

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра теорії держави та права**

**МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ
«НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
(ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА О.Г. МУРАШИНА)»
(м. Київ, 21 березня 2019 року)**

Київ – 2019

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра теорії держави та права**

**МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ
«НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
(ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА О.Г. МУРАШИНА)»
*(м. Київ, 21 березня 2019 року)***

Редакційна колегія:

Завальний А.М. – кандидат юридичних наук, доцент
Кривицький Ю.В. – кандидат юридичних наук, доцент
Лазнюк Н.В. – кандидат юридичних наук

Національні правові системи в умовах глобалізації (пам'яті професора О.Г. Мурашина)»: зб. матеріалів круг. столу (м. Київ, 21 берез. 2019 р.) / Редкол.: А. М. Завальний, Ю. В. Кривицький, Н. В. Лазнюк. Київ: НАВС, 2019. 160 с.

У збірнику опубліковано результати наукових пошуків науково-педагогічних, наукових і практичних працівників, аспірантів та ад'юнктів, що присвячені теоретико-методологічним проблемам формування та розвитку національних правових систем в умовах глобалізації через призму творчого доробку професора О.Г. Мурашина. Окрему увагу приділено іншим важливим питанням загальнотеоретичного правознавства та галузевих юридичних наук.

Збірник матеріалів може бути використаний в освітньому процесі, науковій діяльності, є доступним для широкого загалу та сприятиме формуванню високого рівня правової культури та свідомості населення в цілому.

Матеріали викладено в авторській редакції з незначними коректорськими правками.

МУРАШИН ОЛЕКСАНДР ГЕННАДІЙОВИЧ
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної
академії правових наук України, Заслужений юрист України
(28.02.1961 – 18.12.2016)

ЗМІСТ

Рекомендації круглого столу «Національні правові системи в умовах глобалізації (пам'яті професора О.Г. Мурашина)»	7
Тихомиров О.Д. Грані наукової творчості О.Г. Мурашина – відомого і визнаного юриста, науковця, викладача	8
Кельман М.С. Ти не помер: тебе не стало	12
Білозьоров Є.В. Особливості використання діяльнісного підходу в дослідженні правової системи суспільства	13
Буранов І.Ю. Дискримінації в Україні: правовий аспект	17
Веклич Є. Г. Генеза становлення державного управління	20
Головко А.Л. Трансформація природоохоронної діяльності в умовах глобалізації: екосистемний вимір	22
Давидова І.В. Вплив правосвідомості на вчинення правочинів в інформаційному суспільстві	27
Дмитрієв С.М. Законний цивільний процесуальний інтерес як елемент цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження	30
Євченко В.О. Співвідношення методів переконання і примусу в правовій державі	33
Завальний А.М. Негативні та позитивні зобов'язання як умови судових гарантій прав людини	36
Заяць Н.В. Право на народне представництво як прояв демократичності Української держави	39
Золотарьова Н.І. Деякі питання здійснення поліцією заходів забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення	42
Іванчук Н.В. Засади дотримання прав людини в суспільстві	44
Іващенко В.О. Принципи міжнародного кримінального права та їх значення у протидії злочинності в умовах глобалізації	46
Кашперський Р.В. Щодо забезпечення доказів у справах окремого провадження	50
Кельман М.С., Кельман Л.М., Кельман Р.М. Особливості формування і розвитку правової системи Святого Престолу і Держави – міста Ватикан	55
Кельман М.С., Кельман Л.М., Коваль Н.Т. Об'єктивна сторона правозастосування в сучасній правовій державі	61
Кресін О.В. Пошуки загальної позитивної форми права у другій половині XVIII – першій третині XIX ст.	67
Кривицький Ю.В. Генезис теорії юридичної аргументації: від давньогрецької софістики до «аргументативного повороту»	74
Куницький Є.В. Врегулювання спору за участю судді у цивільному процесі України	79
Кучук А.М. Система права чи правова система?	81
Лазнюк Н.В. Ознаки нормативно-правових актів	84
Мозоль Н.І. Перспективи розвитку правової системи України	89

Назаренко О.А. До питання про правову психологію (теоретичний вимір)...	92
Оверчук М.В. Актуальне питання генезису юридичної думки щодо ознак правомірної поведінки в сучасних умовах розвитку України	96
Оверчук О.М. Актуальне питання до проблеми механізму міжнародної правотворчості	99
Павлик М.П. Природа правотворчості.....	102
Павлишин О.В. Правова система як семіотико-правова категорія.....	105
Паламарчук І.В. Територіальне публічне правонаступництво: сутність та особливості.....	111
Пендюра М.М. Граматичне (мовне) тлумачення норм права як необхідний та ефективний спосіб забезпечення якісного правотворчого процесу у правовій системі України	114
Пікуля Т.О. Міжнародне право як основа і результат взаємодії сучасних держав	116
Піляк Н.І. Особливості процесуального статусу малолітніх та неповнолітніх у цивільному процесі	119
Плотян Д.С. Людиноцентризм і законотворчість в Україні	121
Припхан І.І. Суддівська доброчесність	126
Ремез О.Л. Загрози безпеці та верховенство права	130
Савайда О.І. Фактори впливу на формування національної правової системи України	133
Семижон А.В. Розвиток українського громадянського суспільства в умовах глобальної інформатизації	135
Смірнова В.В. Судова реформа як необхідна умова покращення позиції України у міжнародних рейтингах	139
Теремцова Н.В. Актуальне питання поділу публічного і приватного права: деякі питання історії та теорії	141
Ткачук Л.В. Правозахисні гарантії прав людини в Україні: теоретико-правова характеристика	144
Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Деякі проблеми взаємодії національних правових систем в умовах глобалізації	148
Чубань В.С., Пасинчук К.М. Теоретико-правові аспекти фінансової безпеки України.....	152

РЕКОМЕНДАЦІЇ

круглого столу «Національні правові системи в умовах глобалізації (пам'яті професора О.Г. Мурашина)»

Доброю традицією кафедри теорії держави та права є проведення тематичних наукових заходів, присвячених пам'яті відомих учених-правознавців, які працювали в Національній академії внутрішніх справ. Так, 21 березня 2019 р. кафедра теорії держави та права провела круглий стіл на тему «Національні правові системи в умовах глобалізації» з метою увічнення пам'яті та популяризації наукового доробку доктора юридичних наук, професора, член-кореспондента Національної академії правових наук України Мурашина Олександра Геннадійовича (28 лютого 1961 р. – 18 грудня 2016 р.).

Учасники наукового заходу обмінялися думками з цілої низки актуальних питань загальнотеоретичного правознавства та галузевих юридичних наук, а саме: прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, механізму їх реалізації, верховенства права, правової держави та громадянського суспільства, правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності. Особливу увагу було приділено формуванню та розвитку національних правових систем в умовах глобалізації через призму наукових здобутків О.Г. Мурашина. Адже, як слушно стверджував О.Г. Мурашин, кожна національна правова система – це унікальний культурно-історичний феномен, становлення, формування, функціонування і розвиток якого відбуваються в конкретно-історичному, культурному та політичному контексті. Збереження цієї унікальності – це необхідна умова «екології існування сучасної цивілізації». У цьому разі домінантою в дослідженні ідентичності національних правових систем повинно бути виявлення усталених духовно-моральних основ національного права в координатах методологічних схем, де право має розглядатися як одна з базових, поряд з мораллю і звичаями, регулятивних форм культури. Остання завжди була і є екологічною нішею формування правових систем¹.

За результатами круглого столу «Національні правові системи в умовах глобалізації (пам'яті професора О.Г. Мурашина)» рекомендовано:

- врахувати біографічні відомості життєвого шляху та науковий доробок професора О.Г. Мурашина в ході підготовки до святкування 11 липня 2019 р. 30-річчя від дня створення кафедри теорії держави та права;

- використати окремі положення тез доповідей, що висвітлені під час наукового заходу, при розробці та вдосконаленні навчально-методичних матеріалів для навчальних дисциплін «Юридична деонтологія», «Теорія держави та права», «Юридична компаративістика», «Правозастосування»;

- у майбутньому при дотриманні відповідних вимог, передбачених Порядком видачі диплома про вищу освіту з відзнакою в Національній академії внутрішніх справ, враховувати опубліковані тези доповідей у цьому збірнику матеріалів як одну з підстав для отримання диплома з відзнакою.

¹ Мурашин О. Проблема ідентичності національних правових систем в умовах глобалізації: теоретико-методологічний аспект. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2013. № 2 (73). С. 49–50.

ГРАНІ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ О.Г. МУРАШИНА – ВІДОМОГО І ВИЗНАНОГО ЮРИСТА, НАУКОВЦЯ, ВИКЛАДАЧА

У всі часи Україна славилася своїми відомими вченими та педагогами. Одним з таких людей був Олександр Геннадійович Мурашин – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, академік Міжнародної академії інформації.

Народився Олександр Геннадійович 28 лютого 1961 р. у місті Києві. Після закінчення середньої школи вступив на навчання до юридичного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, який закінчив у 1982 р., отримавши диплом з відзнакою. У 1982 – 1985 рр. навчався в аспірантурі юридичного факультету цього університету по кафедрі теорії держави та права.

1985 р. був насичений для Олександра Геннадійовича життєво важливими подіями, оскільки він захистив кандидатську дисертацію на тему «Безпосередня демократія: функції та механізм дії» та почав працювати в Київській вищій школі МВС СРСР на кафедрі державно-правових дисциплін. Ці події на десятиліття визначили пріоритети в його наукових інтересах, професійному оточенні, сфері застосування педагогічної майстерності.

У Національній академії внутрішніх справ Олександр Геннадійович пройшов шлях від викладача до професора кафедри теорії держави та права, начальника Навчально-наукового інституту підготовки управлінського персоналу органів внутрішніх справ Академії управління МВС, підготував і захистив докторську дисертацію, йому були присвоєні вчені звання доцента та професора, був заступником голови спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) юридичних наук, зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.02 – конституційне право.

За вагомий особистий внесок у зміцнення законності та правопорядку, бездоганне виконання службового обов'язку в захисті конституційних прав і свобод громадян, високий професіоналізм указом Президента України № 1022/2006 від 4 грудня 2006 р. полковнику міліції Мурашину О.Г. присвоєне почесне звання «Заслужений юрист України». У цьому ж році його обрано дійсним членом Міжнародної академії інформації.

З 2008 р. наукова і педагогічна діяльність Олександра Геннадійовича пов'язана з Відкритим міжнародним університетом розвитку людини «Україна», в якому він працював професором кафедри теорії та історії держави і права, директором Інституту права і суспільних відносин, завідувачем кафедри теорії та історії держави і права, теорії права та міжнародної інформації. В університеті очолював спеціалізовану вчену раду із правом прийняття та проведення захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) юридичних наук за спеціальностями: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Сформував та очолював наукову школу за напрямом «Теоретичні вчення про

державу і право», під його керівництвом було захищено 11 кандидатських дисертацій, опубліковано чотири монографії, шість підручників, дев'ять навчальних посібників, 97 наукових статей, зокрема 16 статей у зарубіжних наукових виданнях.

За видатні наукові та педагогічні досягнення у 2010 р. Олександра Геннадійовича обрано член-кореспондентом Національної академії правових наук України.

Його наукові праці, підручники та навчальні посібники вже давно і широко відомі не лише в нашій країні, а й далеко за її межами. Значною подією в системі вітчизняної підготовки юристів було видання у 2002 р. спільно з М.С. Кельманом підручника «Загальна теорія держави та права», який доповнювався та перевидавався до 2010 р. і був визнаний як студентами, так й викладачами один з найкращих вітчизняних підручників. Однією з останніх його навчально-методичних праць є підручник «Загальна теорія держави і права» (Київ, Університет «Україна», 2014. 561 с.).

У сфері юридичної науки проблеми юридичного наукового осмислення демократії та її правового забезпечення були домінуючими, але не єдиними, на всьому його творчому житті, розв'язання яких концептуальній авторській інтерпретації було сформульовано в докторській дисертації «Акти прямого народовладдя у правовій системі» (2001 р.).

Визначним результатом наукової діяльності О.Г. Мурашина є створення вітчизняної наукової теорії «Акти прямого народовладдя у правовій системі», авторські положення якої в контексті юридичного осмислення проблем розвитку демократії оприлюднено в монографіях «Непосредственное народовластие в системе социалистического самоуправления народа» (1989 р.), «Розвиток вітчизняних правових інститутів в умовах демократичних процесів» (2010 р.), а також у численних статтях, зокрема: «Понятие непосредственной демократии и ее место в механизме социалистического народовластия» (1985 р.), «Функции непосредственной демократии в условиях развитого социализма» (1985 р.), «Некоторые вопросы совершенствования форм непосредственной демократии в республиканском законодательстве» (1985 р.), «Функціонування і розвиток безпосередньої демократії в умовах вдосконалення соціалізму» (1986 р.), «Роль институтов непосредственной демократии в повышении политической и правовой активности граждан» (1988 р.), «Петиції як форма колективних звернень: правові аспекти» (1999 р.), «Акти прямого народовладдя місцевого рівня» (1999 р.), «Всенародні та народні обговорення як форма виявлення громадської думки» (1999 р.), «Поняття, суть та юридичні властивості актів прямого народовладдя» (1999 р.), «Аспекти прямого правотворчого процесу: особливості стадій» (2000 р.), «Вибори як акти прямого народовладдя» (2000 р.), «Принципи прямої правотворчості: проблеми теорії та практики» (2000 р.), «Юридична природа під законних актів прямого народовладдя» (2000 р.), «Локальні акти прямого народовладдя: зміст і функції» (2000 р.), «Акти прямого народовладдя у механізмі правового регулювання» (2000 р.), «Форма, зміст та модель акта прямого народовладдя» (2000 р.), «Акти прямого народовладдя, їх система та класифікація» (2000 р.),

«Безпосередня демократія в Україні: конституційно-правові основи» (2001 р.), «Всенародні обговорення як ознака демократизації функціонування державності» (2001 р.), «Роль правової культури у прийнятті і реалізації актів прямого народовладдя» (2001 р.), «Прямое правотворчество. Особенности принятия актов прямого народовластия» (2001 р.), «До питання про юридичну силу актів безпосередньої демократії» (2002 р.), «Гарантії прийняття і реалізації актів безпосереднього народовладдя» (2002 р.), «Пряме народовладдя» (2003 р.), «Всенародні та народні обговорення: історія, правова дійсність та перспективи» (2003 р.), «Демократизація виборчого законодавства в контексті формування громадянського суспільства» (2005 р.), «Юридична природа та юридична сила актів безпосередньої демократії» (2007 р.), «Акти безпосереднього народовладдя як джерело права України» (2007 р.) та ін.

Коло наукових інтересів Олександра Геннадійовича не обмежувалося лише такими проблемами. Результати наукових розвідок у сфері вдосконалення законодавства, взаємодії міжнародного і вітчизняного права, правового забезпечення правоохоронної діяльності та прав людини знайшли своє відображення у статтях: «Місце і роль Конституції у правовій системі України» (2002 р.), «Формула підзаконності: призначення та складові» (2002 р.), «Використання модельних нормативно-правових актів у процесі гармонізації національного законодавства з міжнародно-правовими нормами у правоохоронній сфері» (2003 р.), «Правове моделювання у правоохоронній сфері: стан та перспективи» (2007 р.), «Модельні нормативно-правові акти як засіб уніфікації національного законодавства з міжнародно-правовими нормами у сфері забезпечення, охорони та захисту прав осіб з особливими потребами» (2010 р.), «Забезпечення громадянських прав і свобод у контексті євроінтеграції» (2012 р.), «Правова система України в генезній структурі правових систем: поняття і основні ознаки» (2013 р.), «Стан та перспективи розвитку законодавчої діяльності в Україні» (2013 р.), «До проблеми сутності та природи правових (нормативно-правових) актів» (2014 р.).

Ще більш широкий спектр наукових інтересів О.Г. Мурашина виявився в його виступах на міжнародних і вітчизняних наукових конференціях, які стосувалися особливостей методології юридичної науки, дотримання як однієї з форм правореалізації, історичного ставлення людства до людей з інвалідністю, стану розвитку громадянського суспільства в Україні, права громадян на свободу об'єднання, сучасних тенденцій соціально-правового захисту інвалідів, документальних джерел інформації та їх використання в наукових дослідженнях, виправданості використання дефініції «інвалід» у законодавстві України, розвитку державницької законодавчої політики щодо інвалідів часів, поняття і змісту форм (джерел) права, сучасного розуміння правової системи та її структури, доктринального підходу до проблеми дослідження механізму захисту прав осіб з особливими потребами, правової культури в туристичній сфері, ролі модельних нормативно-правових актів в гармонізації законодавства федеративних держав, модельних законів і гармонізації національного законодавства, традицій і звичаїв у правотворчості, законності правозастосовної практики та інших актуальних проблем юридичної науки.

Окрему сторінку наукового життя Олександра Геннадійовича складає його активне ставлення до наукової дискусії, що стосується обговорення актуальних та науково значущих праць інших учених. Так, рецензії на монографії О.Ф. Мельничук «Право людини на освіту», Ю.Л. Бошицького «Державно-правове регулювання в умовах трансформації суспільних відносин», М.І. Ставнійчук «Законодавство про вибори народних депутатів України: актуальні проблеми теорії і практики», В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренко «Референдуми в Україні: історія та сучасність», Б.А. Миренського «Методологические основы и методы совершенствования законодательства» є прикладами наукової виваженої, доброзичливої та разом з тим науково-критичної оцінки наукових здобутків інших учених.

Наукова комунікація О.Г. Мурашина не обмежувала тільки обміном думок на шпальтах наукових часописів, важко переоцінити значення для нього і для інших його творчої співпраці та живого спілкування з науковцями і викладачами юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Львівського та Харківського національного університетів внутрішніх справ, Національної школи суддів України, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національного університету «Одеська юридична академія», Київського університету права Національної Академії Наук України та іншими навчальними закладами, науковими установами України. Так, наукові розвідки він координував з такими відомими фахівцями з різних наук, з: юридичних наук – Є.В. Білозьоровим, С.Г. Благовісним, В.М. Братасюком, А.М. Завальним, М.С. Кельманом, О.І. Логвіненко, О.А. Мартиненко, М.І. Мірошніченко, Н.В. Сухицькою, О.В. Чернецькою, Л.М. Шестопаловою, В.С. Шилінговим; філософських – М.Г. Братасюк, В.Д. Гвоздецьким; політичних – Н.М. Хоною.

Практична спрямованість творчості Олександра Геннадійовича зумовила його активну співпрацю з такими державними установами України як Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Генеральна прокуратура, Верховний Суд, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції та ін.

Перечитуючи написане, з глибоким сумом розумієш, що на превеликий жаль 18 грудня 2016 р. на 56-му році пішов з життя видатний учений-правознавець у галузі теорії та історії держави і права, проблем представницької та безпосередньої демократії, реформування правової системи України, дослідник і викладач, талановитий педагог, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри теорії права і міжнародної інформації Інституту права та суспільних відносин Університету «Україна».

Нехай світла пам'ять про талановитого вченого і викладача, чуйну та інтелігентну людину, толерантного колегу і друга назавжди збережеться в серцях усіх, хто був з ним знайомий.

*Доктор юридичних наук, професор
Тихомиров Олександр Деонисович*

ТИ НЕ ПОМЕР: ТЕБЕ НЕ СТАЛО

Раптово, до болю дочасно пішов з життя Олександр Мурашин... Неможливо повірити в жахливу реальність того, що сталося три роки тому... Неможливо оговтатися... Життя Олександра Геннадійовича – як спалах блискавки...

З щемом і скорботою згадую про прекрасну людину, чуйного та доброго колегу. Все, чого досягнув у своєму житті – це завдяки постійному самовдосконаленню, життєвому оптимізму.

І я дякую долі за те, що дала можливість знати, спілкуватися з Олександром Геннадійовичем багато років.

Життя скінчилось...

Свічка догоріла...

Роки зозуля більше не кує.

Лиш пам'ять світла в серці залишила:

з життя – миттєвості, в уяві – постать...

Все... Життя скінчилось...

А було чимало відлічено у Бога красних днів...

Як на ниві викладацькій...

Навчав права, істини, надій...

І для життя щоб, справедливість брали...

Поваги до батьків, людей, дідів...

Щоб з гордістю голову тримали.

В майбутнє твердо погляд наш летів...

Життя скінчилось...

Тож спочинь з миром...

У пам'яті, Ти, в кожного із нас...

І ту науку світлу, щирі ми збережемо у серці повсякчас.

Ти не помер: Тебе не стало. Ти в серці житимеш завжди. У цьому світі був так мало – Та залишив навік свої сліди.

**Доктор юридичних наук, професор
Кельман Михайло Степанович**

*Білозьоров Євген Вікторович,
заступник директора
Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ДОСЛІДЖЕННІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

Сучасний розвиток суспільства та держави значно стимулює вдосконалення прийомів та засобів методологічного арсеналу юридичної науки. Трансформація її методології відбувається в єдиному ключі еволюції юридичного і соціального знання в цілому. Від чіткого визначення арсеналу засобів і способів дослідницької діяльності значною мірою залежить досягнення мети та завдань наукової розвідки, адже методологічні аспекти державно-правових досліджень зводяться до пошуку відповідей на запитання, без з'ясування якого не можна домогтися бажаного результату в конкретному напрямі чи науковій галузі [1, с. 84].

Для всебічного дослідження предмету пізнання, з'ясування його сутності, якісних характеристик, динаміки розвитку в усій різноманітності об'єктивної реальності, її закономірних та випадкових проявів, властивістю ефективно і швидко реагувати на зміни у сучасному швидкоплинному житті, юридична наука повинна розвивати й удосконалювати систему методологічних інструментів своїх досліджень. Очевидно, що ця система у сукупності з іншими спеціальними засобами і прийомами пізнання державно-правових явищ є складним утворенням, що формує дослідницький інструментарій юридичної науки – її методологію.

Реалії соціального й політико-правового буття Української держави, яка проголосила своєю найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, а змістом і спрямованістю своєї діяльності – гарантії прав і свобод усіх членів суспільства, зумовлюють потребу в теоретико-методологічному дослідженні проблем, що виникають у процесі правотворення та формування державності.

Початок нового тисячоліття ознаменовано важливими змінами в діяльності держав, що зумовлюється як унікальністю, неповторністю кожної держави, так і глобалізацією, що дедалі підсилюється. Глобалізація суспільного життя в останні роки загострила питання про гармонізацію різних правових систем. Стало зрозумілим, що держави багато втрачають, якщо діють розрізнено, не дотримуються загальних правил, які вироблені у процесі розвитку цивілізації [2, с. 35].

Глобалізація (від анг. global – світовий, всесвітній) – загальноцивілізаційний процес, який здійснює вагомий вплив на політичну, економічну, культурну та державно-правову сфери людського буття. Вищезначене поняття у 60-х рр. XX ст. запровадили в науку відомі теоретики Римського клубу Е. Ласло, Д. Медуз, М. Месарович, А. Печчеї та ін. Вони ж вважаються і засновниками концепції глобалізму, яка сьогодні перетворилася

на метатеорію. Завершеного, загально визнаного визначення поняття «глобалізація» досі ще не вироблено. Загалом у формулюванні цього явища можна виокремити чотири основні підходи: тлумачення глобалізації як процес зміцнення зв'язків між найвіддаленішими куточками планети; як процес поширення по всій планеті єдиних, спільних для всього людства технологій, культури, ідей, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки тощо; як виникнення спільних для світового співтовариства проблем (економічних, політичних, військових, екологічних); як процес зростання вселюдських інтересів у всіх сферах людського буття, породжуваних поглибленням взаємозв'язків і взаємозалежності країн і народів [3, с. 50].

Глобалізаційні процеси, що відбуваються у світі, вимагають розроблення концепції сучасної національної правової системи України, а також визначення основних напрямів і тенденцій щодо її подальшої модернізації з врахуванням сучасних викликів та загроз, що виникають в умовах сьогодення. Одне з першочергових завдань нашої держави полягає у приведенні до відповідності європейським стандартам чинного законодавства, а також виокремлення місця і ролі права серед інших соціальних регуляторів [4, с. 2].

У глобалізаційних змінах, які відбуваються сьогодні в Україні, пріоритетна роль належить праву, функціонуючому у вигляді цілісної правової системи, що відбиває єдиний «правовий простір», який має власну структуру, джерела, історію тощо. Формування в Україні національної правової системи є проявом єдності суспільства, одним із важливих напрямів реалізації державного суверенітету, підвищення ефективності та якості правового регулювання, формування засад правової державності, поваги до прав і свобод людини та громадянина. Безперечно, головним чинником модернізації та подальшого вдосконалення національної правової системи України є встановлення ефективної комунікації й активної взаємодії з суб'єктами міжнародного права.

Інтерес юридичної науки до питань, пов'язаних із виявленням закономірностей формування, розвитку та функціонування правових систем в умовах глобалізації, не згасає, незважаючи на значну кількість досліджень у цій галузі юридичних знань. Значною мірою це зумовлено динамічністю самої правової системи, а також надзвичайною активністю використання методологічних підходів дослідження цієї категорії.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку юридичної науки необхідно використовувати не окремо взятий підхід до дослідження правової системи, а їх цілісну сукупність (аксіологічний, антропологічний, діяльнісний, порівняльний, потребовий, системний, феноменологічний та інші).

Враховуючи те, що метою даної статті є розгляд питання щодо особливостей використання діяльнісного підходу в дослідженні правової системи суспільства, то на підставі узагальнення теоретичного матеріалу уявляється можливим розглянути внутрішню будову, структурну організацію цієї системи.

Необхідно зазначити, що елементами, які входять до структури правової системи є: система права; правова політика; правова ідеологія; юридична практика (в т. ч. правотворча, правозастосовна, правоохоронна діяльність).

Поряд із цим до правової системи також входять споріднені з нею явища: норми та принципи міжнародного права; соціальні норми, санкціоновані державою [5, с. 10].

На думку П.М. Рабіновича, правова система – це система всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або в групі однотипних держав, до складу якої входять: 1) різноманітні юридичні (юридичні принципи і норми з їх зовнішніми джерелами (формами), об'єктивовані акти офіційного роз'яснення (тлумачення) і застосування цих норм), а також діяльність відповідних суб'єктів зі створення таких актів; 2) офіційно функціонуюча правосвідомість та форми (засоби) її прояву, вираження; 3) юридичні відносини між суб'єктами об'єктивного юридичного права; 4) законність (соціальний режим відповідності фізичної діяльності суб'єктів права приписам законів та різноманітних підзаконних джерел об'єктивного юридичного права) [6, с. 137 – 138].

О.Ф. Скакун зазначає, що наявність у державі власної національної правової системи зумовлена тим, що в кожній країні діють свої правові звичаї, традиції, законодавство, юрисдикційні органи, особливості правового менталітету, правової культури, які склалися історично, підкреслює, що в будь-якій державі правова система, будучи невід'ємним елементом правової культури, детермінована історичними й географічними чинниками і є частиною соціальної системи держави. Спираючись на такі вихідні положення, науковець визначає правову систему як комплекс взаємопов'язаних та узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правова свідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та її деформації, правопорядок тощо) [7, с. 257 – 259].

На переконання Н.М. Оніщенко, правова система – це об'єктивне, історично закономірне явище, яке включає в себе взаємопов'язані, взаємообумовлені й взаємодіючі компоненти: право й законодавство, що його втілює; юридичні установи та юридична практика; суб'єктивні права і обов'язки; правовідносини, правова ідеологія та ін. [8, с. 62 – 64].

Обґрунтованим є й акцент на тому, що до структури правової системи входять: 1) інституціональна складова – сукупність усіх суб'єктів права (індивідуальних та колективних, державних та недержавних); 2) нормативна складова – сукупність принципів і норм права, які регулюють відносини між суб'єктами права, правила правотворчості, система визнаних джерел права; 3) ідеологічна складова – сукупність поглядів на право та інші правові явища, що поділяються на правову психологію, правову ідеологію та правову культуру. До цієї групи належить також система підготовки юристів; 4) функціональна складова – процес реалізації права та правозастосування, судова та інша юридична практика; 5) результативна складова – відображає результати дії права, ступінь його соціальної затребуваності та відповідності інтересам соціуму, стан правопорядку в суспільстві [9, с. 562].

Заслуговує на увагу позиція авторів про те, що структура правової системи складається зі статистичних (суб'єкти права, система права, система

законодавства, правові принципи, правова культура, правова свідомість, юридичні установи, юридична техніка, юридичні терміни, правова політика) та динамічних (правотворчість, правореалізація, правовідносини, юридична практика) елементів [10, с. 483].

Таким чином, усі елементи правової системи тісно пов'язані один з одним, є взаємозалежним, але й поряд із цим володіють певною самостійністю. Усі вони виконують загальні і специфічні функції у правовій системі, характеризуються єдністю й розходженням, сприяють ефективності дії всього утворення.

У сучасному правознавстві діяльнісний підхід використовується досить широко у процесі дослідження правової системи, що зумовлено соціальною природою та функціональним призначенням права. Так, діяльнісний підхід використовується у дослідженнях інституційної частини правової системи суспільства, що дозволяє виявляти основні тенденції, загальні закономірності та особливості здійснення певного виду правової діяльності, а також цілеспрямованою реалізацією прав та юридичних обов'язків соціальних груп, які виступають як суб'єкти права або суб'єкти правових відносин тощо. Однак слід звернути увагу на те, що використання діяльнісного підходу зумовлене існуванням людської діяльності, яка є детермінантом існування правової системи суспільства.

Використання діяльнісного підходу в дослідженні нормативної складової правової системи спрямоване безпосередньо на норми права, що виступають її елементом. Нормативна складова забезпечує здійснення основної соціальної функції правової системи – регулювання суспільних відносин, а також забезпечує основні цілі й напрями правового впливу на розвиток суспільства. Юридичні норми, будучи обов'язковим еталоном суспільно необхідної поведінки суб'єктів права, спираючись на можливість державного примусу, виступають інтегруючим началом правової системи. Це своєрідний «фундамент», що служить основою для всієї конструкції правової системи та забезпечує взаємодію між структурними елементами цієї системи.

Використання діяльнісного підходу в дослідженні функціональної складової правової системи охоплює всі юридично оформлені зв'язки й відносини, форми реалізації права, різні види правової поведінки людей, правотворчу і правозастосовну діяльність держави і суспільства. Правова діяльність опосередковується правовими відносинами, які у своїй конструкції містять зміст, суб'єкт та об'єкт. Зміст правових відносин розглядається у двох площинах – фактичній та юридичній. При цьому, якщо юридичний зміст зумовлюється змістом правової норми, то фактичний характеризується виключно за допомогою аналізу діяльності суб'єкта правовідносин. Лише такий підхід дає уявлення про стан правопорядку, про узгодженість прав та обов'язків, їх відповідність потребам та інтересам суспільства.

Таким чином, використання діяльнісного підходу в дослідженні правової системи дозволяє здійснювати пояснення державно-правового явища у нерозривній єдності з діяльністю людини. При цьому правове явище може бути об'єктом впливу, засобом діяльності, метою або результатом, чинником

зовнішнього впливу тощо, але у всіх випадках проявляється певне співвідношення людини і явища, зумовлене включенням особистості у складну систему соціальних взаємодій, побудованих на правових стандартах поведінки особи.

Список використаних джерел

1. Стеченко Д. М., Чмир О. С. Методологія наукових досліджень : підруч. Київ : Знання, 2005. 309 с.
2. Шемшученко Ю. С. Теоретические проблемы гармонизации законодательства Украины с европейским правом. *Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы* / Под общ. ред. Е. Б. Кубка, В. В. Цветкова. Киев : Юринком Интер, 2003. С. 35–40.
3. Актуальні проблеми теорії держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров та ін. / За заг. ред. Є. О. Гіди. Київ : ФОП О.С. Ліпкан, 2010. 260 с.
4. Ромашкіна О. «Книга скарг та пропозицій» відійде у минуле. *Голос України*. Київ, 2019. № 47 (7053). 7 березня. С. 2.
5. Погорілко В., Малишко Л. Правова система – система законодавства суверенної України. *Право України*. Київ, 1993. № 9–10. С. 8–11.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів, 2008. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. Харьков, 2001. 656 с.
8. Оніщенко Н. М. Загальна характеристика правової системи як інтегруючої категорії правової науки. *Правова держава*. Київ, 2000. № 11. С. 62–64.
9. Загальна теорія держави і права : підруч. / За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
10. Теорія держави та права : підруч. / Є. О. Гіда та ін. / За заг. ред. Є. О. Гіди. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 576 с.

Буранов Ігор Юрійович,
здобувач ступеня вищої освіти
магістра за спеціальністю
«Публічне управління та адміністрування»
Навчально-наукового інституту
заочного та дистанційного навчання
Національної академії внутрішніх справ

ДИСКРИМІНАЦІЇ В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

На теперішній час в Україні жертви дискримінації не можуть розраховувати на гарантовану правову допомогу з боку державних чи інших уповноважених органів. Серед численних функцій органів влади нема жодної,

реалізація якої передбачає сприяння представникам меншин, що постраждали від дискримінації, при поданні й розгляді скарг на неправомірні дії. Не створено умов для доступу малозабезпечених представників меншин до дешевої чи безкоштовної правової допомоги. Натомість держава створила штучні перешкоди для громадських організацій, які готові надавати підтримку та допомогу особам, що постраждали від дискримінації [3].

Для побудови ефективної системи протидії дискримінації національне законодавство повинно надавати жертвам дискримінаційної практики спеціальні можливості, що полегшують установлення (доведення) фактів дискримінації. Практика багатьох держав показує, що без цього жертви дискримінації практично позбавлені шансів на успіх у суді.

Це підтверджують українські реалії. В Україні «тягар доведення» є практично нездоланною перешкодою для осіб, які постраждали від дискримінації. Причина – національне законодавство не враховує той факт, що в більшості випадків докази дискримінації знаходяться в руках тих, хто цю дискримінацію здійснює, і не надає спеціальних засобів, які б сприяли подоланню цієї перешкоди.

В Україні не створені і не впроваджені в практику спеціальні позасудові (адміністративні) процедури розгляду скарг щодо дискримінації. Для захисту своїх прав жертви дискримінації можуть звернутися тільки до суду. Однак судові засоби захисту, поряд з незаперечними перевагами, мають низку недоліків. Серед основних – це складність; висока вартість (необхідно оплачувати державне мито, різного роду судові витрати, послуги юристів); тривалий строк.

Для багатьох жертв дискримінації такі недоліки стають нездоланною перешкодою на шляху до відновлення своїх порушених прав. А оскільки альтернативні механізми захисту відсутні, жертви дискримінації часто взагалі не мають можливості захистити свої права.

Відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» дискримінація – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [2]. Формами дискримінації відповідно до закону є: пряма дискримінація; непряма дискримінація; підбурювання до дискримінації; пособництво у дискримінації; утиск.

Люди відчують дискримінацію на ринку праці, у школах та лікарнях, жорстокому поводженні, а іноді і повному відреченні своїми близькими. Найчастіше людина стикається з ознаками дискримінації під час влаштування на роботу.

Важливим аспектом протидії дискримінації є прийняття руду нормативно

правових актів, які держави світу приймають для боротьби з ознаками дискримінації. Україна також пішла шляхом прийняття різних антидискримінаційних законів. Підтвердженням цього є:

- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», метою якого є ліквідація дискримінації за ознакою статті;

- Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», що забороняє дискримінацію інвалідів і забезпечує гарантії рівних прав та можливостей для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства;

- Закон України «Про права пацієнтів в Україні», які частково спрямовані на протидію дискримінації пацієнтів;

- Закон України «Про запобігання дискримінації щодо осіб літнього і похилого віку в Україні».

Відповідно до Конституції України, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів України всі особи незалежно від їх певних ознак мають рівні права і свободи, а також рівні можливості для їх реалізації. Будь-які форми дискримінації з боку державних органів заборонені [1]. Разом з цим, державні органи, в межах своїх повноважень: готують пропозиції щодо вдосконалення законодавства про запобігання та протидію дискримінації; здійснюють позитивні дії; дотримуються принципу недискримінації у своїй діяльності; співпрацюють з громадськими організаціями щодо дотримання принципу недискримінації; сприяють науковим розробкам у сфері запобігання та протидії дискримінації; проводять просвітницьку діяльність з питань запобігання та протидії дискримінації. При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у рамках здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина та захистом прав кожного на території України і в межах її юрисдикції запобігає будь-яким формам дискримінації та здійснює заходи щодо протидії дискримінації.

Отже, Україна взяла активний курс на боротьбу з дискримінацією як і більшість держав Європи. Традиційно вирізняють дві форми дискримінації: дискримінація «де-юре», або нерівність, закріплена законодавчо, і дискримінація «де-факто», або неофіційна нерівність, вкорінена в соціальних традиціях, звичаях та уявленнях. І якщо, з дискримінацією, види якої закріплено офіційно боротьба активно ведеться, то для боротьби з дискримінацією, що сформувалась традиційно, ще доведеться знаходити механізми виявлення і запобігання.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації» від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

3. Пояснювальна записка до Проекту Закону України «Про захист від дискримінації за расовою, національною чи етнічною належністю» від

*Веклич Євген Григорович,
здобувач ступеня вищої освіти
магістра за спеціальністю
«Публічне управління та адміністрування»
Навчально-наукового інституту
заочного та дистанційного навчання
Національної академії внутрішніх справ*

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Сучасний розвиток суспільства характеризується низкою нових викликів та проблем, що передбачають системну трансформацію суспільства в цілому. Одночасне нашарування таких суспільних процесів, як масштабна глобалізаційна експансія, системна фінансово-економічна криза, інформаційна революція, перехід на інноваційний розвиток, екологічна криза та загострення дефіциту мінеральних ресурсів радикальним чином змінили умови функціонування суспільства, тим самим висунули нові вимоги до приватного і особливого державного управління. Використання різних методологічних інструментів до дослідження нових суспільних явищ призводять до неоднакових теоретичних висновків, які лише відображають різні сторони складного суспільного організму [1].

З точки зору єдності історичного та логічного формування країн-держав базувалось, як свідчить аналіз досвіду країн Західної Європи, Америки та Азії, наукове обґрунтування теорій самоорганізації та об'єднання племен, народностей задля формування нації, громадянського суспільства, в якому державі відводилась об'єднавчо-захисна місія. Процес об'єднання для кожної країни відбувався історично неоднаково і формувался як на спільних, так і на специфічних цінностях. З розвитком культури, прозріння в людини своєї самодостатності, у національній суспільній свідомості стверджуються нові уявлення про взаємовідносини державної влади та громадянина (рух кальвіністів у Швейцарії та Італії, квакерів у Англії, ствердження лютеранства в Німеччині), які поступово сформували нову філософію прав і свобод людини, що в подальшому знайшло відображення в договірній (Т. Гоббс) та правовій (Дж. Локк) теоріях держави. У роботі «Левіафан, чи матерія, форма і влада держави» (1651 р.) Т. Гоббс обґрунтовував ідеальний варіант держави, в якому буде правити розум, не буде свавілля, основою політики буде наука. Держава як суспільна угода людей про, що довів Дж. Локк у своїй праці «Трактати про врядування», зобов'язана визнавати і захищати сфери свобод і права кожного громадянина. Тільки завдяки епосі Просвітництва, яку країни Західної Європи пройшли у другій половині XVII – XVIII ст., у суспільствах утвердились

свобода, віра в силу знань та можливість розумного облаштування громадського життя, що дало можливість еволюційним шляхом в подальшому сформувати демократичності цінності в управлінні суспільством. Свобода та права громадян, справедливість, довіра, відповідальність та гідність є тими базисними цінностями, на яких і формується держава та її публічне управління [2, с. 77 – 78]. У цей час в країнах Заходу та США активно розвивається капіталістична ринкова економіка, в якій ринкова ідеологія егоїстичної та раціональної людини А. Сміта пронизує не тільки економіку, а й поширюється на всі види людської діяльності, охоплюючи літературу, мистецтво та управління суспільством. Філософія ощадливості, раціональності та ефективності як результат розповсюдження протестантизму та духу капіталізму, була сприйнята науковцями та політиками в якості цільових пріоритетів у функціонуванні суспільства. Реалізація цінностей Просвітництва сформувала в країнах Заходу та США базові засади формування національно-демократичних моделей держав та державного управління. Активізація процесу формування егоїстичного та раціонального мислення в США, Англії та Франції розповсюджується й на політичну діяльність. Ще в кінці XIX ст. В. Вільсон обґрунтував необхідність розмежування політики і управління, метою якого було «встановити засади, які допомагали державним організаціям та їх службовцям визначити свої функції та роль» [3, с. 6]. Синергетичний ефект бурхливого розвитку капіталізму потребує того, щоб держава перестала бути «нічним сторожем». Дух вільного підприємництва в США конституційним шляхом конкретизує обмежену роль держави по відношенню до бізнесу та втручання в права та свободи громадян. У теорії та практиці державного управління відбувається систематизація підходів до управління. Ставиться питання про пошук «справжніх критеріїв ефективності діяльності в державному секторі» [4], які на початку XX ст. були розвинуті М. Вебером у теорії адміністративної організації «раціональної бюрократії». Якраз у науці державного управління вперше застосовується дефініція «менеджер» та висувуються ідеї менеджменту, що знайшли більш широке та конкретне втілення в приватному управлінні (наукова організація праці Тейлора, адміністративна школа А. Файоля). На цьому тлі й відбувається розмежування науки політики та науки управління.

Потрібно відзначити, що запорукою побудови України як сучасної правової держави європейського типу є ефективна кадрова робота в органах влади. Адже, кадри є вирішальною ланкою в організації суспільства, його функціонуванні та подальшому прогресивному розвитку. Від того, наскільки вміло підібрано, зокрема, керівний склад, наскільки він компетентний у професійному відношенні, наскільки раціонально реалізується наявний кадровий потенціал залежить успіх і стабільність Української держави. Забезпечення органів державної влади та органів місцевого самоврядування високопрофесійними, законослухняними, ініціативними, патріотично налаштованими управлінськими кадрами нового типу, здатними взяти на себе відповідальність і успішно вирішувати назрілі загальнодержавні і регіональні проблеми виділяють як основну мету державної кадрової політики в регіонах.

Сучасна кадрова політика базується на принципі формування керівних кадрів в місцевих органах влади за політичним критерієм. Зміст запропонованих урядом реформ вимагає використання методів комплектації персоналу, заснованих на принципі професіоналізму і компетентності. Професіоналізм – це не тільки володіння необхідним комплексом знань та навиків, а й вміння приймати обґрунтовані управлінські рішення. Життєві потреби громади значною мірою покладаються на компетентність органів місцевого самоврядування. Саме посадові особи місцевого самоврядування мають вирішувати проблеми, які виникають у мешканців села, селища або міста. При цьому професіоналізм людей, які зайняті в органах місцевого самоврядування, передбачає не тільки галузеві знання, а насамперед знання і розуміння механізмів взаємодії держави, суспільства і окремих громадян та вміння ефективно використовувати ці знання на практиці.

Список використаних джерел

1. Ойкен В. Основы национальной экономики / Пер. с нем. / Общ. ред. В. С. Автономова и др. Москва : Экономика, 1996, 357 с.
2. Інститут довіри в координатах економічного простору часу : монографія / А. А. Гриценко та ін. / За ред. чл.-кор. НАН України А. А. Гриценка. Київ, 2012. 212 с.
3. Райт Г. Державне управління / Пер. з анг. В. Івашка. Київ : Основи, 1994. 191 с.
4. Morris T. Productivity Measures in the Federal Government. *Public Administrations Review*. 1972. № 32. P. 754.

*Головко Аліна Леонідівна,
здобувач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ЕКОСИСТЕМНИЙ ВИМІР

Сучасний світовий розвиток зумовлений глобалізаційними викликами та стрімким формуванням загальнопланетарного інформаційного простору. Найвиразнішими серед цих викликів є проблеми екологічної безпеки, попередження і протидія тероризму, злочинності й корупції, питання світової енергетичної кризи, проблеми бідності та голоду, і найважливіше серед них – формування і дотримання норм сучасної глобальної етики як умови сталого розвитку. Екологічні виклики поступу сучасного світу – це проблеми прісної води, ерозії земель, скорочення кількості видів тварин і рослин, збереження озонового шару, попередження небажаних наслідків глобального потепління та можливого парникового ефекту, переміщення екологічно небезпечних виробництв у країни, що розвиваються, прискорення темпів використання

природних ресурсів шляхом їх освоєння у важкодоступних районах, нагромадження кумулятивних ефектів забруднення довкілля тощо. Ці проблеми з'явилися не сьогодні, але саме нині абсолютно реальною стала небезпека їх сумарного впливу на життя та перспективи цивілізації [1, с. 20].

Діяльність людини в останні п'ятдесят років завдала непоправної шкоди нашій планеті. Таким є вердикт авторів найбільш великомасштабного в історії дослідження екосистеми Землі – Millennium Ecosystem Assessment. Наведемо деякі цифри. У період 1970 – 2005 рр. різноманітність форм життя на планеті скоротилася на 30 %. Споживання прісної води зросло у два рази, а в деяких регіонах на 20 % більше перевищило обсяг її виробництва. У деяких акваторіях кількість риби зменшилась у сто разів через інтенсивну промислову рибну ловлю. На початку 1960-х років люди на планеті впродовж року використовували тільки дві третини екологічних ресурсів, які відновлювала природа. Забруднення навколишнього середовища в основному поглиналося світовим океаном і лісовим масивом Землі. Однак уже в 1970 р. було зафіксовано екологічний борг. Тоді людство взяло у природи два дні в борг, тобто воно використало всі 100 % природних ресурсів, які відновлює природа впродовж одного року, до 29 грудня. На початку 2000 р. баланс здатності планети до самоочищення від «отруйного дихання» людини припадав на жовтень, а у 2013 р. – уже на середину серпня [2, с. 147].

Окреслені вище загальнопланетарні екологічні проблеми в тій чи іншій мірі характерні для України. Адже протягом тривалого часу економічний розвиток нашої держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливлювало досягнення збалансованого розвитку. Наприклад, стан земельних ресурсів України близький до критичного. Водною та вітровою ерозією уражені близько 57 % території України, понад 12 % території держави зазнають підтоплення. За різними критеріями забрудненими є близько 20 % земель України. Щороку фіксується майже 23 тисячі випадків зсувів. Унаслідок абразії руйнується до 60 % узбережжя Азовського і Чорного морів та 41 % берегової лінії дніпровських водосховищ. Більш як 150 тисяч гектарів земель порушені внаслідок гірничодобувної та інших видів діяльності. Кількість підземних і поверхневих карстопроявів становить близько 27 тисяч [3]. Звідси слідує, що процеси глобалізації підвищили пріоритетність збереження довкілля, тобто потребують від України вжиття термінових заходів із трансформації природоохоронної діяльності через призму екосистемного підходу.

Так, глобалізація – це об'єктивне явище сучасності, що розвивається та функціонує за власними законами, відображає зростаючі взаємозв'язки між людьми, загальні тенденції еволюції людства. В юридичній енциклопедичній літературі під глобалізацією (від франц. *globaliser* – глобалізувати, з франц. *globe* – куля, земна куля, лат. *globus* – куля) розуміється загальносвітовий соціальний процес, що включає потоки ідей, капіталів, товарів, науково-технічних досягнень, політичних норм і стандартів, законодавства, котрі зумовлюють розвиток світу як цілісної економічної, міжнародно-правової, політичної, соціокультурної суперсистеми. Глобалізація

розглядається як об'єктивний процес, породжений інтернаціоналізацією життя країн і народів. Вона зумовлює такий рівень єдності людства, за якого, з одного боку, існування й успішний розвиток кожної країни, народу перебуває в залежності від стану та трансформації світу в цілому, а, з іншого – успіх у розв'язанні проблем людства залежить від ситуації в кожній країні, від узгодженості дій усіх країн і народів світу [4, с. 557].

Звертаючись, поряд з іншими, до екологічної площини поступу світової спільноти, Ю.Ю. Туниця, Е.П. Семенюк і Т.Ю. Туниця відзначають, що на перший погляд розв'язання національних екологічних проблем (на власній території) – це внутрішня, суверенна справа тієї чи іншої країни. Проте це ілюзія, переконливо розвіяна реальністю протягом останнього століття. Воно продемонструвало, наскільки маленькою насправді є наша планета, наскільки взаємопов'язаними є різні її регіони. Оскільки природне довкілля не визнає державних кордонів, екологічні прорахунки та недопрацювання в певному місці (здавалося б, лише локального характеру) насправді завдають шкоди сусіднім державам і негативно впливають на глобальну економіку. Це і є основою суперечностей між розвиненими та бідними, слаборозвиненими країнами щодо їхнього ставлення до розв'язання екологічних проблем [5, с. 11]. Людина ХХІ ст., як і сучасне суспільство в цілому, продовжує залишатися невіддільною від природи, як це було тисячоліття тому. Уже давно у процесі соціокультурного генезису світової спільноти постійно взаємодіють один з одним такі основні фактори реальності як природа, людина й технології суспільного виробництва, і зв'язки між ними неминуче утворюють замкнене коло цивілізаційного розвитку людства у природному середовищі. Справа лише в тому, який рівень напруження характеризують ланки відповідних зв'язків на тому чи іншому історичному етапі. Неперервна дія законів діалектики через єдність і боротьбу протилежностей знов і знов підводить світовий соціум до переходу кількісних змін у якісні та, навпаки, до чергового заперечення заперечення, в результаті чого постійно виникають нові реалії та ситуації. Особливість нашої доби саме в тому, що на неї припала (внаслідок поглиблення науково-технічної революції, глобалізації та інших масштабних процесів) гегелівська «вузлова лінія мір», і тому напруга подекуди сягає апогею. Загроза деградації, а потім і загибелі природи планети, яка покликана слугувати не лише сьогоденню, але й майбутнім поколінням, стала в наш час настільки серйозною, що екологізація суспільної свідомості та практики ввійшла до переліку найважливіших завдань людства [5, с. 15].

Усе вищезазначене робить природоохоронну діяльність винятково важливою як для національного, так і світового розвитку економіки, фінансів, соціальної структури, політики, культури, особливо в умовах глобалізації як процесу інтенсивного розширення і поглиблення контактів, зв'язків, взаємодії різних країн в економічній, політичній, культурній та інших сферах.

У фаховій науковій літературі поняття «природоохоронна діяльність» розглядається в різних аспектах як: по-перше, органічна складова екологічної культури людини та суспільства і характеризує сферу їх взаємодії з природою. У такому розумінні природоохоронна діяльність має історичний характер і

визначається дослідниками в якості сукупності досягнень суспільства в його матеріальному та духовному розвитку, закріплених у звичаях, етичних нормах, в усталених стереотипах ставлення людини до природи, поведінці у природному середовищі; по-друге, діяльнісна складова, яка передбачає активні дії, спрямовані на покращення характеристик компонентів природного середовища, в тому числі відновлення їх якісних властивостей. У цьому контексті поняття природоохоронної діяльності включає розробку, організацію і технологію проведення природоохоронних заходів; по-третє, якісна характеристика формування рис особистості, що передбачає наявність у людини відповідних знань і переконань, підпорядкування практичної діяльності вимогам раціонального природокористування. В останньому значенні природоохоронна діяльність є показником свідомого, відповідального ставлення особистості до природи. Осмислюючи методологічні аспекти цієї форми активності, С.В. Совгіра відмічає, що природоохоронна діяльність – це цілеспрямована діяльність людини й суспільства, зорієнтована на формування тих якостей особистості, які необхідні для гармонійних відносин людини, суспільства й природи, що здійснюється з використанням системи методів, інструментів, важелів впливу з метою збереження якості навколишнього природного середовища та забезпечення сталого розвитку [6, с. 158].

Основою державної екологічної політики України в умовах глобальних викликів має бути стимулювання природоохоронної діяльності, що ґрунтується на існуючій методологічній базі, апробованій вітчизняною практикою, а також враховує досягнення інших країн у вирішенні екологічних проблем. До основних екологічних пріоритетів в Україні належать: гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля; поліпшення екологічного стану басейнів рік та якості питної води; стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах; будівництво нових і реконструкція діючих потужностей очисних каналізаційних споруд; запобігання забрудненню Азовського та Чорного морів і поліпшення їх екологічного стану; формування збалансованої системи природокористування та адекватна структурна перебудова виробничого потенціалу економіки, екологізація технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті; збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, заповідна справа.

При цьому Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року, затверджені Законом України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI, першопричиною екологічних проблем України визначають: успадковану структуру економіки з переважною часткою ресурсо- та енергоємних галузей, негативний вплив якої був посилений переходом до ринкових умов; зношеність основних фондів промислової і транспортної інфраструктури; існуючу систему державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів, відсутність чіткого розмежування природоохоронних і господарських функцій; недостатню сформованість інститутів громадянського суспільства; недостатній рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження

навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку; недотримання природоохоронного (екологічного) законодавства [6].

Глобалізація зумовила нові екологічні проблеми, але одночасно надала шанс для мобілізації зусиль світової спільноти на вирішення проблем охорони навколишнього середовища. Звичайно, поряд із всесвітніми екологічними організаціями на кшталт «Green Peace», міжнародними інституціями, конференціями та іншими видами природоохоронної діяльності безспірний пріоритет серед юридичних засобів вирішення екологічних проблем належить екологічному праву і законодавству. Це зумовлено самим об'єктом і предметом екологічного права, адже довкілля залишається спільним для всіх мешканців Землі. Збереження довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь у сучасній теорії права та конституційній практиці розглядається як спільний обов'язок держави, громадянського суспільства і людини. Такий підхід В.В. Костицьким визначається як еколого-правовий імператив природоохоронної діяльності, що сприйнятий майже у всіх державах світу [1, с. 26].

Однак екологічного законодавства на національному рівні для ефективної природоохоронної діяльності на нашій планеті вже недостатньо. Це змусило як політиків, так і вчених розмірковувати про нові форми організації роботи в цьому векторі, й саме в такому семантичному контексті розвивається ідея про підготовку та схвалення загальнообов'язкового акта найвищого, всесвітнього, рівня – Екологічної Конституції Землі як унікального документа, якого ще не було за всю історію правотворення і норми якого повинні б якнайшвидше впроваджуватися в суспільну практику [4, с. 17]. На теперішній час за даними Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) діє майже 250 тільки багатосторонніх міжнародних екологічних договорів. Вчені, крім того, нарахували декілька тисяч двосторонніх і регіональних договорів екологічного характеру. Вони були прийняті в різні роки, не є достатньо узгодженими між собою, а частина з них просто вичерпала свій ресурс. Це є однією з важливих причин недостатньої ефективності чинних джерел (форм) міжнародного екологічного права. Вихід тут один – проведення їх систематизації, зокрема шляхом прийняття Екологічної Конституції Землі. Остання спрямована на встановлення та забезпечення нового глобального екологічного правопорядку на засадах міжнародного екологічного співробітництва. Вона буде стимулювати кодифікацію національного екологічного законодавства, його гармонізацію з міжнародним екологічним правом. Не виключено, що ця Конституція зумовить прийняття відповідних регіональних конституцій.

Отже, в умовах глобалізації природоохоронна діяльність як урегульована нормами міжнародного та національного права діяльність уповноважених суб'єктів (міжнародних організацій, держави в цілому, органів публічної влади, інституцій громадянського суспільства), що спрямована на охорону довкілля, забезпечення екологічної безпеки та екологічних прав людей, має включати механізми врівноваження викликів і загроз глобалізаційних процесів, що можуть негативно впливати на взаємодію «суспільство – природа». Мета природоохоронної діяльності в новітньому екосистемному вимірі має полягати в підпорядкуванні суспільства екологічному імперативу з одночасним

вирішенням комплексу завдань національного та міжнародного характеру.

Список використаних джерел

1. Костицький В. Міжнародно-правовий етичний імператив як основа теоретико-методологічного забезпечення розвитку екологічного права. *Право України*. Київ, 2011. № 2. С. 20–33.
2. Гетьман А. П. Екологічна функція держави в сучасних глобалізаційних процесах. *Проблеми законності*. Харків, 2015. № 128. С. 145–153.
3. Проект Закону «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 26 квітня 2018 р. № 8328. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63948 (дата звернення: 03.03.2019).
4. Горбатенко В. П. Глобалізація. *Юридична енциклопедія* : В 6 т. / Редкол : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2004. Т. 6 : Т–Я. С. 557–558.
5. Туниця Ю., Семенюк Е., Туниця Т. Діалектика глобалізації в контексті екологічного імперативу. *Вісник Національної академії наук України*. Київ, 2008. № 2. С. 8–24.
6. Совгіра С. В. Методологія природоохоронної діяльності. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. Черкаси, 2011. № 196. Ч. II. С. 158–161.
7. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (дата звернення: 03.03.2019).

*Давидова Ірина Віталіївна,
професор кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук*

ВПЛИВ ПРАВОСВІДОМОСТІ НА ВЧИНЕННЯ ПРАВОЧИНІВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розвиток інформаційних технологій, впровадження їх у всі сфери буденного життя є неодмінною рисою сьогодення, що зумовлює формування інформаційного суспільства як одного з найважливіших феноменів нашої доби, що, в свою чергу, вимагає упорядкування відповідних суспільних відносин, обрання напрямків та засобів впливу на їх учасників тощо. Аналіз поняття та сутності «інформаційного суспільства» дає можливість зробити висновок, що це складне явище, яке включає як ІТ-сферу, так і стосунки без застосування інформаційних технологій.

Тривалий час у правознавчій літературі призначення права окреслювалося

його здатністю регулювати суспільні відносини, бути волею державної влади, тобто наголошувалося на публічному характері. Останнім часом ми спостерігаємо своєрідний «злам», зміну орієнтирів. Основним є не просто формування суспільства, справедливих законів та соціального порядку. Сенсом правового регулювання стає формування сприятливих умов для життя кожного індивіда, формування людини, здатної до органічного й духовно-піднесеного самоздійснення, розкриття всіх своїх потенційних творчих можливостей. Внаслідок цього право має бути динамічним, дієздатним, постійно наближатися до конкретного живого індивіда, долати відчуженість людей від права.

У цьому контексті важливим є формування правосвідомості суспільства та особистості, що напряду буде впливати на вчинені правочини, відповідність їх умовам дійсності та особливостям укладення в інформаційному суспільстві.

Як слушно зазначає Н. Оніщенко, правосвідомість відіграє ключову роль у частковій або повній «недієвості» законодавчих норм, що також пов'язано зі «сприйняттям права» [1, с. 21].

Отже, з метою формування якісного інформаційного суспільства необхідним є підвищення загальнокультурного рівня та рівня правової культури, просвітницька робота, вироблення сталих стереотипів правомірної поведінки тощо, в результаті чого можна сподіватися на зменшення злочинних дій, порушення прав і інтересів, зокрема, і в ІТ-сфері.

Також на правосвідомість впливає сам факт зростання доступності правового масиву і масиву судової практики за рахунок використання інформаційних технологій. Практично всі законодавчі та судові органи мають свою сторінку в Інтернеті, де розміщені нормативні акти і акти правозастосування, що, безумовно, позначається на інформованості громадян і на реальній доступності правової інформації. Свобода і доступність інформації призводять до більш активної участі громадян в обговоренні законопроектів, їх політичної активності в цілому. Інформаційні технології стають серйозним інструментом, який може докорінно змінити існуючі демократичні інститути.

Враховуючи те, що інформаційне суспільство включає різноманітні блага у формі ефективного виявлення, фіксації та переробки інформації, технологій (персональні комп'ютери, інформаційні послуги тощо), виробництва знань (наука, мистецтво, освіта тощо), публічних технологій (електроні демократія та уряд, самоврядування, партії та вибори), інформаційної економіки (інформаційні товари і послуг: освіта, правова система, видавнича сфера, ЗМІ, комп'ютерне виробництво), культури інформаційного суспільства (цивілізованих правил подання сприймання та користування інформацією), вже не можна собі уявити життя без застосування даних технологій та їх переваг.

І хоч сьогодні представники науки та практики ведуть дискусію щодо визначення пріоритету між правовим регулюванням відносин, пов'язаних з інформаційними технологіями та «ІТ-впорядкуванням», більш обґрунтованою є позиція правового регулювання. Адже без правового регулювання будь-яка сфера (в тому чисті і ІТ) не можуть нормально розвиватися, як суспільство в цілому, так і кожна окрема особа не будуть впевнені в захищеності своїх прав та інтересів, в вирішенні конфліктів справедливо, цивілізовано та розумно.

Більшість дослідників [2; 3; 4; 5; 6; 7] розглядають інформаційне суспільство з позицій публічного, зокрема, адміністративного, права. Разом з тим, сьогодні виникають питання щодо зміни підходів при побудові законодавчого масиву з точки зору пріоритету інтересів людини (наприклад, надання більшої свободи для виробника, працівника, підприємця), адже пріоритетність загальнолюдських цінностей має бути врахована і при модернізації юриспруденції. Зокрема, мають бути враховані зміни в правосвідомості, викликані підвищенням середнього рівня освіти населення і доступністю інформації. Отже, в інформаційному суспільстві є мета створити: умови, які б стимулювали кожного добровільно виконувати закони, розвивати сфери виробництва, необхідні для всього суспільства; пріоритетність диспозитивного методу, тобто можливість сторін самим визначати шляхи досягнення поставлених цілей, встановлювати права і обов'язки за допомогою договору, домовленості замість жорсткого імперативу, що не залишає можливості вибору варіантів, що в сукупності свідчить про висування Особи, її потреб та інтересів на перше місце.

Переосмислення людьми (зокрема, тими, що мають стосунок до створення і використання інформаційних технологій) можливостей «упорядкування» відносин за допомогою таких технологій та визначення ролі «айтішників» у цьому процесі спричинило процес активного впровадження інформаційних технологій при організації бізнесу, спроб застосування технології Blockchain, стало початком легалізації криптовалют, технології Blockchain, укладення смарт-контрактів тощо.

Враховуючи важливість ролі категорії правочинів в повсякденному житті всіх без винятку суб'єктів цивільних правовідносин, неможливість існування суспільства поза даної категорії, важливим є вплив правосвідомості при вчиненні правочинів, особливостей її формування в умовах інформаційного суспільства.

Список використаних джерел

1. Оніщенко Н. Інформаційно-правовий простір: проблеми формування, розвитку, аналіз позитивних і негативних впливів на правосвідомість суспільства та особистості. *Віче*. Київ, 2012. № 17. С. 20–23.
2. Баранов О. А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика : монографія. Київ : Едельвейс, 2014. 497 с.
3. Баранов О. А. Теоретико-методологічні основи правового забезпечення інформаційної сфери України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2015. 42 с.
4. Кір'ян В. О. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2013. 22 с.
5. Ліпкан В. А., Дімчогло М. І. Консолідація інформаційного законодавства України : монографія / За заг. ред. В. А. Ліпкана. Київ : О. С. Ліпкан, 2014. 415 с.
6. Ліпкан В. А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07.

Київ, 2008. 36 с.

7. Савюк М. Ф. Адміністративно-правові засади інформаційного суспільства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 208 с.

*Дмитрієв Сергій Миколайович,
аспірант кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ЗАКОННИЙ ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС ЯК ЕЛЕМЕНТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАЯВНИКА У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Однією з ознак правової держави є законодавче закріплення і реальне забезпечення основних прав, свобод чи інтересів людини, тобто наявність налагодженого правового механізму їх правової охорони і захисту. Серед способів захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина особливе місце посідає судовий захист, у результаті якого забезпечується відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [1, с. 10].

Судовий захист прав, свобод та інтересів здійснюється в порядку різних видів цивільного судочинства. Водночас, особливий науковий та практичний інтерес становить процедура розгляду цивільних справ в порядку окремого провадження, що характеризується певною специфікою процесуальної форми [1, с. 10].

Поряд із цим, серед інститутів цивільного процесуального права України особливу увагу привертає інститут цивільного процесуального правового статусу, що має спеціальний предмет правового регулювання, а також, інколи, відзначається відсильним характером правових норм, що його становлять. Значення інституту цивільного процесуального правового статусу полягає у тому, що він є системою правових норм, котрі визначають вид і міру можливої та обов'язкової поведінки учасників цивільного процесу, а також спрямованість їх прагнення на досягнення певного процесуального результату. Відтак, цивільний процесуальний правовий статус (у суб'єктивному розумінні) є невід'ємною властивістю будь-якого учасника цивільного процесу [2, с. 6].

Притаманний він і учасникам справ окремого провадження. Саме ця група учасників цивільного процесу є особливою, що зумовлюється як специфікою відповідного виду цивільного судочинства, так і специфікою юридичної природи осіб, які беруть участь у відповідних цивільних справах. Адже усі такі особи мають право або зобов'язані здійснювати у суді певні процесуальні дії, спрямовані на виникнення, розвиток і припинення цивільного судочинства.

Одразу необхідно звернути увагу на те, що у цивільному процесуальному праві особливу увагу визначенню поняття правового статусу вчені-процесуалісти не приділяють. Вбачається, така ситуація зумовлена тим, що

проблемні аспекти, пов'язані із відповідною правовою категорією, здебільшого, залишаються предметом наукових розвідок фахівців у галузі теорії держави та права. Водночас, поряд із загальним праворозумінням категорії «правовий статус», цивільний процесуальний правовий статус як його різновид характеризується специфічними особливостями, зумовленими специфікою правового регулювання суспільних відносин, що становлять предмет галузі цивільного процесуального права. Спеціальна категорія, гносеологічно наслідуючи загальну, завжди має свою специфіку, індивідуальні риси, особливості, які мають бути виокремлені та досліджені [2, с. 28].

Щодо елементів правового статусу ми розділяємо висловлену в юридичній літературі позицію, що такими є визначені у законодавстві права, обов'язки та інтереси. При цьому правосуб'єктність ми розглядаємо як загальну передумову набуття правового статусу, а громадянство вважаємо підставою виникнення у фізичної особи певного виду правового статусу – статусу громадянина, іноземця, особи без громадянства. Принципи права, на наше переконання, є орієнтиром при формуванні правового статусу, юридичні гарантії – засобом його реалізації, а відповідальність – формою державного впливу на порушення засад правового статусу. Свободи, у свою чергу, хоча і входять до структури правового статусу, але не є самостійним його елементом, адже становлять зміст прав і повністю поглинаються ними. Отже, зазначені категорії (правосуб'єктність, громадянство, принципи права, юридичні гарантії, відповідальність та свободи), з огляду на специфіку своєї юридичної природи, не є елементами структури правового статусу [2, с. 40].

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Відповідно, елементами цивільного процесуального правового статусу заявника слід вважати: суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси.

Отже, одним з елементів цивільного процесуального статусу заявника, як було зазначено вище, є законний цивільний процесуальний інтерес.

В юридичній літературі законні (охоронювані законом) інтереси по-різному оцінюються науковцями. Зокрема, інтереси розглядаються як юридично значимі і юридично виправдані домагання на соціальні блага, що не охоплюються безпосереднім змістом прав і свобод [3, с. 265]; потреби, які виявляються в діяльності з усвідомлення та реалізації цілей у суспільних відносинах [4, с. 20]; дозволені нормативно-правовими актами прагнення особи до задоволення своїх потреб, до володіння тими чи іншими благами, соціальними цінностями, послугами [5, с. 154]; прагнення до користування у межах правового регулювання конкретним благом [6, с. 176]; наміри, прагнення і мотиви до участі у правовідносинах з метою найбільш повного задоволення певних потреб [7, с. 12].

У свою чергу І.В. Венедіктова визначає охоронюваний законом інтерес в «юридичному аспекті» як усвідомлену суб'єктом права необхідність в

отриманні певного матеріального (нематеріального) блага або зміни правового статусу, що спонукає суб'єктів права вчиняти конкретні дії чи, навпаки, утримуватися від них, знаходиться в правовому полі та є незабороненою державою, здійснюється у формі дозволеного домагання і реалізується в конкретному правовідношенні [8, с. 224].

Водночас з погляду філософії інтерес розглядається як певний стимул до дії, спонукальний поштовх до досягнення цілей, яких прагне суб'єкт [8, с. 28].

Щодо поняття «інтерес» свою позицію висловив Конституційний Суд України. Так, у п. 1 резолютивної частини свого рішення від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) він визначив, що під охоронюваним законом інтересом слід розуміти прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) не-матеріальним благом, зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам.

Прикладом застосування поняття «інтерес» у широкому сенсі є Конституція України, у статтях 18, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 54, 79, 89, 104, 121, 127, 140 якої наголошується на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я і моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, моральних і матеріальних інтересах, професійних інтересах, інтересах суспільства, інтересах усіх співвітчизників, інтересах громадянина, інтересах держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ та міст тощо. Вказуючи на наявність таких інтересів, Конституція України підкреслює необхідність їх забезпечення (ст. 18), задоволення (ст. 36) чи захисту (статті 44, 54, 127).

Крім того, забезпечення, врахування, охорона і захист законних інтересів вбачається, у тому числі, зі змісту статей 2, 4, 5, 11, 13 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 3, статей 15 – 17, ч. 2 ст. 25, статей 55, 56 Цивільного кодексу України, ч. 8 ст. 7, статей 18, 19, ч. 1 ст. 27, ст. 59 Сімейного кодексу України та ін.

Окремо слід акцентувати на нерозривному, логічно-смысловому зв'язку законного інтересу з категорією «суб'єктивне право». Як зазначає Конституційний Суд України у п. 3.6 мотивувальної частини указаного рішення від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004, інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони.

Отже, можна дійти висновку, що законні інтереси є одним з елементів цивільного процесуального статусу, оскільки, по-перше, інакше їх не потрібно

було б задовольняти, забезпечувати, врахувати, охороняти і захищати; і, по-друге, законні інтереси перебувають у невід'ємному взаємозв'язку з правами та обов'язками, адже є тими потребами і прагненнями, задля досягнення яких суб'єкти реалізують свої права та виконують обов'язки. Щодо цивільного процесуального інтересу заявника як учасника справ окремого провадження, то, з огляду на викладене, такий інтерес полягає в прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення заяви.

Список використаних джерел

1. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : монографія. Київ : Алерта, 2016. 434 с.
2. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія. Київ : Атіка, 2011. 420 с.
3. Общая теория государства и права : Академический курс в 2-х т. : учеб. для вузов / Отв. ред. М. Н. Марченко. Москва : Зерцало, 1998. Т. 1 : Теория государства / М. И. Байтин и др. 1998. 416 с.
4. Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право. *Право України*. Київ, 2004. № 8. С. 18–20.
5. Теорія держави і права : навч. посіб. / Упоряд. Л. М. Шестопалова. Київ : Прецедент, 2004. 224 с.
6. Харченко Г. Г. Правова проблематика захисту інтересу в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2011. № 1. С. 175–179.
7. Свердлов Г. А. Гражданско-правовые способы сочетания общественных, коллективных и личных интересов : учеб. пособ. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т им. Р. А. Руденко, 1980. 72 с.
8. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : монографія. Харків : Нове Слово, 2011. 260 с.

Євченко Вікторія Олегівна,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавр
Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

СПІВВІДНОШЕННЯ МЕТОДІВ ПЕРЕКОНАННЯ І ПРИМУСУ В ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Загальновідомо, що існують різні варіанти, як зробити так, щоб одна людина виконала веління іншої. Можна виділити методи:

- правової регламентації та єдино начальства;
- переконання і примусу;
- дозволів і заборон;

– владних велінь і рекомендацій.

Усе ж таки універсальними методами державного управління, застосовуваними в усіх галузях і сферах, на всіх рівнях управління, є переконання і примусу. Примус та переконання відомі з давніх-давен, але не дивлячись на це вони не втрачають свою актуальність. Ці методи, найбільш послідовно реалізуються через механізм прав і обов'язків, підкреслюють владність управління, особливість відносин влади і підлеглості.

Між цими методами існує діалектична єдність, вони носять об'єктивний характер і їх застосування визначається рівнем розвитку суспільних відносин. Але все ж таки, який з методів є ефективнішим у правовій державі? Що може статись, якщо зникне один з цих елементів?

Зі свого боку ефективність методу переконання ніколи не втрачала свого значення. Метод переконання – це вміння схилити суб'єктів правових стосунків до певної діяльності, відповідної їх волі, без силового тиску, розширюючи свободу вибору дій. Він впливає на індивідуальну та групову свідомість, результатом якого є засвоєння та прийняття індивідом певних соціальних цінностей. Застосування різних видів є виховання внутрішньої потреби і стійких навичок належної правової поведінки.

У своєму змісті включає систему різноманітних заходів та прийомів впливу на свідомість людей, а через свідомість – на їх поведінку. Вони мають різноманітні прояви як шляхом словесного впливу, так і через проведення відповідних заходів.

Розрізняються наступні види переконання:

– організація державних і громадських заходів, котрі спрямовані на вирішення конкретних завдань (збори, семінари тощо);

– виховання (правове, моральне та інші);

– роз'яснення завдань державного управління;

– інструктаж осіб підпорядкованого апарату і громадськості з питань найбільш дієвого засобу виконання поставлених завдань;

– заохочення: а) моральне – подяка, нагородження почесним знаком, присвоєння почесного звання і т. д., б) матеріальне – переважно грошові премії, рідше путівки окремим особам або групам осіб та інші;

– критика роботи і поведінки окремих осіб.

Метод переконання як основний метод державного управління в необхідних випадках доповнюється використанням примусу.

Примус зберігає своє значення як у процесі виховання особистості, так і в холі удосконалення суспільних відносин загалом.

Державний примус – різновид примусу, сукупність заходів психічного, фізичного і т. д заходів, що застосовуються уповноваженими суб'єктами у встановленому порядку незалежно від волі суб'єктів застосування в цілях забезпечення громадського порядку та громадської безпеки. Звичайно, що він здійснюється згідно з принципом законності. Його призначення полягає у виправленні та перевихованні правопорушників, профілактиці злочинів та інших правопорушень у суспільстві.

Державний примус поділяється на такі види:

- кримінально-правовий;
- цивільно-правовий;
- адміністративний;
- дисциплінарний.

Найвпливовішим з них можна виділити саме адміністративний. Адже він виступає від імені і в інтересах держави її офіційними представниками, має юридичну форму зовнішнього виразу. Цей особливий вид юридичного примусу застосовується при не виконанні обов'язкових приписів, що виходять від держави в особі її уповноважених органів. У деяких випадках виникає необхідність у примусовому забезпеченні виконання таких велінь. Заходи адміністративного примусу досить численні і різноманітні. Залежно від мети і способу забезпечення правопорядку.

Особливості примусу:

- є більш жорсткий метод впливу права на суб'єктів;
- є другорядним, застосовуваним після переконання;
- здійснюється в особливій процесуальній формі, встановленої у праві;
- виступає не як самоціль, а як засіб виправлення і перевиховання, тобто включає в себе риси переконання правопорушників та інших членів суспільства.

Переконання і примус виступають як двоетапний метод, основний засіб охорони норм права від порушень, досягнення поставлених завдань в узгодженому, розумному поєднанні. Лише в цьому випадку вони будуть дієвими, ефективними.

Буде не правильно вважати, що переконання – компетенція лише громадських організацій, примус – лише держави. Насправді ж заходи переконання, як і заходи примусу, застосовуються з метою охорони норм права від порушень і державними органами, і громадськими організаціями. Однак відмінність полягає в тому, що в першому випадку переконання і примус виступають як принципи права, методи правового регулювання, а в другому – як загальносуспільні, морально-етичні. Особливість державного примусу на відміну від примусу, наприклад, громадської організації, полягає в тому, останнє не потребує правового врегулювання і включає в себе, різні заходи саме громадського впливу, тоді як перше здійснюється на основі відповідних юридичних норм уповноваженим суб'єктом.

Для сучасної України постало нове завдання – встановити правильне поєднання примусових заходів і переконання в праві.

*Завальний Андрій Миколайович,
завідувач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

НЕГАТИВНІ ТА ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК УМОВИ СУДОВИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ ЛЮДИНИ

Після другої світової війни із прийняттям Загальної декларації прав людини [1] 1948 р. починає розвиватися та поступово стає домінуючим принципово новий підхід до конструкції позитивних зобов'язань держави, які поширюються і на негативні права. Класична ліберальна ідея про те, що негативним правам кореспондує негативний обов'язок держави не заважати в їх реалізації, доповнюється позитивним обов'язком держави щодо їх належної реалізації та гарантії [2, с. 57].

Разом з тим, аналіз статистичних даних роботи Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) дозволяє констатувати невтішні для України данні, так у 2018 році Україна посіла четверте місце серед країн, громадяни якої найбільш часто звертаються до цієї міжнародної інституції – 7520 заяв [3], піднявшись із п'ятого у 2017 році 7110 заяв [4]. Наведені статистичні данні свідчать про необхідність якісних змін у здійсненні правосуддя на національному рівні.

Повагу до прав людини шляхом гарантії цих прав зобов'язались забезпечити Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [5]. Гарантування прав людини з боку держави може здійснюватися як активними діями (зокрема, шляхом судового захисту прав за Конвенцією, втручання в які не йде безпосередньо від держави) – позитивні зобов'язання, так і утриманням від вчинення будь-яких дій (утриманням від втручання безпосередньо держави, її органів та представників в права людини) – негативні зобов'язання.

Негативні зобов'язання – це зобов'язання держави утримуватися від втручання в права та свободи. Наприклад, стаття 17 Конвенції Заборона зловживання правами забороняє «...будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції». Інший приклад негативного зобов'язання випливає із положень статті 8 Конвенції Право на повагу до приватного і сімейного життя – на державі лежить обов'язок, згідно з яким державні органи та посадовці не повинні втручатися в приватне та/або сімейне життя особи, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Аналогічно негативні зобов'язання держави закріплені в положеннях статей 9–11 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1. Тобто, держава зобов'язується «утримуватись від втручання», тобто, не перешкоджати в реалізації прав та свобод, що передбачені в зазначених вище

положеннях, а якщо ж вона це робить, то такі дії мають бути виправдані через призму критеріїв втручання.

Позитивні зобов'язання – це зобов'язання держави, щодо вчинення певних дії для уникнення порушення прав та свобод або для того щоб особа могла скористатися своїми правами за Конвенцією. Це, наприклад, може включати в себе прийняття законодавства, що допоможе забезпечити користування гарантованими Конвенцією правами, або забезпечення реальних умов для реалізації прав. Зокрема

Загальною юридичною підставою позитивних зобов'язань у межах конвенційної системи правозахисту виступає ст. 1 «Зобов'язання поважати права людини» Конвенції, в якій прямо вказується, що держави гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, передбачені Конвенцією [5]. До положень Конвенцій, які безпосередньо закріплюють окремі позитивні зобов'язання, належать зокрема, положення щодо охорони законом права кожного на життя (ст. 2 Конвенції), щодо забезпечення умов у місцях позбавлення волі, які не можуть бути нелюдськими (ст. 3 Конвенції), щодо надання в окремих випадках безоплатної правової допомоги та забезпечення безоплатного перекладу у контексті права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції), щодо проведення вільних виборів (ст. 3 Першого протоколу до Конвенції) [6].

Нерідко коли мова йде про позитивні зобов'язання держави, йдеться також про те, що вона повинна певним чином відреагувати на стверджуванні втручання в права за Конвенцією, вчинені приватними сторонами. Згідно зі своєю практикою, ЄСПЛ надає державам-учасницям Конвенції (її судовим органам) певну свободу розсуду при прийнятті рішення про те, чи потрібне втручання, та, якщо так, то до якого ступеню. Ця свобода розсуду йде пліч-о-пліч з європейським контролем та поширюється як на законодавство, так і на рішення, в яких воно застосовується. Завдання суду полягає в тому, щоб визначити, чи були заходи, прийняті на національному рівні, в принципі виправдані та пропорційні. Якщо оскаржувані дії були вчинені приватними особами чи компаніями, а тому не можуть бути безпосередньо пов'язані з діями держави-відповідача (тобто, безпосереднє втручання з боку держави як таке відсутнє), Суд повинен розглянути ці питання з точки зору позитивного зобов'язання державних органів щодо забезпечення прав, передбачених статтями 8 – 11 Конвенції, тим, хто знаходиться під їхньою юрисдикцією (див., з відповідними змінами, справи «Palomo Sánchez та інші проти Іспанії», № № 28955/06, 28957/06, 28959/06 та 28964/06, §§ 58-61, ECHR 2011; «Otto-Preminger-Institut проти Австрії», рішення від 25 листопада 1994 року, Series A no. 295, § 47) [7].

ЄСПЛ послідовно розвиває позицію щодо поширення позитивних зобов'язань держави на всі основоположні права, закріплені Конвенцією, які переважно належать до громадянських та політичних прав, тобто є «негативними». В свою чергу, поштовхом до розвитку позитивних зобов'язань у кінці 60х років XX століття стала Бельгійська мовна справа (англ. – «The Belgian linguistic case»), в якій заявники вимагали від Європейського суду

розуміння таких зобов'язань, як «обов'язок зробити що-небудь» («obligations to do something»). З моменту ухвалення рішення у цій справі ЄСПЛ послідовно розширяв категорію позитивних зобов'язань держави та додавав до неї нові елементи. Також ЄСПЛ зазначає, що межа між позитивними та негативними зобов'язаннями держави за Конвенцією не піддається точному визначенню. Тим не менш, застосовні принципи є схожими. Зокрема, в обох контекстах слід брати до уваги справедливий баланс, який необхідно встановити між конкуруючими інтересами окремого індивіда та суспільства в цілому; при цьому в будь-якому разі береться до уваги свобода розсуду, якою користується держава («Palomo Sánchez та інші», § 62; «Eweida та інші проти Сполученого Королівства», № № 48420/10, 36516/10, 51671/10, рішення від 15 січня 2013 р.) [7].

Отже, сьогодні в Україні особливо затребуваним є запит суспільства стосовно запровадження механізмів ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави в межах держави Україна і саме її ресурсами й правовим інструментами, у тому числі з метою зменшення кількості звернень осіб до міжнародних судових установ, що матиме наслідком посилення іміджу нашої країни на міжнародній арені як держави, яка не просто проголошена правовою, а є правовою за своєю суттю.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини : Підпис. 10 грудня 1948 р. // Офіційний вісник України. 2008 р. № 93. Ст. 3103.
2. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. Київ, 2010. № 2. С. 57.
3. ECHR – Analysis of statistics 2018 URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2018_ENG.pdf.
4. ECHR – Analysis of statistics 2017 URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2017_ENG.pdf.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № № 11 та 14 з Протоколами № № 1, 4, 6, 7, 12 та 13. *Право України*. Київ, 2010. № 10. С. 215–233.
6. Христова Г. О. Позитивні зобов'язання держави в системі доктринальних підходів до тлумачення і застосування Європейської конвенції з прав людини. *Теорія і практика правознавства*. Харків, 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_55.
7. Позитивні і негативні зобов'язання держави. Судова практика. URL: <https://sudpraktika.wordpress.com/конвенція-про-захист-прав-людини/позитивні-і-негативні-зобовязання-де/>.

*Заяць Наталія Володимирівна,
професор кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент*

ПРАВО НА НАРОДНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ЯК ПРОЯВ ДЕМОКРАТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Головним завданням державної влади є консолідація суспільства, сприяння соціальній злагоді на демократичних правових засадах. Уся система органів державної влади підпорядкована загальній меті – забезпечити народне представництво на всіх рівнях здійснення публічної влади. У свою чергу представницькі установи є найкращою політичною шкалою для народу, оскільки виборці набувають частку впливу на державні справи, а їх гласне обговорення розвиває політичну думку, зумовлює набуття громадянами політичного досвіду [1]. Народне представництво сприяє політичному самовизначенню нації, тобто реалізується можливість народу активно впливати на перебіг політичного життя. Виходячи з концепції народного суверенітету можна виділити суб'єктивні права народу на: 1) пряме волевиявлення (референдум, вибори, відклик); 2) народне представництво; 3) неімперативну участь у політичному житті (мітинги, демонстрації, хода, пікетування та інше). У цьому контексті активне та пасивне виборче право виступають у двох якостях: з одного боку, вони забезпечують пряме волевиявлення, через вираження політичної свободи суспільства та окремої особи, а з іншого, гарантують демократичність інституту народного представництва.

Право на представництво передусім має народ України як сукупність громадян нашої держави. Це право виражене у правочинностях народу обирати Президента України, формувати Верховну Раду України та вимагати від них здійснення тієї державної політики, що є адекватною потребам та інтересам громадян України, інтегрованих в громадянське суспільство. Отже, народне представництво, по-перше, створює можливості для громадян брати участь в управлінні справами держави через своїх представників, чим забезпечує політичну єдність народу в умовах багатопартійності, таким чином народне представництво стає вищою гарантією дотримання прав та інтересів народу. По-друге, воно є універсальним способом встановлення політико-правового консенсусу інтересів держави та різноманітних інститутів громадянського суспільства. По-третє, через широке використання громадянами України своїх демократичних прав підвищується рівень політичної та правової культури, правове виховання та в цілому політична та соціальна активність. По-четверте, участь громадян України в управлінні державними справами має на меті контроль за діяльністю органів всіх гілок державної влади, що забезпечує нормальне функціонування, стабільний розвиток та соціальний порядок в державі.

Право громадян на представництво в органах публічної влади за своєю сутністю належать до конституційних прав і свобод громадян. На користь цього висновку свідчить вагомість цього права, його зв'язок із конституційними

принципами народного суверенітету, демократичністю виборчого процесу, народовладдям. Відсутність у переліку конституційних прав і свобод цього суб'єктивного права не може ставити під сумнів його конституційно-правову природу, ґрунтуючись на визначених засадах ч. 1 ст. 22 Конституції України. Крім того, право громадян на представництво можна вивести з нормативного змісту ч. 2 ст. 5 Конституції України, відповідно до якої народ здійснює свою владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування.

Стосовно змісту прав і свобод, право на представництво належить до категорії політичних і публічно-політичних прав третього покоління, про що свідчить взаємозв'язок права на представництво з іншими політичними правами та свободами, їх загальна політико-правова природа, заснована на ідеалах демократії, соціальної справедливості, справедливого управління суспільством та державою, а також той факт, що право громадян на представництво формується лише останнім часом. Право на представництво забезпечує участь безпосередньо народу в здійсненні функцій влади, підконтрольність діяльності представницьких установ потребам та інтересам громадян; воно тісно пов'язане з політичною системою суспільства та спрямоване на свободу волевиявлення індивідів як суб'єктів політичного спілкування. Безумовно, на формування даного права в правовій системі України визначальний вплив мали і деякі зовнішні фактори, а саме: міжнародно-правові норми, стан народного представництва в зарубіжних країнах, функціонування наднаціональних представницьких органів тощо.

Якщо ми вже визначились щодо належності права на представництво до політичних прав і свобод третього покоління, то кваліфікація його як індивідуального чи колективного права потребує додаткової аргументації. По-перше, будь-яке суб'єктивне право є передбаченою законом та забезпеченою державою мірою можливої поведінки особи із задоволення її потреб та інтересів. Громадянин, що має політичну дієздатність, має низку суб'єктивних політичних прав і свобод, які належать йому особисто. Можна навести приклад процесу реалізації громадянином його права звертатись в органи державної влади та органи місцевого самоврядування із скаргами, заявами та пропозиціями: при цьому не потрібна погоджена воля сторін, і достатніми є дії одного громадянина.

По-друге, активне та пасивне виборче право, що забезпечує демократичність виборчої системи, також належать конкретним особам але реалізуються ними одночасно, масово та на конкретних стадіях виборчого процесу. Така уявна колективна форма реалізації виборчого права обумовлена лише фактором часу, що є наслідком впорядкованості виборчих дій. Аргументом проти належності виборчих прав до колективних є і та обставина, що громадяни голосують на виборах таємно, контроль за волевиявленням виборців не припускається. Образно кажучи, скупчення людей у черзі в магазині ще не значить, що вони здійснюють колективну закупку товару: кожен покупець залишається при своїх інтересах та діє відповідно до власної користі. Дещо схоже відбувається і в процесі реалізації суб'єктивних виборчих прав

громадян.

По-третє, структура виборчих прав як прав індивідуальних виділяє низку правочинностей, що належать фізичним особам та ефективно захищаються державою. Так, активне виборче право містить у собі право на інформацію про виборчу компанію та право голосувати за чи проти відповідних кандидатів чи списки виборців. Зміст пасивного виборчого права включає в себе право на висунення та зняття кандидатури, право на передвиборну агітацію, право балотуватись та інше.

Підсумовуючи викладене вище, необхідно підкреслити, що право громадян на народне представництво є важливим елементом у структурі публічно-політичних прав громадян третього покоління. Право громадян на представництво виходить із конституційної концепції суверенітету народу, відповідно до якої, народ вправі здійснювати державну владу як безпосередньо, так і через своїх представників. Таке право має низку конкретних форм реалізації, які не можуть ототожнюватись із активними чи пасивними виборчими правами, але вони не повинні й протиставлятися їм. Поєднуючи імперативні та консультативні риси, право громадян на представництво не обмежується участю громадськості в управлінні суспільними справами, тому за своїм юридичним змістом воно ширше, ніж права, встановлені ст. 38 Конституції України. Право громадян на представництво не може здійснюватися довільно, незалежно від інших юридичних норм, оскільки воно є мірою можливої поведінки народу із задоволення публічних інтересів на основі комплексу конституційних принципів, що пов'язані між собою. Оскільки право на представництво не є абсолютним суб'єктивним правом, воно належить певним обмеженням відповідно до змісту ст. 64 Конституції України, а також у режимах надзвичайного та військового стану. На відміну від законних обмежень, порушення права громадян на народне представництво є протиправними діями, які порушують основи української державності та потребують адекватної реакції з боку уповноважених державних органів.

Список використаних джерел

1. Чуб О. О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2004. 21 с.
2. Заяць Н. В. Народне представництво: сутність, суб'єкти та особливості здійснення в Україні : монографія. Луцьк : Волинська обласна друкарня. 2012. 300 с.

*Золотарьова Наталія Іванівна,
професор кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, доцент*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІЦІЄЮ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Курс на зміцнення державності в Україні, охорону прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення верховенства права в усіх сферах суспільного життя залишається одним із головних напрямків державного будівництва. Подальший розвиток демократії, забезпечення прав і свобод громадян нерозривно пов'язані з підвищенням якості і ефективності діяльності правоохоронних органів, одне з провідних місць серед яких належить Національній поліції України.

Національна поліція України виконує широке коло завдань та функцій щодо забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод громадян, попередження і припинення правопорушень, тому від удосконалення її правоохоронної діяльності значною мірою залежить зміцнення законності і правопорядку в Україні. У органів та підрозділів поліції використовуються різноманітні організаційні, технічні, виховні та інші засоби, особливе місце серед яких займають правові, зокрема, адміністративно-правові засоби боротьби з правопорушеннями. Найважливішими серед останніх є заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, використання яких забезпечує безпосереднє виявлення і припинення порушень правових норм, притягнення винних до юридичної відповідальності, усунення шкідливих наслідків правопорушень, тобто всі основні завдання правої охорони.

Сукупність адміністративно-примусових дій уповноважених працівників поліції, психічного або фізичного впливу з метою припинення правопорушень, встановлення особи, забезпечення своєчасного розгляду справи та притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності вважається заходами забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення. Характерними рисами заходів забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення є: по-перше, те, що вони застосовуються з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення; по-друге, заходи процесуального забезпечення застосовуються тільки в рамках провадження, що ведеться у зв'язку з правопорушеннями, тобто лише з моменту вчинення правопорушення і до припинення розгляду справи, винесення рішення і його виконання, і лише до особи, яка вчинила правопорушення; по-третє, крім вчинення

правопорушення, є додаткові підстави застосування цих заходів: неможливість припинення правопорушення іншими засобами, виконання інших процесуальних дій, можливе вчинення особою нових проступків; по-четверте, це несамотійні, допоміжні заходи впливу, вони не вважаються санкціями, не тягнуть додаткових обмежень для порушника; по п'яте, заходи забезпечення провадження застосовуються у встановлених законом випадках лише спеціально уповноваженими суб'єктами: представниками влади, посадовими або службовими особами органів Національної поліції, посадовими особами інших органів адміністративної юрисдикції, членами громадських формувань, а також в окремих випадках – й громадянами; по-шосте, чинним законодавством чітко регламентовано процесуальний порядок їх застосування: перелік уповноважених органів і посадових осіб, які мають право їх застосовувати, строки, процесуальне оформлення (складання протоколу), порядок оскарження.

Стаття 260 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає, що заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення застосовуються з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення допускаються адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів, у тому числі посвідчення водія, тимчасове затримання транспортного засобу, відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Порядок адміністративного затримання, особистого огляду, огляду речей і вилучення речей та документів, у тому числі посвідчення водія, тимчасове затримання транспортного засобу, відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо вживання лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, з метою, передбаченою статтею 260 Кодексу України про адміністративні правопорушення та іншими законами України.

Законодавством про адміністративну відповідальність передбачено наступні заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення: адміністративне затримання, особистий огляд і огляд речей, вилучення речей і документів, тимчасове вилучення посвідчення водія, тимчасове затримання транспортних засобів працівниками уповноважених підрозділів Національної поліції, тимчасове затримання транспортних засобів інспекторами з паркування, відсторонення осіб від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом

лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, що здійснюються органами поліції можна розділити на такі види:

– заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, спрямовані на припинення протиправної поведінки особи, яка вчинила правопорушення, за допомогою примусового обмеження свободи пересування, користування майном або знаряддям вчинення правопорушення: адміністративне затримання, відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами;

– заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, які спрямовані на отримання доказів і являють собою врегульовані адміністративно-процесуальними нормами примусові юридично значимі дії компетентних органів, спрямовані на виявлення, фіксацію і вилучення доказів: особистий огляд і огляд речей; вилучення речей і документів;

– заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, спрямовані на виконання постанови у справі про адміністративне правопорушення; тимчасове вилучення посвідчення водія; тимчасове затримання транспортних засобів.

Як бачимо, що здійснення заходів забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення є основним методом діяльності органів та підрозділів поліції щодо попередження і припинення правопорушень.

*Іванчук Наталія Віталіївна,
старший науковий співробітник відділу
організації наукової діяльності та захисту
прав інтелектуальної власності
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

ЗАСАДИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУСПІЛЬСТВІ

Права людини є невід’ємними від суспільних відносин. Саме вони визначають спосіб буття індивіда. Права людини є наднормативною формою взаємодії людей, упорядкування їх поведінки та координації діяльності, вони ж є засобом подолання протиріч та конфліктів. Права забезпечують нормативне закріплення умов життєдіяльності індивіда, що об’єктивно необхідні для нормального функціонування суспільства в державі. Права людини встановлюють міру свободи, що, з однієї сторони, забезпечує реалізацію суб’єктивних інтересів, а з іншої – не порушує можливостей, наданих іншим суб’єктам суспільних відносин.

Процес суспільної діяльності людини в значній мірі залежить від обсягу

прав та свобод, які визначають її соціальні можливості, характер життєдіяльності, систему зв'язків людей у суспільстві. Тому проблема прав людини завжди була предметом політичної боротьби за володіння правами, розширення їх сфери та визначення положення людини в суспільстві.

Права людини – це складне, багатоаспектне явище, що пов'язане з генезою правових норм, які формулюють ці права.

Становлення та розвиток прав людини має тривалу історію та супроводжується боротьбою доктрин і традицій, характерних для тієї чи іншої країни.

Вирішального значення процесу становлення прав людини мала природно-правова доктрина, що утвердила пріоритет прав людини та визначила нові параметри взаємовідносин між індивідами та владою. Таким чином, індивід, що раніше повністю був підкорений державі та залежний від неї, придбав автономію, право на невтручання держави у сферу свободи, окреслену правом, та отримує гарантії державного захисту у випадку порушення прав і свобод. Цінність природно-правового вчення характеризується опорою на моральні принципи, а також категорії справедливості, свободи, людської гідності та щастя.

Високо оцінюючи роль природно-правової доктрини в ідеологічному обґрунтуванні та становленні прав людини, ми не можемо сказати, що вона була єдиною та переважаючою у визначенні взаємодії особи та держави. Їй протистояв позитивістський підхід до природи прав людини та її відносин з державою. Відповідно до згаданої теорії обсяг та зміст прав людини визначається державою, яка «надає» їх людині, здійснюючи патерналістичні функції. Зазначені різноманітні підходи до розуміння природи прав людини збереглися і в сучасній науці та практиці. Так, норми Конституції США, Франції, Італії та Іспанії втілюють природно-правову концепцію прав людини, а Конституції Німеччини та Австрії – позитивістську.

Проголошення розвинутих демократичних держав правовими потребує внесення коректив до вищезгаданих концепцій природи прав людини. Обмеження влади держави правами людини не повинно призводити до зменшення її ролі як в сфері надання цим правам законодавчої форми, так і в сфері охорони прав та свобод.

Отже, становлення та розвиток прав людини має тривалу історію та супроводжується боротьбою доктрин та традицій, що характерні для певної країни. Саме на основі поєднання ідей природної та позитивістської концепцій прав людини і стало можливим закріплення фундаментальних прав в конституціях демократичних держав.

Необхідно погодитись з думкою вчених про те, що основні права індивіда – це конституційні права. Це надає можливість визначити основні права людини як комплекс можливостей, закріплених конституцією держави та міжнародно-правовими документами, які складають нормативну основу суб'єктивних прав. Як правова категорія, права людини мають певні риси, що визначають її наукову самостійність:

– можливості людини задовольняти власні інтереси та забезпечувати

нормальне існуванні і розвиток шляхом вчинення певних дій чи утримання від них;

- можливості, що мають природний характер та належать людині від народження;

- можливості, що не залежать від території чи належності індивіда до громадянства держави;

- можливості, що залежать від соціально-економічного рівня розвитку суспільства;

- можливості, що гарантуються державою з моменту їх правового закріплення.

При цьому наголосимо, що необхідно розрізняти поняття права людини та права громадянина. Права людини є природними можливостями індивіда, що забезпечують необхідні умови його життя, людську гідність та свободу діяльності у всіх сферах суспільного життя. Права громадянина є сукупністю можливостей, які закріплені в нормативно-правових актах та визначають міру свободи суб'єкта, що має постійний політико-правовий зв'язок з певною державою. Відмінності прав людини та громадянина ми можемо визначити схематично.

Права та свободи індивіда є його соціальними можливостями, що детермінуються економічними та культурними умовами суспільства та законодавчо закріплюються державою. У правах та свободах:

- відображається міра свободи, що об'єктивно визначається станом розвитку суспільства;

- забезпечується самовизначення особи;

- встановлюються умови реального користування соціальними благами у різноманітних сферах особистого, політичного, економічного, соціального та культурного життя;

- визначаються можливості захисту та відновлення прав та свобод, що порушені будь-яким із суб'єктів суспільних відносин.

Права людини є засобом відображення не потенціальних, а реальних можливостей індивіда, закріплених у законодавчих актах держави. Це вказує на суб'єктивний характер цих прав.

*Іващенко Віта Олександрівна,
професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Принципи мають важливе значення для формування певної галузі права, а

також реалізації її норм. Міжнародне кримінальне право містить як загальновизнані принципи, так і принципи та норми, які закріплені в конкретних міжнародних угодах [1, с. 17].

До загальновизнаних відносяться принципи Статуту та вироку Нюрнберзького трибуналу, що мають імперативний характер. Це підтвердила в грудні 1946 р. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй, доручивши Комісії міжнародного права взяти їх за основу при формуванні принципів міжнародного кримінального права. Одночасно Комісія мала розробити проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства.

У 1950 р. Комісія міжнародного права представила Генеральній Асамблеї ООН «Принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу, що знайшли відображення у рішенні цього трибуналу» [2, с. 111 – 112].

По-перше, серед зазначених принципів потрібно виділити заборону агресивної війни. Цей принцип можна вивести із положення про заборону застосування сили і погрози силою, а також із Визначення агресії, прийнятого Генеральною Асамблеєю у 1974 р.

Згідно з Визначенням агресії застосування збройної сили державою є свідченням акту агресії. Стаття 3 документа перераховує дії, які можна вважати такими, що розвивають принцип заборони агресивної війни і захоплення території в ході агресії. Серед таких дій виділяють:

- вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави чи інша воєнна окупація, навіть тимчасового характеру, є результатом такого вторгнення або нападу, чи будь-яка анексія території іншої держави або її частини;
- бомбардування збройними силами однієї держави території іншої чи застосування будь-якої зброї держави проти території іншої;
- блокада портів або берегів однієї держави збройними силами іншої;
- напад озброєними державами на сухопутні морські або повітряні сили чи морські і повітряні флоти іншої держави;
- застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої за домовленістю, на порушення умов, передбачених в угоді, чи будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;
- дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, надана в розпорядження іншої держави, використовувалася цією державою для вчинення акта агресії проти третьої держави;
- заслання державою або від її імені озброєних банд, груп і регулярних сил або політиків, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що носять дуже серйозний характер і рівнозначні перерахованим вище актам.

По-друге, важливим є принцип невідворотності покарання за вчинення будь-якої дії, яка згідно з міжнародним правом вважається злочином.

Серед інших загальновизнаних принципів можна виділити такі:

- якщо держава не встановлює покарання за дію, яка міжнародним правом

віднесена до категорії злочинів проти миру та людства, то це не є обставиною, що звільняє винну особу від міжнародної кримінальної відповідальності;

- службове становище особи, яка вчинила міжнародний злочин, не звільняє її від особистої відповідальності. Більше того, службове становище очільника держави або відповідального чиновника передбачає підвищену кримінальну відповідальність у випадку вчинення дії, забороненої міжнародним кримінальним правом;

- виконання особою злочинного наказу свого уряду або начальника не звільняє цю особу від відповідальності, якщо свідомий вибір був фактично можливим;

- кожна особа, яка обвинувачується у міжнародному злочині або злочині міжнародного характеру, має право на справедливий розгляд справи в суді;

- незастосування строків давності до осіб, які вчинили воєнний злочин чи злочин проти людства. Це встановлено Конвенцією від 26 листопада 1968 р.

Крім розглянутих, міжнародно-правовими документами проголошені деякі принципи здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях. Так, Загальною декларацією прав людини 1948 р. закріплені принципи презумпції невинуватості, здійснення правосуддя тільки судом, гласності судового розгляду, рівності осіб перед законом і судом, заборони пропаганди війни, рабства, тортур або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження і покарання.

Ці та деякі інші принципи міжнародного кримінального права передбачені також Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р. У них сформульовано широкий комплекс норм із забезпечення і захисту прав людини та основних свобод, що ґрунтуються на положеннях Загальної декларації прав людини, а також закріплені конкретні міжнародно-правові зобов'язання держав з додержання і втілення в життя таких норм.

У подальшому, розглянуті принципи отримали свій розвиток у нормах Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. Зокрема у ст. 75 встановлено заборону під загрозою кримінального покарання представників цивільних чи воєнних органів застосовувати насильство щодо життя, здоров'я, фізичного чи психічного стану осіб за дії, пов'язані зі збройними конфліктами (вбивства, тортури, тілесні покарання і каліцтва, захоплення заручників тощо).

У 1973 р. спеціальною резолюцією Генеральної Асамблеї ООН були прийняті Принципи міжнародної співпраці щодо виявлення, арешту, видачі і покарання осіб, винних у воєнних злочинах і злочинах проти людства.

Важливим кроком вперед стало закріплення принципів міжнародного кримінального права у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Розглянемо деякі із них.

Згідно із принципом, що закріплений у ст. 22 Статуту, особа не підлягає кримінальній відповідальності за цим документом, якщо відповідне діяння в момент його вчинення не утворює злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду.

Наступний принцип вказує, якщо особа визнана Судом винною, то вона

може бути покарана лише згідно з положеннями Статуту Міжнародного кримінального суду.

В Статуті закріплений також принцип відсутності зворотної сили закону. Але у випадку внесення законодавчих змін застосуванню підлягає закон більш сприятливий для особи, яка знаходиться під слідством, щодо якої проводиться судовий розгляд або яка визнана винною.

Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності акцентує увагу, що Суд наділений юрисдикцією лише щодо фізичних осіб. При цьому звертається увага на форми співучасті у злочинах, видах співучасників, а також звільнення від кримінальної відповідальності в результаті добровільної відмови від доведення злочину до кінця.

Крім того, Суд не наділений юрисдикцією щодо осіб, які не досягли на момент вчинення злочину 18-річного віку.

Статут Міжнародного кримінального суду застосовується до всіх осіб без виключення, не зважаючи на службове становище. Зокрема, очільник держави чи уряду, член уряду чи парламенту, вибраний представник чи службова особа уряду згідно з Статутом не звільняються від кримінальної відповідальності та не мають права на більш м'який вирок.

Стаття 29 підтверджує принцип незастосування строків давності до злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду.

Принцип «Суб'єктивна сторона» вказує, що особа підлягає кримінальній відповідальності, якщо вчиняє злочин умисно і свідомо.

Наступний принцип «Підстави для звільнення від кримінальної відповідальності» містить вказівку на випадки, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності за вчинений злочин, якщо:

- особа страждає психічним захворюванням чи розладом, яке позбавляє її можливості усвідомлювати протиправність чи характер своєї поведінки або співставляти свої дії з вимогами закону, якщо тільки особа не піддавалася добровільно інтоксикації за обставин, коли знала, що в результаті цього нею може бути вчинено діяння, яке підпадає під юрисдикцію Суду;

- ця особа діяла з метою захисту себе чи іншої особи, або, у випадку воєнних злочинів, майна, яке є особливо важливим для виживання цієї або іншої особи, або майна, що є особливо важливим для виконання завдань воєнного характеру, від неминучого і протиправного застосування сили способом, співрозмірним ступеню небезпеки, яка загрожує цій або іншій особі або майну. Та обставина, що особа брала участь в операції із захисту, що проводилася силами, не є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності;

- діяння, яке можливо є злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду, є вимушеною відповідною реакцією на загрозу неминучої смерті або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або продовження заподіяння таких ушкоджень цій або іншій особі, і ця особа застосовує необхідні і розумні заходи для усунення цієї загрози, за умови, що ця особа не має наміру спричинити більшу шкоду, ніж відвернута.

Принцип «Помилка в факті або помилка в праві» визначає, що помилка в

факті є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, якщо вона виключає необхідну суб'єктивну сторону даного злочину. Помилка в праві зводиться до того, чи є певна поведінка злочинною, не є підставою для звільнення від відповідальності.

І, нарешті, принцип «Накази начальника і вказівка закону» визначає той факт, якщо злочин вчинено за наказом уряду або начальника, то особа не звільняється від кримінальної відповідальності, за винятком, коли особа була юридично зобов'язана виконувати накази даного уряду або начальника; ця особа не знала, що наказ був незаконним; і наказ не був явно незаконним.

Отже, розглянуті міжнародно-правові документи значно розширюють, конкретизують і систематизують принципи міжнародного кримінального права, які вперше були сформульовані і визнані статутом Нюрнберзького трибуналу. Незважаючи на певні недоліки, сучасне міжнародне кримінальне право являє собою систему принципів, які мають дотримуватися як на міжнародному, так і на національному рівнях. Це значно сприятиме протидії злочинності, яка в умовах глобалізації активізувалася, набула нових форм і заподіює серйозну шкоду суспільству.

Список використаних джерел

1. Международное уголовное право : учеб. пособ. / Под общей ред. В. Н. Кудрявцева. 2-е изд. перераб. и доп. Москва : Наука, 1999. 264 с.
2. Степаненко В. И. Влияние международных договоров на содержание и сферу действия советского уголовного права. Свердловск, 1982. 242 с.

*Кашиперський Роман Вікторович,
аспірант кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗІВ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Як визначено у ч. 2, 3 ст. 83 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [1] позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом з поданням позовної заяви. Водночас, відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом з поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи.

Проте належні докази не завжди є у осіб, на яких покладено обов'язок щодо доказування певних обставин у справі. Вони інколи перебувають у їхніх процесуальних противників чи інших осіб, які не є учасниками процесу. У таких випадках подання доказів, якщо не вжити необхідних заходів, може згодом стати ускладненим або неможливим, оскільки вони можуть зникнути або їх можуть пошкодити. З метою захисту інтересів сторін та інших осіб, які

беруть участь у справі, у цивільному процесуальному законодавстві передбачено інститут забезпечення доказів, норми якого регламентують процесуальний порядок вжиття судом термінових заходів щодо закріплення фактичних даних, щоб у подальшому при розгляді справи була можливість їх використати як докази [2, с. 258].

Відповідно до ч. 2 ст. 19 ЦПК України цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими ЦПК України, в порядку: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загального або спрощеного); 3) окремого провадження.

Окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 7 ст. 19 ЦПК України).

Як зазначається в юридичній літературі, у справах непозовного цивільного судочинства (окремого та наказного провадження) діють загальні правила інституту доказів і доказування, за певними винятками, встановленими законом [3, с. 169]. Наведене положення підтверджується і правовою нормою, що її містить ч. 3 ст. 294 ЦПК України, відповідно до якої справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених законом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду.

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що положення § 8 глави 5 розділу 1 ЦПК України «Забезпечення доказів» у повній мірі можна застосовувати для регулювання суспільних відносин, які виникають між судом та учасниками справи під час здійснення правосуддя в порядку окремого провадження.

Відповідно до ч. 1 ст. 116 ЦПК України суд за заявою учасника справи або особи, яка може набути статусу заявника, має забезпечити докази, якщо є підстави припускати, що засіб доказування може бути втрачений або збирання або подання відповідних доказів стане згодом неможливим чи утрудненим.

Заява про забезпечення доказів може бути подана до суду як до, так і після подання заяви.

Забезпечення доказів до подання заяви здійснюється судом першої інстанції за місцезнаходженням засобу доказування або за місцем, де повинна бути вчинена відповідна процесуальна дія. Забезпечення доказів після подання заяви здійснюється судом, який розглядає справу.

У разі подання заяви про забезпечення доказів до подання заяви заявник повинен подати заяву протягом десяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення доказів. У разі неподання заяви у зазначений строк, повернення заяви або відмови у відкритті провадження суд скасовує ухвалу про вжиття заходів забезпечення доказів не пізніше наступного дня після закінчення такого строку або постановлення судом ухвали про повернення заяви чи відмови у відкритті провадження (ч. 5 ст. 116 ЦПК України).

Особа, яка подала заяву про забезпечення доказів, зобов'язана

відшкодувати судові витрати, а також збитки, спричинені у зв'язку із забезпеченням доказів, у разі неподання заяви у строк, зазначений у ч. 5 ст. 116 ЦПК України, а також у разі відмови у заяві.

Цивільне процесуальне законодавство України містить вимоги щодо форми та змісту заяви про забезпечення доказів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 117 ЦПК України у заяві про забезпечення доказів зазначається:

1) найменування суду, до якого подається заява;

2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштові індекси, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку та адресу електронної пошти, за наявності;

3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) іншої сторони (сторін), якщо вона відома заявнику, а також якщо відомі відомості, що її ідентифікують: її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштові індекси, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України, відомі номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти;

4) докази, забезпечення яких є необхідним, а також обставини, для доказування яких вони необхідні;

5) обґрунтування необхідності забезпечення доказів;

6) спосіб, у який заявник просить суд забезпечити докази, у разі необхідності – особу, у якій знаходяться докази;

7) перелік документів, що додаються до заяви.

Заява підписується заявником або його представником. До заяви, яка подана представником заявника, має бути додано документ, що підтверджує його повноваження. За подання заяви про забезпечення доказів сплачується судовий збір у розмірі, встановленому законом. Документ, що підтверджує сплату судового збору, додається до заяви. Суд, встановивши, що заяву про забезпечення доказів подано без додержання вимог цієї статті, повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу (ч. 2–4 ст. 117 ЦПК України).

У цивільному процесуальному законодавстві України визначено і спеціальний порядок розгляду заяви про забезпечення доказів.

Так, відповідно до ч. 2, 3 ст. 118 ЦПК України заява про забезпечення доказів розглядається не пізніше п'яти днів з дня її надходження до суду. Заявник та інші особи, які можуть отримати статус учасників справи, повідомляються про дату, час і місце судового засідання, проте їх неявка не перешкоджає розгляду поданої заяви.

Водночас суд за клопотанням заявника може забезпечити докази без

повідомлення інших осіб, які можуть отримати статус учасників справи:

- 1) у невідкладних випадках;
- 2) якщо неможливо встановити, хто є або стане такими особами;
- 3) у разі, якщо повідомлення іншої сторони може унеможливити або істотно ускладнити отримання відповідних доказів.

За результатами розгляду заяви про забезпечення доказів суд постановляє ухвалу про задоволення чи відмову у задоволенні заяви. У разі задоволення заяви суд в ухвалі зазначає доказ, а також дії, що необхідно вчинити для його забезпечення. Оскарження ухвали про забезпечення доказів не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає розгляду справи.

Суд, вирішуючи питання про забезпечення доказів, може зобов'язати заявника надати забезпечення відшкодування збитків, що можуть бути заподіяні у зв'язку із забезпеченням доказів. Таке забезпечення відшкодування збитків здійснюється за правилами зустрічного забезпечення, встановленими главою 10 ЦПК України. Збитки, спричинені забезпеченням доказів, відшкодовуються в порядку, визначеному законом з урахуванням положень статті 159 ЦПК України.

Якщо після вчинення процесуальних дій щодо забезпечення доказів позовну заяву подано до іншого суду, протоколи та інші матеріали щодо забезпечення доказів надсилаються до суду, який розглядає справу.

Ухвала про забезпечення доказів (крім забезпечення доказів шляхом допиту свідків, призначення експертизи, огляду доказів) є виконавчим документом та виконується негайно в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Додатково слід зупинитися на способах забезпечення доказів у справах окремого провадження.

Як визначено у ч. 2 ст. 166 ЦПК України, способами забезпечення судом доказів є: допит свідків, призначення експертизи, витребування та (або) огляд доказів, у тому числі за їх місцезнаходженням, заборона вчиняти певні дії щодо доказів та зобов'язання вчинити певні дії щодо доказів.

Свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи. Свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. За відсутності заперечень учасників справи свідок може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Суд може дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень учасників справи, якщо свідок не може з'явитися до суду через хворобу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин (ч. 1, 2 ст. 69 ЦПК України).

Вбачається, що забезпечення доказів шляхом допиту свідків доцільно проводити у таких справах окремого провадження, як-от: визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою (у таких справах свідки можуть вказати на причини відсутності особи, щодо якої вирішується питання про визнання її безвісно відсутньою чи оголошення її померлою); встановлення фактів, що мають юридичне значення (у таких справах показання свідків

можуть забезпечити докази, що підтверджують наявність фактів, які підлягають встановленню); про встановлення режиму окремого проживання подружжя (у цих справах показання свідків можуть бути способом забезпечення фактичних даних щодо окремого проживання подружжя) тощо.

Щодо наступного способу забезпечення доказів – призначення експертизи.

Як визначено у ч. 1 ст. 103 ЦПК України суд призначає експертизу у справі за сукупності таких умов: 1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо; 2) сторонами (стороною) не надані відповідні висновки експертів із цих самих питань або висновки експертів викликають сумніви щодо їх правильності.

Найчастіше, у справах окремого провадження докази забезпечуються шляхом призначення у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи.

Так, суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи і якщо є підстави вважати, що така особа може у подальшому ухилятися від участі у судових засіданнях, може призначити в порядку забезпечення доказів для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу.

У виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

Витребування та (або) огляд доказів, у тому числі за їх місцезнаходженням здійснюється у випадку, якщо в подальшому подання письмових, речових або електронних доказів може бути ускладненим або неможливим.

В окремому провадженні докази можуть забезпечуватися шляхом витребування та (або) огляду у справах про: встановлення фактів, що мають юридичне значення; відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі; передачу безхазяйної нерухомої речі в комунальну власність; визнання спадщини відумерлою; розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб тощо.

Заборона вчиняти певні дії щодо доказів та зобов'язання вчинити певні дії щодо доказів як способи їх забезпечення в окремому провадженні можуть застосовуватися, наприклад, у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Так, у справі про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу суд може заборонити заявникам знищувати особисті повідомлення, які можуть підтвердити факт їх спільного проживання, ведення спільного побуту, а також наявність взаємних прав та обов'язків.

У необхідних випадках судом можуть бути застосовані інші способи забезпечення доказів, визначені судом. Так, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 53 Закону України «Про авторське право і суміжні права», іншими способами

забезпечення доказів можуть бути:

1) постановлення ухвали про огляд приміщень, в яких, як припускається, відбуваються дії, пов'язані з порушенням авторського права і (або) суміжних прав;

2) накладення арешту і вилучення всіх примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), записаних виконань, фонограм, відеогам, програм мовлення, щодо яких припускається, що вони є контрафактними, засобів обходження технічних засобів захисту, а також матеріалів і обладнання, що використовуються для їх виготовлення і відтворення;

3) накладення арешту і вилучення рахунків та інших документів, які можуть бути доказом вчинення дій, що порушують або створюють загрозу порушення (чи підтверджують наміри вчинення порушення) авторського права і (або) суміжних прав.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

2. Цивільне процесуальне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Бичкова та ін. / За заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2009. 760 с.

3. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : монографія. Київ : Алерта, 2016. 488 с.

***Кельман Михайло Степанович,**
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права
ННІПП НУ «Львівська політехніка»*

***Кельман Лідія Михайлівна,**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
ЛДУВС МВС України*

***Кельман Ростислав Михайлович,**
студент четвертого курсу
ННІПП НУ «Львівська політехніка»*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ І ДЕРЖАВИ – МІСТА ВАТИКАН

Як уже зазначалося, серед учених-юристів, фахівців з проблем міжнародного права та представників правової науки давно триває дискусія з приводу того, як визначити правосуб'єктність двох соціальних утворень – Святого Престолу і Держави-міста Ватикан (при верховенстві першого за канонічним правом, зважаючи на їх тісне політико-правове переплетіння на міжнародній арені). Важливо це з'ясувати і для теорії права, щоб визначити

місце і значення такого унікального державно-правового явища, «історичного феномена» (Д. Трофімов), на сторінках публікацій з загальнотеоретичної правової тематики. На нашу думку, слушне зауваження висловив О. Тарасов, що «у міжнародній практиці Католицької Церкви залежно від зовнішньополітичних обставин» використовуються обидва найменування. «Однак від зміни найменування міжнародно-правова природа соціального актора як суверенної особи не змінюється. Проте подібна варіативність дозволяє Католицькій Церкві мати куди більші зовнішньополітичні можливості, ніж у держав. Наприклад, держави не мають права прямо звертатися до іноземних громадян, а Святий Престол таке право має щодо католиків» [1, с. 235].

Слушність цього застереження авторитетний український правник-міжнародник О. Тарасов підтверджує, на наш погляд, вдалим цитуванням витягу з п. 4 періодичної доповіді, представленої Комітету з ліквідації расової дискримінації 20 серпня 1999 р., де, зокрема, зазначається, що «Святий Престол хотів би нагадати нижче ряд моментів, що мають відношення до його суті як суб'єкта міжнародного права: а) у міжнародному праві Святий Престол є суверенною державою, яка наділена первинною, непохідною й незалежною від будь-якої влади чи юрисдикції правосуб'єктністю; б) Святий Престол визначається у внутрішньому праві католицької церкви як уряд Вселенської церкви, який складається із Папи Римського й установ, які від нього виходять (Кодекс канонічного права, ст. 36); с) Святий Престол – це також суверенна Держава – місто Ватикан; Ця держава наділена всіма атрибутами держави; вона складається не з громадянського суспільства, а зі співтовариства трудівників, які тимчасово перебувають на службі у Святого Престолу; d) в історичному плані міжнародна правосуб'єктність Святого Престолу ніколи не змішувалася з правосуб'єктністю територій, над якими він здійснював державний суверенітет, таких, як ... Держава – місто Ватикан з 1929 р.; е) міжнародна правосуб'єктність Святого Престолу передує будь-якому територіальному суверенітету...» (CERD/338/Add.II от 26 мая 2000 г. Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации. Комитет по ликвидации расовой дискриминации. Рассмотрение докладов, представленных государствами-участниками в соответствии со статьей 9 конвенции. Пятнадцатые периодические доклады государств-участников, подлежащих представлению в 1998 году. Добавление. Святейший Престол)» [1, с. 235].

На нашу думку, розібратися в тому, де закінчується самостійний соціальний суб'єкт, звідки починається інший незалежний суб'єкт правовідносин як внутрішніх, чи зовнішніх, як на цьому наголошує О. Тарасов [1, с. 354], певною мірою допомагає таке роз'яснення кардинала М. Етеровича: «Назвою Святий Престол, чи Апостольський Престол, іменується Святіший Отець і центральний уряд Римської курії (автор посилається на кан. 361 Кодексу канонічного права та кан. 48 Кодексу Канонів Східних Церков. Це центр Католицької Церкви. Згідно з католицькою концепцією, Святий Престол, як і Католицька Церква, є моральними особами (таке визн. з кан. 113: Католицька Церква та Апостольський Престол є моральними особами згідно із

самим Божим розпорядженням)» [2, с. 14].

Беручи до уваги викладене вище, слід враховувати цілком справедливе застереження владики М. Етеровича: «Дуже часто неправильно вживаються назви Ватикан, Ватиканська держава, Держава-місто Ватикан, коли йдеться про Святий Престол. Точною назвою є Святий Престол. У церковних документах вживаються також назви «Апостольський Престол», «Свята Столиця», «Апостольська Столиця» [2, с. 14 – 15]. Дотримання чіткості у назвах цих суб'єктів права конче необхідне, що може засвідчити вище наведений уривок із самоідентифікації Святого Престолу, де зазначено, що суверенна Держава-місто Ватикан... наділена всіма атрибутами держави (до них, крім загальних традиційних ознак, згідно із теорією держави і права – М.С.), в якій, замість громадянського суспільства; – «співтовариство трудівників, які тимчасово перебувають на службі у Святого Престолу», а також визнана міжнародно-правовими інституціями як правова держава і представлена у правовій формі як міжнародно-правова особа [1, с. 238], яка формує правову систему Ватикану.

Підкресливши, що правова система цієї держави основана на канонічному праві (*ius canonicum*) та законодавстві Святого Престолу й частково Італії, український дослідник Т. Сироїд підкреслює: «Головними джерелами права у Ватикані є: 1) Кодекс канонічного права (*Codex iuris Canonici*) і апостоличні постанови; 2) закони, промудьговані для Міста Ватикану Верховним главою Церкви або делеговані йому владою, а також постанови, прийняті компетентною владою» [3, с. 815], Юридична організація Держави-міста Ватикан визначена шістьма основними законами, ухваленими на основі Латеранських угод 7 червня 1929 р.

Згідно з нормами Кодексу канонічного права, влада у Ватикані поділяється на законодавчу, виконавчу і судову (§ 1, кан. 135) [4, с. 88]. Такий поділ став надбанням правової практики уже епохи Новітньої історії, оскільки ні в період Середньовіччя і навіть у період Нового часу такого поділу у Папській державі не було. Однак те, що Папа є єдиним джерелом законодавчої, виконавчої і судової влади, до певної міри суперечить традиційним положенням науки теорії держави і права, а отже, становить значний інтерес для науковців, про що йшлося вище. Тому вони по-різному підходять до визначення форми правління у цьому державному утворенні. Так, С. Дьяченко запропонував поняття «виборна монархія особливого типу». Таким чином деталізовано поняття «абсолютна теократична монархія», яке використовували німецькі учені Л. Опенгейм і М. Гедген [5, с. 18, 6, с. 45].

Як джерело законодавчої влади, понтифік з давніх часів виступав ініціатором ухвалення законів, конституцій, енциклік з питань церковної дисципліни, які стають канонами й об'єднуються у спеціальні правові збірники – кодекси. Середньовічне канонічне право було кодифіковано і неодноразово видавалося у «Зводі юридичних законів» (*Corpus Iuris Canonici*). У 1904 р. Папа Пій Х створив спеціальну папську кодифікаційну комісію під керівництвом кардинала П. Гаспаррі, яка у 1917 р. підготувала новий Кодекс канонічного права, що набув чинності з 19 травня 1918 р. [6, с. 235]. Важливо наголосити, що Кодекс 1917 р. уперше визнавався класифікованим єдиним: загальним

законом, а не механічним зібранням законів, що нагромаджувалися, удосконалювалися упродовж багатьох століть (окремі норми навіть могли одна одній суперечити) [7, с. 35].

Папа Іван-Павло II констатував: «Стоячи на порозі третього тисячоліття «*in medio Ecclesiae*» («всередині Церкви»), прагну ще раз подякувати Духові Святому за Великий дар Другого Ватиканського собору, боржником якого разом з усією Церквою, зокрема разом із усім Єпископатом, я себе відчуваю. Я переконаний, що довго ще судилося новим поколінням черпати із тих багатств, яким цей Собор XX століття нас обдарував. Як єпископ, який брав участь у подіях Собору від першого до останнього дня, я прагну довірити цю велику спадщину усім, хто є і буде у майбутньому покликаний для її втілення. А сам я дякую Вічному Пастиреві за те, що дозволив мені цій великій справі служити упродовж усіх років мого понтифікату» [8, с. 341].

Однак головним законодавцем виступає Папа, який здійснює законодавчу владу, видаючи закони, обов'язкові для всієї Церкви або її частини. Згідно з католицьким вченням запорукою дотримання законності і порядку вважається єдиновладдя Верховного Понтифіка [9, с. 9].

На нашу думку, важливо відзначити, що одним із засадничих принципів діяльності Святого Престолу є акцентування уваги на пошані не тільки одвічних Божих законів, а й на дотриманні цивільних законів, повага до законної влади. Це було визначено ще енциклікою «*Inscrutabili Dei Consilio*» від 21 квітня 1878 р. Папи Лева XIII (1878 – 1903 pp.) [10]. Отже, в ніякім разі не можуть ці закони остатись нечинними і незмінними як мертва річ... Речі, що є хиткі й зайві, повинні бути усунені. На їх місце повинні ввійти й нові закони. Але ви повинні подбати, щоби не так дуже вони були нові, але щоби вони були кращі закони. В новому належить звертати увагу, щоби не поминути думки, зберегти стару спадщину... Нові норми не повинні появлятися як чужорідне тіло...» [11, с. 157 – 158; 12, с. 45; 13, с. 34].

Відразу після набуття чинності Латеранських угод Папа Пій XI оприлюднив шість законів, що стали основою законодавчої системи Ватикану. Першим із них – Основним Законом від 7 червня 1929 р. – врегульовувалися питання управління Ватиканом, питання функціонування судів державного прапора та державних символів. Іншими актами були: Закон про джерела права, Закон про адміністративний устрій, Закон про право громадянства та право перебування, Закон про громадську безпеку, Закон про економічну, комерційну та професійну організацію [14, с. 24; 15; 16; 17; 18].

Законодавчою владою, крім самого Папи Римського, на сучасному етапі наділена від його імені Понтифікальна Комісія у справах Держави-міста Ватикан. До її складу належать кардинали, призначені на п'ятирічний термін (її очолює кардинал-президент). Пропозиції законопроектів й постанов, що їх пропонує Комісія, представляються Папі Римському через Державний секретаріат Ватикану, перед тим як будуть оприлюднені й набудуть чинності. Закони, постанови й інструкції, видані Комісією, публікуються в *Acta Apostolicae Sedis* [19].

Державна мова Ватикану не визначена нормами права, однак офіційні

документи часто публікуються італійською (рідше – німецькою, французькою, ретророманською мовами). Втім, варто підкреслити, що основний варіант документів традиційно публікується латинською мовою і не інакше [20, с. 14].

Засідання Комісії скликаються і проводяться головою – Кардиналом-Президентом. У них беруть участь Державний секретар і його заступник, з правом дорадчого голосу. У випадку відсутності чи хвороби Кардинала-Президента керівництво Комісією переходить до першого із кардиналів – членів Комісії (ст. 3). Комісія здійснює свої повноваження згідно із Законом про джерела права і власним регламентом. Передбачено, що законопроекти попередньо передаються через Державний секретаріат на розгляд Верховному Понтифіку [21].

Правом видавати ордонанси для виконання норм законодавства і регламенту згідно з положеннями Основного Закону 2000 р. наділено керівника Комісії. У випадку термінової необхідності йому дозволено видавати акти, що прирівнюються до законів. Якщо ж ці акти упродовж 90 днів не підтверджені Комісією, вони втрачають свою силу. Комісія ж наділялася правом видавати загальні регламенти (згідно із ст. 7 Основного Закону 2000 р.) [21].

При опрацюванні законів за Понтифікальною комісією було закріплене право послуговуватися порадами Головного радника і Державних Радників. Стаття 13 Основного Закону 2000 р. визначила права і повноваження радників таким чином: Головний радник і Державні радники, яких призначає Верховний Понтифік на п'ятирічний термін, сприяють у підготовці законопроектів Держави-міста Ватикан і висловлюють поради у питаннях особливої ваги. Консультації з радниками передбачено як індивідуальні, так і колегіальні. На Головного радника покладені функції головування на засіданнях радників, а також виконувати координуючу роботу і представляти державу відповідно до вказівок Канцлера-Президента [21].

У попередньому Основному Законі від 7 червня 1929 р. повноваження інституту радника були прописані значно стисліше. Так, ст. 8 документа гласила, що Головний державний радник є «дорадчим органом Держави міста Ватикан». Він призначається і відкликається Верховним Понтифіком, перед яким безпосередньо і винятково відповідальний. Він зобов'язувався аналізувати стан конкретних справ, готувати висновки у всіх випадках, встановлених законом або ж за запитом Папи чи Губернатора [15] (нагадаємо, що згідно з Основним Законом 1929 р. Губернатор певний час володів обмеженим правом видавати закони, але для цього вимагалось погодження Папи Римського). Характерно, що радниками – посадовими особами і службовцями – могли бути не лише громадяни Ватикану [22].

За рішенням II Ватиканського собору при Папі як дорадчий орган створено Синод єпископів (*synodo episcoporum*). До його складу входять представники національних єпископатів і міжнародних католицьких організацій. Частину членів Синоду призначає особисто Верховний Понтифік, інша обирається національними конференціями єпископів. Всі ці особи і установи виконують доручені їм обов'язки від імені Понтифіка на благо всіх Церков згідно з нормами, встановленими правом (кан. 334) [22].

Отже, така своєрідна правова система Святого Престолу і Держави-міста Ватикан, на нашу думку, цілком відповідає ідентифікації цих інститутів. На підтвердження цієї думки, очевидно, доцільно погодитися із слушним висновком С. Дьяченка, який пише: «У рамках правового порядку Святого Престолу сформувалася відособлена група норм, що регулюють відносини, пов'язані з функціонуванням Ватикану. Разом з тим, згадані норми не утворюють самостійного правового порядку Ватикану, оскільки Латеранські угоди недвозначно помістили його в межі правопорядку Святого Престолу, що виступає сувереном Ватикану. У цьому ж дусі витримані й положення канонічного права» [5, с. 19]. Слід відзначити, що, крім усіх аналітично розглянутих, саме ця галузь є однією з визначальних ознак державності Ватикану.

Список використаних джерел

1. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії : монографія. Харків : Право, 2014. 512 с.
2. Етерович М. Дорогами України. Львів : Свічадо, 2008. 524 с.
3. Сироїд Т. Міжнародно-правовий статус Ватикану. *Форум права*. Харків, 2012. № 4. С. 814–818.
4. Книга І. Общие нормы. Титул І. Церковные законы. *Кодекс канонического права*. Москва : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. 624 с.
5. Дьяченко С. В. Особенности международной правосубъектности Святого престола : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2008. 27 с.
6. Master Page on the Pio-Benedictine Code of 1917. URL: <http://canonlaw.info/masterpage1917.htm> (дата звернення: 07.05.2018).
7. Gadie P. G. The Bishop's Role of Pastoral Governance: Its Interpretation and Reception by the Magisterium since Vatican II. Submitted for the Degree Doctorate in Philosophy Submitted to the University of Limerick, March 2015. 329 p.
8. Юраш А. Папа Іоанн Павло ІІ. Харків : Фоліо, 2005. 351 с.
9. Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архієреїв. Ч. І. Мюнхен : Видання Українського Католицького Університету, 1964. 363 с.
10. «Inscrutabili Dei Consilio». Encyclical of Pope Leo XIII. URL: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_21041878_inscrutabili-dei-consilio.html.
11. Мадей Й. Другий Ватиканський Собор і ревізія права для Східних Церков. [Extractum e «Bohoslovia» t. XLI]. Рим : Богословії, 1977. 180 с.
12. Хоружий Г. Ватикан: історія і сучасність. Місіонер, 2007. 280 с.
13. Konstytucja Apostolska «Universi Dominici Gregis» Ojca Świętego Jana Pawła II o wakacie Stolicy Apostolskiej i wyborze Biskupa Rzymskiego. URL: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/konstytucje/universi_dominici_22021996.html# (дата звернення: 20.04.2018).
14. Моїсеєнко С. Зміни в системі органів державної влади міста-держави Ватикан: історико-правовий аналіз. *Життя і право*. 2004. № 8. С. 21–27.

15. Основной Закон Града Ватикан (7 июня 1929 года). URL: <http://vaticanstate.ru/osnovnoj-zakon-gosudarstva-grada-vatikan-7-iyunya-1929-goda/#sthash.gyI9Srh6.dpuf> (дата звернення: 29.04.2018).
16. Моїсєєнко С. Конституція міста-держави Ватикан від 26 листопада 2000 року: історичні та правові аспекти. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. Харків. 2005. Вип. 29. С. 252–257.
17. Ustawa zasadnicza państwa miasto Watykan oraz inne akty ustrojowe / Wstęp, wybór i tłumaczenie Franciszek Longchamps de Berier i Marek Zubik. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2008. 112 s.
18. Отрош М. Статус Святого Престолу у міжнародному праві. Одеса : Фенікс, 2014. 242 с.
19. Acta Apostolicae Sedis. URL: http://www.vatican.va/archive/aas/index_sp.htm (дата звернення: 08.05.2018).
20. Alberigo G. A Brief History of Vatican II / Transl. by M. Sherry. New York: Orbis Books, 2006. 20 p.
21. Основной Закон Государства Града Ватикан (26 ноября 2000 г.). URL: <http://vaticanstate.ru/osnovnoj-zakon-gosudarstva-grada-vatikan-26-noyabrya-2000-goda/#sthash.wR3oJjkC.dpuf> (дата звернення: 01.05.2018).
22. Sarais A. Le fonti del diritto vaticano. URL: http://www.ascait.org/index.php?option=com_content&view=article&id=133:alessio-sarais2&catid=914&Itemid=131 (дата звернення: 27.04.2018).

Кельман Михайло Степанович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права
ННІПП НУ «Львівська політехніка»
Кельман Лідія Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
ЛДУВС МВС України
Коваль Наталія Тарасівна,
аспірант Університету Короля Данила

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Коли йдеться про об'єктивну сторону у правовій державі, то перш за все слід констатувати, що її аналіз виявляється не простим через відсутність чіткого уявлення про те, що взагалі характеризує правозастосовну діяльність в її зовнішньому виразі.

Слід зазначити, що про зміст об'єктивної сторони правозастосування поки що не сформовано єдиної думки науковців. Так, С. Бобровник вважає, що це

поняття відображає інтегральні ознаки і властивості сукупної діяльності більшості осіб, які беруть участь у правозастосуванні у тій чи іншій соціально-правовій якості [1, с. 45]. Натомість І. Бондаренко переконує, що об'єктивна сторона правозастосування складається з двох елементів – динамічного і результативного. Динамічний утворюють активні дії уповноваженого суб'єкта від моменту виявлення ним юридичного факту (або ознак юридичного складу) до моменту припинення дій, що становлять зміст правозастосовної діяльності. А результативний – це кінцевий результат дій суб'єкта правозастосування, виражений у відповідному стані суспільних відносин [2, с. 78]. В. Борденюк дотримується точки зору, згідно з якою об'єкт правозастосування «створюється з юридично значущих дій (встановлення складу юридичних фактів, пошук норм права і співмірність фактичної поведінки з приписами правової норми, пошук доказів, збір необхідних юридично значущих документів тощо)» [3, с. 29].

Однак цю позицію вченого не можна підтримувати оскільки об'єктивна сторона правозастосування у запропонованому розумінні фактично зводиться до змісту правових відносин, що не зовсім коректно. Складно погодитися з думкою І. Бондаренко, адже кінцевий результат дій суб'єкта правозастосування, представлений відповідним станом суспільних відносин, не охоплюється безпосередньо самим змістом застосування права. Не з усіма силами, С. Бобровник, можна погодитися зокрема, де стосується того, що об'єктивна сторона правозастосування може бути зведена до юридично значущих дій. На наше переконання, про об'єктивну сторону правозастосування необхідно вести мову як про систему правозастосовних актів, включаючи до числа останніх акти – дії й акти – рішення.

Якщо характеризувати систему правових актів з огляду на специфіку у правовій державі, то зрештою, слід врахувати, що із зовнішньої, об'єктивної сторони правова держава постає як специфічна структура з певною технікою управління. Відповідно, особливості об'єктивної сторони правозастосування у правовій державі знаходить вираз у специфіці техніки правозастосування.

Той факт, що доводиться пов'язувати об'єктивну сторону правозастосування специфікою техніки правозастосовної діяльності, підтверджується наступним. Сам зміст юридично значущих актів, які утворюють об'єктивну сторону правозастосовної діяльності, назагал є універсальним. У правовій державі, як і у не правовій правозастосування передбачає здійснення дій з пошуку, фіксації і дослідження об'єктів, які несуть у собі юридично значущу інформацію. Пошук суб'єктів, наділених такою інформацією; відкриття офіційних джерел норм, які належить застосовувати; перевірку їх актуальності і достовірності; створення підсумкового правозастосовного акта і доведення його змісту до відома зацікавлених осіб і т. п. усе охоплює цей процес. Проте інструментарій, прийоми і методи, які використовуються у підготовці правозастосовних документів, міняються, що зрештою і дає підставу вести мову про правовий характер діяльності.

Питання про сутність і зміст правозастосовної техніки, на думку Д. Бочарова, не отримує у правовій науці однозначного вирішення [3; 4, с. 34], що зумовлюється відсутністю погодженого трактування сутності й змісту

юридичної техніки як більш загального поняття. Саме на це вказує К. Бриль [5, с. 123], посилаючись на потребу дослідження будь-яких засобів, які використовуються суб'єктом правозастосування при веденні значущих у правовому плані дій та операцій. Тож до числа засобів правозастосовної діяльності слід віднести як її інструментарій, так і використані технології. З однієї сторони, таке розуміння повністю узгоджується з цілком обґрунтованим ширшим розумінням правових засобів, з іншої-дозволяє розглянути об'єктивну сторону правозастосування у правовій державі одночасно з огляду на використовуваний інструментарій і організаційно-операційну її специфіку.

Доцільність засобів, прийомів і методів правової діяльності визначається їх здатністю забезпечити досягнення мети правозастосування і вирішення його завдань. Оскільки поряд із загальними і частковими завданнями, що мають універсальний характер, перед суб'єктом правозастосування у правовій державі стоїть низка спеціальних завдань, пов'язаних з забезпеченням реалізації вимог, які ставляться до правозастосування, критерії доцільності змінюються. Проблема залучення засобів, прийомів і методів правозастосовної діяльності у юридичній науці отримала наукове вирішення лише у застосуванні до такого її аспекту, як встановлення фактичних обставин справи (доказування). При цьому загальновизнаним є те, що критерієм долучення засобів доказування визнає їх передбачуваність нормами закону, відповідність таким нормам [6, с. 67]. Схожа передбачуваність повною мірою пояснюється тим, що саме законність розглядається як основна вимога до правозастосовної діяльності. Визнання вимоги законності фундаментальною, базовою передбачає, що цей критерій апріорі застосовується як основний і при оцінці допуску інструментарію прийомів і методів вирішення будь-яких інших загальних завдань, окрім повного встановлення фактичних обставин справи.

Оскільки перетворення правозастосування в елемент механізму функціонування правової держави передбачає зміну вимог, які застосовуються до правозастосовної діяльності, зміст критеріїв допущення суттєвим чином міняється. Власне у правовій державі всі вимоги є рівно знаними, кожна з них стає самостійним критерієм оцінки.

По-перше, зміна системи критеріїв діяльності теоретично має потягнути за собою розширення системи інструментарію і методів правозастосовної техніки за рахунок залучення до неї засобів необхідних для вирішення спеціальних завдань.

По-друге, поява нових критеріїв допустимості передбачає звуження кола засобів, вилученням з кола такого інструментарію, цілком не забороненого, але несправедливого, не гуманного і т. д. Звісно, оскільки основою правової держави виступає правове за своїм характером законодавство, ситуації, коли одні і ті ж інструменти, прийоми і методи є легальними за своїми ознаками, виявляються нелегальними або ж становлять виняток, не можуть визнаватися типовими. Проте слід мати на увазі, що делегування тих або інших засобів можлива і з цілком природних причин. До таких, зокрема, можна віднести зміну правової дійсності, що обумовлює розвиток соціальних уявлень про зміст справедливості, гуманізму та інших вимог, що ставляться до

правозастосування.

По-третє, ускладненість критеріїв допустимості інструментарію, прийомів і методів правозастосовної діяльності здатне набути відповідних проблем, які пов'язані з виникненням об'єктивних труднощів при вирішенні питання про можливість використання тих чи інших засобів.

Потім необхідно, на наше переконання, розглянути безпосередньо зміст техніки правозастосовної діяльності у правовій державі, визначивши, наскільки передбачувані тенденції зміни її об'єктивної сторони справді, мають місце.

Аналіз традиційно використовуваних засобів-інструментарію з огляду на те, наскільки вони представлені в об'єктивній стороні правозастосовної діяльності свідчать про наступне:

По-перше, всі перераховані види засобів застосовуються на практиці, їх використання саме по собі не суперечить ні одній з вимог; до того ж, надаються для вирішення спеціальних завдань правозастосування у правовій державі; зокрема, забезпечення правової передбачуваності правозастосовних актів здійснюється у тому числі за рахунок активного використання засобів комунікації та юридичного пізнання, а вимоги недопущення обмеження правомірної активності учасників правозастосовного провадження реалізуються за рахунок використання в особливому співставленні засобів пізнання, спеціальних юридичних засобів стимулювання.

По-друге, оскільки традиційно використані засоби інструментарію виявляються доцільними, у тому числі із огляду на здатність забезпечити вирішення спеціальних завдань застосування права, та будь-якого принципово нового інструментарію правозастосовної діяльності у правовій державі не з'являється.

Із висновку встановлення вимог щодо дотримання гуманізму і права законності суттєво звужується сфера допустимого примусового впливу.

На наш погляд, якщо розглядати правозастосовні технології як засоби правозастосовної техніки, що дозволяє дати організаційно-операційну характеристику об'єктивної сторони застосування права, то до їх числа слід віднести прийоми і методи правозастосовної діяльності.

Прийоми і методи правозастосовної діяльності представлені прийомами і методами пошуку, фіксації і дослідження фактичних обставин справи, що мають правове значення; прийомами і методами правової кваліфікації, у тому числі прийомами вирішення правових колізій і подолання прогалин у праві; прийомами і методами тлумачення правових норм; прийомами і методами юридичної аргументації; прийомами і методами словесної організації юридичних висловлювань, у тому числі прийомами формулювання правозастосовних рішень; прийомами і методами створення і оформлення правозастосовних актів; прийомами і методами контролю над процесом і результатами правозастосовної діяльності.

Так, наприклад, прийом тлумачення набуває обов'язкового значення, використовується поза залежністю від того, які ще прийоми і методи тлумачення використовує суб'єкт правозастосування. Ця обставина визначається визнанням того, що «законодавчий акт вочевидь є доцільним і

служить відповідній меті» [7, с. 77].

Більш ширше використовується метод звернення до неписаних джерел права – загальним принципам права, правовим звичаям. У сфері приватного права таке звернення взагалі стає для суб'єкта правозастосування нормою поведінки, тут «суддя не може орієнтуватися виключно на нормативний акт... з необхідністю виходить з достатньо широкого кола спеціальних регуляторів, які визначають стихійний порядок» [8, с. 13].

Значно ширше застосування знаходить у правозастосовній діяльності у правовій державі метод самоконтролю, що пов'язане з необхідністю забезпечення втілення у правозастосовних діях і рішеннях ширшого спектру вимог, що ставляться.

При цьому йдеться як про одиночні прийоми і методи, які належать до зазначених вище груп, так і про появу принципово нових видів прийомів і методів правозастосовної діяльності [9, с. 89; 10, с. 99].

Суттєве ускладнення розвитку системи засобів правозастосовної діяльності має місце, перш за все, внаслідок того, що суттєво ускладнюється вирішення питання про допустимість конкретного інструментарію і технологій. По-перше, в умовах принципової неформалізованості вимог оцінки з огляду на відповідність їм не можна досягти абсолютної результативності. По-друге, критерії допустимості виявляються складно, з'ясованими, точність оцінки прямо залежна від того, наскільки адекватно початковому змісту розуміє їх суб'єкт правозастосування, а відповідно від того, наскільки його правосвідомість готова сприйняти і осмислити ідеали правової держави. По-третє, критерії допустимості виявляються надзвичайно рухомими, будь-які зміни соціальних уявлень можуть призвести до переоцінювання конкретних засобів.

Слід мати на увазі, що вимоги, які ставляться до правозастосування у правовій державі є рівнозначними. Оскільки за цих умов нема можливості виокремити єдиний критерій, який має вирішальне значення у вірогідному виникненні ситуацій, в яких з метою реалізації однієї з вимог виявиться доцільним використання таких засобів, то з огляду на іншу вимогу (або інші вимоги) вони будуть недопустимими.

Наприклад, обумовлена необхідністю реалізації вимога гуманізму відмова від застосування заходів процесуального примусу може призвести до порушення стану правової передбачуваності. А застосування заходів процесуального примусу, яке обумовлено необхідністю реалізації вимоги правозабезпечувальної спрямованості правозастосовної діяльності, навпаки може призвести до обмеження правової активності учасників правозастосовного провадження, приводячи цим самим до порушення відповідної вимоги.

Отже, з об'єктивної сторони правозастосування, у тому числі й у правовій державі, постає складна система правозастосовних актів. До їх числа мають бути включені і акти-дії і акти-рішення. При цьому специфічність конфігурації об'єктивної сторони правозастосування у правовій державі визначається суттєвою трансформацією використання суб'єктом правозастосування

інструментарію, прийомів і методів, тобто техніки правозастосовних актів. Своєрідність системи правозастосовних засобів у правовій державі обумовлюється трансформацією критеріїв доцільності і допустимості використання таких засобів. Модифікація критеріїв допустимості визначається модернізацією змісту і структури системи вимог. Критерії доцільності змінюються внаслідок виникнення нових спеціальних завдань. Найбільш суттєво змінюється зміст саме прийомів і методів діяльності, а зміна критеріїв доцільності і допустимості тягне за собою ускладнення системи інструментарію, прийомів і методів правозастосовної діяльності, вносить в її розвиток елементи суперечностей та дезінтеграції.

Список використаних джерел

1. Бобровник С. В., Богінич О. Л. Система законодавства України: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія. Київ : Наукова думка, 1994. 124 с.
2. Бондаренко І. С. Оптимізація владно-управлінських відносин в умовах реформування політичної системи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 25.00.02. Київ, 2010. 208 с.
3. Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : монографія. Київ : Парламентське вид-во, 2007. 567 с.
4. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми : проблемні лекції. Дніпропетровськ : АМСУ, 2006. 73 с.
5. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 213 с.
6. Василюк С. Правотворча і правозастосовча діяльність: їх діалектична єдність. *Право України*. Київ, 1996. № 10. С. 48–54.
7. Васильковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов : для начинающих юристов. Москва : Юрид. бюро «ГОРОДЕЦ», 1997. 128 с.
8. Гусарев С. Нормативні принципи юридичної практичної діяльності. *Право України*. Київ, 2005. № 9. С. 22–24.
9. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках. *Сочинения* : в 2 т. Москва : Мысль, 1989–1989. Т. 1. 1989. С. 250–296.
10. Алексеев С. С. Теория права. Москва : БЕК, 1995. 320 с.

*Кресін Олексій Веніамінович,
керівник Центру порівняльного правознавства
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, член-кореспондент
Міжнародної академії порівняльного правознавства*

ПОШУКИ ЗАГАЛЬНОЇ ПОЗИТИВНОЇ ФОРМИ ПРАВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX СТ.

Сучасні дослідження глобалізації права з необхідністю звертаються до старого питання про можливість всесвітнього правопорядку або загальної позитивної форми права. Так само на початку XIX ст. втрата загальних елементів у праві європейських країн, пов'язаних з домінуванням римського права, після появи і поширення французьких кодексів не зупинила пошук загального позитивного в праві – як чогось цілого. Досвід Римської імперії з її єдиним правом було узагальнено Гегелем у ідеї всесвітньо-історичних народів. Чи не вперше цю ідею він представив у праці «Про наукові способи дослідження природного права, його місце у практичній філософії та його стосунок до науки про позитивне право» (1802 р.). Гегель стверджував: головним, що об'єднує правопорядки, є домінування одного з них над іншими. «Щоби отримати єдність органічного відношення, що пропонує цьому якісному визначенню множину подібних понять, одній із цих визначеностей, вираженій як мета, визначення чи закон, має бути надане панування над іншими визначеностями багатоманітності, що розглядаються перед її обличчям як нереальні та нікчемні» [5, с. 196 – 199]. Але окреме, що запанувало над іншими окремими і витворило позитивне ціле, все ж залишається окремим [5, с. 274, 209, 210, 217 – 218]. При цьому або утворене позитивне ціле частково залишається плюральним, складається з окремих і пов'язується якимись зв'язками, або ціле й окремі частково одне одного знищують; існування таких загального і окремого не є абсолютним: «Якщо існування обох було б абсолютним, то не було б взагалі й їх зв'язку, а якщо було б передбачено знищення обох, то не було б їх існування» [5, с. 204]. У будь-якому разі відбувається протистояння та часткове поглинення між, з одного боку, різними окремими, а з іншого – між цілим і окремим; але плюральність правового розвитку не зникає [5, с. 206].

У праці «Основи філософії права, або Природне право і державознавство» (1821 р.) Гегель зазначав, що у певні історичні моменти той чи інший народ, розвиток духу якого (у широкому розумінні Гегеля це і культурний, і технологічний розвиток, і суспільна згуртованість) виявляється суттєво попереду інших і цим самим втілює в собі новий ступінь розвитку світового духу, здобуває цим безумовну конкурентну перевагу, стає домінуючим, «всесвітньо-історичним», і може відкрити цілу епоху в розвитку всього людства чи певного регіону. Результатом цього є політичне чи культурне панування над іншими народами. Підкорені або піддані такому впливу народи можуть при цьому зберегтися або зникнути, злитися з панівним народом (зокрема, «ціле... розпадається на кола особливих народних духів» у грецькому

«царстві», а в римському «індивідуальності окремих народів гинуть у єдності пантеону») [6, с. 293 – 294, 296 – 297]¹. Гегель виділив чотири епохи загальної історії права, «всесвітньо-історичні царства»: східне, грецьке, римське, германське [6, с. 296].

У «Енциклопедії філософських наук» Гегель писав, що національний дух окремого народу може стати уособленням нової епохи розвитку світового духу, не втрачаючи при цьому своєї окремішності, але протягом певного часу творячи загальну (в тому числі правову) позитивну дійсність для всіх чи значного кола народів [7, с. 366, 370]. У «Лекціях з філософії історії» Гегель зазначав, що жодної «абстрактної єдності» не існує, навіть «всесвітньо-історичні народи» залишаються індивідуальними, окремими, їх досвід національно обумовлений, змістовно неповторний, хоча й уособлює в певний час і у певному місці орієнтири чи становить тимчасово нав'язані стандарти для розвитку інших народів, «вищий принцип перемагає нижчий» [4, с. 97, 117 – 119, 124, 126, 152, 250; 11]. Та й чітко вказується на можливість паралельного в часі існування більш як одного всесвітньо-історичного народу (германські християнські та східні мусульманські народи) [4, с. 372 – 373]. Не-передання панівним народом духу підкореним народам («агрегат» – у Персії), на думку Гегеля, є слабкістю цього духу, що веде до розпаду держави – підкорені народи поступово нівелюють зв'язок з поневолювачем. Водночас намагання сплавити духи підкорених держав у один дух («пантеон» – як у Римі) формує нежиттєспроможну суміш. Домінуючи, народ не зберігає свого національного духу так само, як і підкорений. Важливо, що більш високим у кожній ситуації виступає дух окремого народу, а нижчим – поєднання кількох (домінуючого та підкорених) народів [4, с. 151, 250, 367 – 368]. Але Гегель наводить і приклади народів, дух яких не вступає у взаємодію з іншими – Китай та Індія; вони, на думку мислителя, залишаються поза всесвітньою історією [4, с. 249, 256].

Всесвітньо-історичний народ, культура якого (і духовна, і технічна) суттєво випередила інші в своєму розвитку, пропонує і нав'язує її іншим народам. Але ця культура не перестає бути національною, дух народу не перетворюється з об'єктивного на абсолютний. І якщо підкорені народи не знищуються в своїй особистості, доєднуючись до всесвітньо-історичного народу і перетворюючи його, то зберігають свої об'єктивні духи і сприймають послання і виклик останнього діалектично, через відтворення та акультурацію².

На вплив теорії Гегеля вказують численні тогочасні тексти. Зокрема, у праці «Ідея та необхідність універсальної юридичної науки. Природне право, філософія права, загальне правознавство» П.Й.А. Фейєрбах також припускав можливість визначення певних загальних епох у історії права, що пов'язані з правом певного (вірогідно, панівного) народу [17, с. 338 – 339]. Ганс у 1823 р. зазначав, що починаючи з римського права як правопорядку римлян було «розірвано субстанційний зв'язок природної необхідності й свободи давнини,

¹ Див. також: «тобто, це найвище право світового духу знов-таки має не яке інше утворення, а держава, але лише одна держава, що представляє дух провідного в певну історичну епоху народу» [12, с. 53].

² Щодо принципової критики ідеї Гегеля про всесвітньо-історичні народи див. напр.: [16, с. 313; 13, с. 63 – 64].

нескінченного і скінченного», і це було центральним моментом людської історії – адже імперське панування та орієнтація на універсалізацію права в межах імперії були протиприродними [3, с. 96]. Пухта на прикладі римського права стверджував, що право окремого народу може здобути також значення загального права «всіх цивілізованих народів» [14, с. 98]. Цахарія зазначав, що раніше роль загального в праві європейських держав виконувало канонічне, меншою мірою також римське право, але з Реформацією і дорослішанням народів вони віддалялися один від одного [18, с. 198]. Але є очевидним, що зазначені автори також розглядають теорію Гегеля як обмежену. Зазначимо також, що про виникнення загальних позитивних елементів у праві через нав'язування права завойованим народам писав Міттермайер у «Вступі до вивчення історії германського права» (1812 р.) [21, с. 60 – 61, 69 – 70], Чацький у праці «Про литовські й польські права та їх дух...» (1800 р.) [19, с. 5 – 6, 8, 11, 45, 51 – 54, 97], Раковецький у працях «Про цивільний стан давніх слов'ян» 1820 р. і «Правда Руська або права великого князя Ярослава Володимировича» 1820 – 1822 рр. [23, с. 2; 24, с. 81 – 82, 128, 135; 25, с. 187 – 188, 254], Мацеєвський в «Історії слов'янських законодавств» (1832 – 1835 рр.) [20, с. 3, 5 – 6, 54, 67 – 69] та ін.

На нашу думку, певний вплив теорії Гегеля відчувається в рецензії Савінії на книгу Н. Гонера «Про сучасні законодавство і юридичну науку» 1815 р., де він засуджував конструювання загального позитивного права для всіх народів як ознаку спроби встановити загальну деспотичну владу, навіть якщо це здійснюється під привабливими гаслами Просвітництва, гуманізму, прав людини. Загальне, денаціоналізоване право стає нічийим правом і загальним свавіллям. Савінії безпосередньо називав прикладом такого імперського панування за допомогою загального права наполеонівську Францію [26, с. 386]. Отже, можливість існування загального позитивного права (поза питанням про ставлення до нього) визнавалася, але по факту йшлося не про універсальне, а про регіональне явище – не загальне, а особливе. Ці думки Савінії присутні й у «Системі сучасного римського права» (1840 – 1849 рр.). У праці помітно, що національний дух, правосвідомість окремих народів можуть більш повно, ніж інші, відображати загальні елементи в певні епохи (питання щодо римського права та християнської етики), загальні елементи можуть домінувати над індивідуальними – і це значною мірою споріднює пізню модифікацію вчення Савінії з ідеями Гегеля¹.

Іншою можливістю часткової об'єктивації загального в праві могло виступати міжнародне право – як співпадіння волі держав (і народів) у договірному порядку регулювати однаково і транскордонно певні сфери правовідносин. У праці «Вічний мир» (1795 р.) І. Кант визнав міжнародне право («устрій держав у їх відношенні одна до одної», *jus gentium*) окремим типом правового устрою, котрий, як і національне право, має договірний і вольовий, тобто соціальний за своєю сутністю характер [9, с. 12 – 13].

¹ Це питання блискуче проаналізовано у праці Дж. Товса: [28, с. 150 – 164]. Див. зокрема: «нині він малював цю етичну детермінованість волі як таку, що йде до людей, а не від людей, в історію, а не з іманентного розвитку історії», «намагався узгодити старе і нове, історичні та трансцендентні перспективи» [28, с. 159, 161].

Звичайно, йшлося про договір не в межах одного суспільства, а між двома чи більше суспільствами. Але, незважаючи на ідею «союзу народів», Кант вказував на неможливість єдиного всесвітнього права. Більше того, Кант заперечив можливість навіть теоретичної побудови загального в праві, «принципів державного устрою взагалі» [12, с. 49, 52].

Нормативним підсумком революційних і післяреволюційних подій в Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст. став Головний акт Віденського конгресу 1815 р. [27] Цей документ епохальний у багатьох контекстах, серед яких відзначимо лише кілька. По-перше, його сторонами стала безпрецедентно велика кількість держав (більше того, його було проголошено відкритим до підписання іншими державами – ст. CXIX), що зробило його справді загальноєвропейським документом. По-друге, цей акт закріпив формальну рівність держав¹ та їх суверенітет. Щоправда, і це важливо, цей реставраційний промонархічний договір не міг закріпити і не закріпив народного/національного суверенітету як загальний принцип. Навпаки, він послідовно проводить принцип монархічного суверенітету (в формулах «сюзеренітет та суверенітет», «він (той чи інший монарх. – *О.К.*» та його спадкоємці», «право суверенітету та власності» – ст. С та багато інших). Але цей акт сам по собі та в своїх конкретних положеннях означав відмову від вищості одних країн щодо інших та втручання у справи країн (хоча й непослідовно), визначав кордони європейських держав та загалом імпліцитно містив принцип територіальності держав. Як відзначає Н.-Т. Аношина, «відтепер кордони між європейськими державами було визначено нормативно. Питання статусу тієї чи іншої території та її приналежності до держави вирішувалося шляхом договірного закріплення» [1, с. 87]. По-третє, цей договір, хоча й не проголошував міжнародне право окремою системою загальних, а не лише індивідуальних, казуальних норм, проте об'єктивно заклав основи для розвитку галузей міжнародного права, зокрема через встановлення загального режиму судноплавства та торгівлі на транскордонних річках (ст. CVIII – CXVIII), Декларацію щодо заборони работоргівлі (була одним з додатків до Головного акту).

У контексті нашого дослідження найважливішим у цьому акті стало, з одного боку, визнання держави – територіальної, суверенної та формально рівної з іншими – єдиним суб'єктом права, а з іншого – розуміння міжнародного права як окремої системи загальнообов'язкових норм. При цьому ми повністю згодні з сучасною дослідницею в тому, що міжнародне право не проголошувалося системою: «Поняття міжнародного правопорядку, як такого, в першій чверті XIX ст. не було, існувала лише система уявлень про нього» [1, с. 43]². Будь-які не пов'язані з конкретною державою політичні та правові побудови зникали (природне право, Імперія як містичне та інституційне явище) або були підірвані у своїй транскордонності й могли бути збережені лише через націоналізацію (канонічне право, римське право, транснаціональне торговельне

¹ Щодо непослідовності в цьому питанні див. напр.: [8, с. 80].

² Водночас можна говорити про його імпліцитний системний потенціал.

право). Регіональні та місцеві правові субсистеми (князівств, міст) у межах колишньої Священної Римської імперії були впорядковані як правові системи суб'єктів «Германської конфедерації» (подальша складна доля цієї ідеї в контексті нашого дослідження суттєвого значення не має). Світ європейця виявився поділеним на територіальні держави з їх власним правом, з присутністю також нової сфери міжнародного права як сфери взаємодії цих держав.

Тогочасні вчені-юристи при концептуалізації правової карти світу були здебільшого скептичні щодо питання про можливість перетворення міжнародного права на загальний позитивний правопорядок, набуття ним наддержавного характеру, а то й відверто не визнавали його окремішності від національного права. Докладно ці питання розглянуті в працях Гегеля. У 1821 р. Гегель наголошував, що міжнародне право є насамперед «зовнішнім державним правом» – позитивним, соціальним, договірним, волею кожної конкретної держави, що вступає у відносини з іншою конкретною державою: «Зовнішнє державне право постає із взаємовідносин самостійних держав... його дійсність залежить від різних суверенних волей». Жодні міжнародні союзи не можуть претендувати на наддержавну / наднаціональну владу і творити наднаціональне право. Міжнародне право діє між державами і залишається правом кожної з них, є зовнішнім вираженням і легітимацією окремішності держав. Але держави можуть дійти згоди щодо загальних (чи регіональних) характеру, принципів і змісту міжнародного права для недопущення війни всіх проти всіх [6, с. 217, 283, 287 – 288, 291]. У «Енциклопедії філософських наук» Гегель пише про «так зване міжнародне право», що засноване насамперед на звичаях і спрямоване на досягнення миру між народами шляхом їх взаємного стримування. Вчений у цій праці вже відокремлює міжнародне право від зовнішнього державного права, яке має договірне походження, відображає волю окремих національних держав і, на його думку, складається з норм, що «не мають справжньої дійсності» [7, с. 365]. У «Філософії історії» Гегель уже писав, що у новочасних умовах, коли сформувалися окремі – держави, на основі відносин між ними стають можливими загальні елементи – спільні інтереси й «система держав». Але, знов таки, основним спільним інтересом є збереження окремого – держави, її самостійності: «Управління... здійснює у зовнішній політиці мету держави, що полягає в самостійності нації як індивідуальності щодо інших індивідуальностей» [4, с. 434 – 436, 439, 448]. Так само Пухта не вважав міжнародне право вираженням загального у праві, а лише чинником забезпечення окремого розвитку держав [14, с. 68].

Банкрутство ідеї про те, що загальне в праві може бути об'єктивоване у певній інституалізованій формі («однорідної всезагальної подібності» – Фейєрбах) – поряд із національним правом – відзначалося вченими ще з другої половини XVIII ст. Зокрема, це категорично заперечували Й.С. Пюттер у 1767 р. [22, с. 22 – 23; 16, с. 302 – 303; 13, с. 35, 38] і П.Й.А. Фейєрбах у 1812 р. і пізніше [15, с. 425 – 426; 17, с. 337]. Гегель зазначав, що територіальність національної держави та її суверенітет чисто географічно не залишають місця для позитивного загального [7, с. 365]. Е. Берк у 1790 р. цілком однозначно

стверджував, що загальне для всіх націй право може бути створене лише спекулятивним шляхом і не підійде жодній нації, трансцендентне загальне фактично не може позитивно існувати: «Законодавці, які створили республіку в минулому, знали, що ця справа важка і для неї недостатньо метафізичних уявлень студента і математичних знань акцизного чиновника» [2; 10, с. 371 – 372]. Узагальнену негативну оцінку прагненням віднайти загальне позитивне право дав Гегель: «Матерія максими залишається тим, чим вона є, визначеністю чи одиничністю; а загальність, що дала їй можливість бути прийнятою у форму, є, відповідно, лише аналітичною єдністю»; «у пошуках цього абсолютного образу... не слід звертатися до безформності космополітизму чи до пустоти декларацій про права людини і такої ж пустоти держави народів і світової республіки, адже такі абстракції та формальності містять пряму протилежність моральнісній життєвості та за своєю сутністю опозиційні й революційні щодо індивідуальності» [5, с. 274, 209, 210, 217 – 218].

Отже, проголошення вченими другої половини XVIII – першої третини XIX ст. ексклюзивності окремих (національних правопорядків) на правовій карті світу супроводжувалося принциповим переосмисленням сутності та ролі загального в праві. Банкрутство ідей щодо можливості формалізації будь-якого загального в праві у вигляді окремого правопорядку було осмислене і проголошене багатьма тогочасними вченими, які вказували на відсутність нормативного простору для нього в умовах визнання територіальності й суверенітету держав, а також на його непридатність – адже для кожної конкретної нації цей спекулятивно сконструйований правопорядок виявиться нічийим та чужим одночасно. Це демонстрували тогочасні оцінки можливості позанаціонального правопорядку, що виявилися в поглядах на природу міжнародного права та домінування одних народів над іншими. Вчені дійшли висновку щодо неможливості формалізації загального в праві поза рамками національних правопорядків: домінування є завжди сутнісно, територіально, соціально обмеженим, приводить до обмежених змістовних змін, але не може подолати окреме без його повного знищення, а міжнародне право виступає як зовнішнє ствердження національно-державного правопорядку і має лише конкретно-національне матеріальне вираження. Загальне в праві, на думку тогочасних учених, мало втілюватися в самих національно-державних правопорядках, а поза ними могло бути лише процесуальним.

Список використаних джерел

1. Аношина Н.-Т. Ю. Головний акт Віденського конгресу 1815 року як основа міжнародного правопорядку XIX – початку XX століття. Одеса : Фенікс, 2011.
2. Берк Э. Размышления о революции во Франции. URL: <http://www.politnauka.org/library/classic/berk.php>.
3. Ганс Э. Предисловие к работе «Наследственное право во всемирно-историческом развитии. Сочинение по универсальной истории права». *Філософія порівняльного правознавства : зб. наук. праць* / За ред. О. В. Кресіна. Київ ; Львів : Ліга-прес, 2015. С. 74–100.

4. Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. Санкт-Петербург : Наука, 2000. 480 с.
5. Гегель Г. В. Ф. О научных способах исследования естественного права, его месте в практической философии и его отношении к науке о позитивном праве. *Гегель. Политические произведения*. Москва : Наука, 1978. С. 185–275.
6. Гегель Г. В. Ф. Основы філософії права, або природне право і державознавство. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.
7. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 3: Философия духа. Москва : Мысль, 1977. 471 с.
8. Зонова Т. В. Вестфальская система. *Вестник МГИМО*. Москва, 2008. № 1. С. 78–80.
9. Кант И. Вечный мир. Философский очерк. Москва : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1905. XXIV, 73 с.
10. Карасевич П. Историческая школа в области права. *Московские университетские известия*. Москва, 1870. № 7. С. 371–389.
11. Монгаупт Х. Универсальная история права и сравнение у Эдуарда Ганса. *Науч. ежегодник Ин-та философии и права УрО РАН*. 2015. Т. 15. Вып. 4. С. 107–136.
12. Нерсесянц В. С. Философия права Гегеля. Москва : Юристъ, 1998. 352 с.
13. Новгородцев П. Историческая школа юристов. Ее происхождение и судьба. *Немецкая историческая школа права*. Челябинск : Социум, 2010. С. 1–226.
14. Пухта Г. Ф. Энциклопедия права. Ярославль : Тип. Г. Фальк, 1872. 99 с.
15. Спекторский Е. В. К столетию исторической школы в правоведении. *Філософія та енциклопедія права в Університеті Св. Володимира*. Кн. 2. Київ : Либідь, 2011. С. 407–430.
16. Тарановский Ф. В. Учебник энциклопедии права. Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1917. 534 с.
17. фон Фейербах П. Й. А. Идея та необхідність універсальної юридичної науки. Природне право, філософія права, загальне правознавство. *Порівняльне правознавство*. Київ, 2012. № 3–4. С. 328–339.
18. Цахарія К. С. Про призначення «Критичного часопису правової науки та законодавства зарубіжних країн». *Сучасні проблеми порівняльного правознавства : зб. наук. праць / Упор. О. В. Кресін, М. В. Савчин*. Ужгород-Київ : Говерла, 2015. С. 198–209.
19. Czacki T. O. Litewskich i polskich prawach... T. I. Warszawa : w Drukarni J.C.G. Ragoczego, 1800. VIII, 328 p.
20. Maciejowski W. A. Historya prawodawstw słowiańskich. T. 1. Warszawa, Lipsk : W Księgarniach Brzeziny I Hinrichsa, 1832. XII, 292 p.
21. Mittermaier C. J. A. Einleitung in das Studium der Geschichte des germanischen Rechts. Landshut: bei Joseph Thomann, 1812. VIII, 198 s.
22. Pütter J. S. Neuer Versuch einer Juristischen Encyclopädie und Methodologie, 2 Aufl., Göttingen: im Verlag der Wittve Vandenhoeck, 1767. (XIII), 254 s.

23. Rakowiecki I. B. O stanie cywilnym dawnych slowian. Warszawa, 1820. 16 s.
24. Rakowiecki I. B. Prawda ruska... T. I. Warszawa : Drukarnia XX Piłarow, 1820. (III), XVI, 320 s.
25. Rakowiecki I. B. Prawda Ruska... T. II. Warszawa: Drukarnia XX Piłarów, 1822. XII, 320 s.
26. von Savigny F. K. N. Th. v. Gönner. Über Gesetzgebung und Rechtswissenschaft in unserer Zeit. Erlangen: ben Palm, 1815. *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*. 1815. Bd. 1. S. 373–423.
27. The General Treaty of the Final Act of the Congress of Vienna, 9 June 1815
URL: https://en.wikisource.org/wiki/Final_Act_of_the_Congress_of_Vienna/General_Treaty
28. Toews J. E. The Immanent Genesis and Transcendent Goal of Law: Savigny, Stahl, and the Ideology of the Christian German State. *The American Journal of Comparative Law*. 1989. Vol. 37. No. 1. P. 139–169.

Кривицький Юрій Віталійович,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ГЕНЕЗИС ТЕОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ: ВІД ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ СОФІСТИКИ ДО «АРГУМЕНТАТИВНОГО ПОВОРОТУ»

Проблематика юридичної аргументації має глибоке історичне коріння, що сягає періоду античності. Особливе значення для становлення політичного та юридичного дискурсу (від лат. *discursus* – міркування) і започаткування вчення про них мало зародження демократії, котра, як відомо, виникла у Стародавній Греції. Уміння переконувати людей, наводити обґрунтовані аргументи проти своїх опонентів, впливати не лише на розум, а й на почуття та емоції слухачів, набуло важливого значення. Публічні політичні дискусії, побудоване на змаганні сторін судочинство стимулювали потяг до інтелектуальної діяльності, аналізу й систематизації нагромаджених у процесі цих диспутів і судових дебатів ідей та вироблення відповідних правил і навичок таких дискурсів.

У зв'язку з тим, що більшість мешканців Стародавньої Греції не володіла прийомами та методами ведення полеміки, досить швидко виникла потреба в навчанні риторики й аргументації. Першими, хто взяв на себе цю місію, були давньогрецькі софісти – професійні вчителі філософії і красномовства другої половини V ст. – першої половини IV ст. до н. е. Проте їх навчання зводилося здебільшого до підготовки текстів промов і вивчення їх напам'ять учнями або ж до застосування різних квазілогічних хитрощів, які створювали видимість обґрунтування чи спростування будь-чого. Очевидно, що для успіху в диспутах

і судових дебатах, які часто вимагали спритності розуму та миттєвої реакції на аргументи опонента, цього було явно недостатньо. Як результат, постала суспільна потреба в теорії й технології аргументації [1, с. 559].

Попри те, що інтелектуальні вправи ґрунтувалися переважно на політико-правових аспектах тогочасної соціальної дійсності, формування теорії юридичного дискурсу не було відокремлене від становлення загальної теорії аргументації – міждисциплінарної сфери знань про засоби, способи та методи переконання і впливу на людей; методології обґрунтованого переконання. Від самого початку загальна теорія аргументації розвивалася двома напрямками: теоретичним, який сприяв поглибленню предмета та взаємодії з іншими античними науками (етикою, політикою, діалектикою), та нормативним, що намагався стабілізувати й уніфікувати застосування риторики в людській діяльності, виробивши досконалу техніку аргументації [2, с. 139]. Виникнення загальної теорії аргументації пов'язане з античними філософськими школами, фундамент яких заклали такі видатні мислителі як Сократ, Платон й особливо Арістотель. Започатковані останнім вчення про силогістику – особливу логічну дедукцію в судженнях (виведення з більшого засновку меншого), а також риторіку – ораторське мистецтво, діалектику – вміння вести бесіду (спір) і топіку – техніку проблемного мислення зі знанням певного контексту є визначальними для розуміння змісту аргументації на етапі її зародження. Однак відмінною рисою концепцій силогізму (аналітичного, діалектичного, еристичного та риторичного) Арістотеля була їх відносна віддаленість від практичної юридичної діяльності. Цей недолік у римську епоху античності усунули Цицерон і Квінтіліан, які започаткували реалістичну теорію судової аргументації.

Закладені в період античності основи загальної теорії аргументації були розвинуті в наступні історичні епохи – Середньовіччя та Нового часу такими визначними філософами та вченими як П. Абеляр, Т. Аквінський, Е. Фронс, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Г.В. Лейбніц, Вольтер, Ч. Беккарія, І. Бентам, А. Шопенгауер та ін. При цьому істотний вплив на теорію аргументації здійснювали напрями і течії, що базувалися здебільшого або й виключно на традиційній логічній структурі мислення, в основі якого покладено силогістичні методи. У цьому контексті варто навести міркування італійського юриста Ч. Беккарія, який у трактаті «Про злочин і покарання» (1764 р.) наполягав на точній формальній логічності судового доведення, що зводиться до застосування так званого юридичного силогізму: «З приводу кожного злочину суддя повинен побудувати правильний умовивід. Більший засновок – загальний закон, малий – діяння, противне або згідне із законом; висновок – свобода або покарання. Якщо суддя за примусом або за своєю волею зробить замість одного хоча б тільки два умовиводи, то ні в чому не можна бути впевненим» [3, с. 53]. Намагання доповнити загальну теорію аргументації засобами та методами неопозитивістського спрямування, зокрема неформальної логіки, антропології, досить часто призводили до суперечностей, що негативно позначалося на її авторитеті серед юристів. Не сприяла йому й надмірна абстрактність філософських суджень, їх відірваність від юридичної практики.

Не дивно тому, що попри зростання кількості публікацій і різних наукових заходів, присвячених теорії аргументації, впливу на практичну юридичну діяльність вони майже не мали. Більшість юристів про здобутки філософської аргументації або ж не знала зовсім, або, якщо й знала, то не використовувала їх. Скептичне ставлення юристів поширювалося також на логіку (навіть під назвою «юридична») та її значення для правової теорії й юридичної практики. Властива загальній теорії аргументації орієнтація на традиційні засоби силогістики та інші позитивістські інструменти перетворювали її на «механічну юриспруденцію». І це при тому, що загальна теорія аргументації у зв'язку з суттєвим урізноманітненням і посиленням динамічності правового життя та ускладненням юридичної практики набувала все більшої актуальності для юриспруденції.

Основоположники та послідовники теорії юридичного позитивізму, яка сформувалася у другій половині XIX ст., надали дедуктивній моделі юридичної аргументації концептуально завершеного характеру. Відповідно до позитивістського підходу право розглядається як внутрішньо узгоджена, замкнена система, тобто законодавцем у створюваних ним нормах передбачено все, тому з них дедуктивним шляхом за допомогою власне логічних операцій можна вивести відповідь на будь-яке питання. Роль суду за таких умов зводиться до «вуст закону», тобто фактично до пасивного (механічного) його застосування – виведення рішення з норм позитивного права. Тим часом соціальна, в тому числі судова, практика давала все більше підтверджень тому, що будь-який соціальний дискурс, тим більше юридичний, хоч і належить до класу логічних міркувань, проте не зводиться до класичної силогістичної моделі. Аргументація, побудована виключно на правилах формальної логіки, накладає на право відбиток догматизму, несумісний із складним характером реальної дійсності та гнучкістю життя, з динамічністю самого права. Тому зведення права до замкненої логічної системи, а правозастосування – до формально-логічних операцій усе частіше наражалося на критику з боку юристів.

Вагома заслуга у звільненні юриспруденції від надмірного впливу на неї формальної логіки й силогістики належить соціологічному підходу до розуміння права та його варіаціям – від школи «живого (вільного) права» Є. Ерліха до американської та скандинавської версій правового реалізму. Останні здійснили значний внесок у формування теорії юридичної аргументації, переосмисливши її шлях від механічного копіювання справ на підставі формального аналізу норм і прецедентів до мистецтва аналізу фактів і формування думки й аргументів. Заперечуючи проти «механічної юриспруденції», яка мала вияв у використанні методів формальної логіки та дедуктивному виведенні конкретних рішень з абстрактних категорій, реалісти наголошували на тому, що юристи, судді при формуванні аргументації мають зосереджувати свою увагу на аналізі фактів конкретної справи, які формують живу частину правової дійсності [4, с. 29].

Значному пожвавленню інтересу до теорії аргументації, передусім юридичної, після Другої світової війни сприяв масовий рух проти позитивізму,

котрий, за висловом визначного німецького філософа права Г. Радбруха, «позбавляв сил і здатності протистояти зловживанням нацистського законодавства», за допомогою якого часто освячувалися нацистські злочини проти людства і людяності. Пошук нових концептуальних підходів до теорії аргументації стимулювало також часткове розчарування герменевтикою, значення здобутків якої, як і будь-якої відносно нової філософської течії, тривалий час перебільшувалося в гуманітарних науках, у тому числі правознавстві.

Під впливом цих факторів розпочала формуватися теорія власне юридичного дискурсу, відносно автономного від загальної філософської аргументації. Особливої активності цей процес набув у другій половині ХХ ст. Саме в цей час закладалися основи концепції юридичної аргументації як самостійного напрямку загальнотеоретичного правознавства. До створення цієї концепції доклали зусиль учені різних країн – Х. Перельман (Польща, Бельгія), С. Тулмін (Велика Британія), Ж. Дабен, М. Калиновські (Франція), Р. Алексі, Ю. Габермас, А. Кауфманн, Г. Струк (Німеччина), Ф. Еемерен, Р. Гроотендорст (Нідерланди), Р. Дворкін, Ф. Шауер (США) та ін.

Важливою віхою на шляху формування теорії юридичної аргументації стала концепція «нової риторики» Х. Перельмана, обґрунтована у праці «Нова риторика. Трактат з аргументації» (1958 р.), підготовленій у співавторстві з Л. Ольбрехтс-Тітекою (їй належав ілюстративний матеріал). Спираючись на традиції античної риторики Арістотеля, Цицерона та Квінтіліана, Х. Перельман запропонував доповнити теорію демонстративного доведення, що ґрунтувалася на формальній логіці, «новою риторикою», метою якої є переконання за допомогою дискурсу, побудованого не лише на аналітичних доказах, базованих на логіко-раціональному мисленні, а й на використанні прийомів ораторського мистецтва, здатних переконати аудиторію, психологічно схилити її на свій бік. «Нова риторика» розуміється як теорія аргументації для гуманітарних наук, політичної, юридичної та іншої суспільної діяльності, відмінна від теорії математичного доведення, яка на той час була досить поширеною в різних науках.

У 1959 р. вийшла книга «Застосування аргументів» С. Тулміна, вихідна ідея якої перегукувалася з підходом Х. Перельмана. Зокрема С. Тулмін вважав, що абсолютизм теоретичних або аналітичних аргументів має обмежене практичне значення. Прихильники такого абсолютизму переконують, що моральні проблеми можуть бути вирішені шляхом їх порівняння зі стандартним набором моральних принципів, незалежно від контексту. На відміну від цього С. Тулмін стверджує, що в багатьох випадках ці так звані «стандартні принципи» не мають відношення до реальних ситуацій, з якими зустрічаються люди в житті.

Таким чином, у другій половині ХХ ст. виник новий підхід до дослідження міркування як аргументації, що виражена природною мовою, який позначається терміном «аргументативний поворот». Цей термін характеризується пошуком таких методів аналізу й оцінки міркувань, які враховують не лише форму міркування, відповідно не є формальними. Концепції «працюючої логіки» та

« нової риторики » розглядаються як підстави аргументативного повороту, а їх автори – С. Тулмін, Х. Перельман і Л. Ольбрехтс-Тітека – як фундатори [5, с. 6–7]. При цьому аргументація є цариною міждисциплінарних досліджень, їх спільною територією. Самостійної науки, предметом якої було б вивчення специфіки такої форми діяльності як аргументація на теперішній час не існує.

Нині проблематика юридичної аргументації не лише жваво обговорюється в середовищі юристів-науковців і практиків, а й вводиться в навчальні програми юридичних шкіл європейських і американських університетів у вигляді самостійних курсів спеціальної професійної підготовки кандидатів на посаду судді, прокурора. На жаль, в Україні проблематика юридичної аргументації лише розпочинає привертати до себе належну увагу з боку представників юриспруденції.

Як правило, питання, що стосуються теорії юридичної аргументації, розглядаються в межах традиційної або юридичної логіки, яка представлена переважно логіками та філософами. Ними опубліковано низку ґрунтовних праць, серед яких слід відзначити розробки О.І. Гвоздіка, В.Є. Жеребкіна, А.П. Політюк, В.Д. Титова, О.Ю. Щербини, О.М. Юркевич та ін. Наприклад, представники харківської школи логіки підготували монографію «Юридична аргументація. Логічні дослідження» за загальною редакцією О.М. Юркевич (2012 р., 2-ге видання – 2015 р.). У свою чергу О.Ю. Щербина опублікувала монографію «Логіка та юридична аргументація» (2013 р.). Серед вітчизняних фахівців загальнотеоретичного правознавства, у сфері наукових інтересів яких перебуває теорія юридичної аргументації, варто виокремити викладачів та аспірантів Національного університету «Києво-Могилянська академія», а саме: М.І. Козюбру (керівник наукового напрямку), Р.М. Абрамович, В.І. Кістяника, М.О. Мельник, М.Д. Савенка, А.В. Хворостянкіну та інших, а також представників Львівського національного університету імені Івана Франка, зокрема П.М. Рабіновича та Т.І. Дудаш.

Отже, юридична аргументація виникла на певному історичному етапі розвитку суспільства. Вона постійно еволюціонує (від давньогрецької софістики до «аргументативного повороту»), змістово збагачується і розвивається в ході юридичної діяльності (практичної, наукової та освітньої). Природа юридичної аргументації інтегрована, оскільки вона формується під впливом різних наукових концепцій і шкіл. В її основі лежать знання з логіки, філософії, риторики, психології, лінгвістики, правознавства тощо. Юридична аргументація, з одного боку, є елементом правової системи, а з іншого – відносно самостійним явищем. Юридична аргументація сприяє пошуку способів найбільш ефективного вирішення спірних ситуацій у юридичній діяльності, одночасно виконуючи функцію збереження та поширення правового досвіду, юридичного стилю мислення. Юридична аргументація використовується у правотворчості, правозастосуванні, тлумаченні норм права, а також у юридичній науці й освіті.

Список використаних джерел

1. Козюбра М. І. Теорія юридичної аргументації: історія становлення, стан

і перспективи у вітчизняній юриспруденції. Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна : зб. наук. статей ; гол. ред. А. Мелешевич. Київ : Дух і літера, 2013. С. 559–582.

2. Бургін М. С. Аргументації теорія. *Юридична енциклопедія* : В 6 т. / Редкол : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ, 1998. Т. 1. С. 139–140.

3. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич та ін. / за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2015. 336 с.

4. Мельник М. О. Вплив висновків школи правового реалізму на теорію юридичної аргументації. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. Київ, 2017. Т. 193. С. 26–30.

5. Політюк А. П. Аргументація як предмет неформальних досліджень (неформальна логіка та риторична аргументація) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.06. Київ, 2015. 18 с.

Куницький Євген Віталійович,
аспірант кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Врегулювання спору за участю судді є однією з новел нової редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [1]. Розглянемо детальніше законодавчі особливості процесуальної форми зазначеного інституту.

За загальним правилом, врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. При цьому проведення врегулювання спору за участю судді не допускається у разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору (ст. 201 ЦПК України).

Про проведення процедури врегулювання спору за участю судді суд постановляє ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження у справі. У випадку недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками проведення врегулювання спору повторне проведення врегулювання спору за участю судді не допускається.

Аналіз відповідних положень цивільного процесуального законодавства України дає підстави стверджувати, що процедура врегулювання спору за участю судді характеризується такими особливостями процесуальної форми:

1) проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих нарад. Сторони мають право брати участь у таких нарадах у режимі відеоконференції в порядку, визначеному ЦПК України. Спільні наради проводяться за участю всіх сторін, їх представників та судді.

Закриті наради проводяться за ініціативою судді з кожною із сторін окремо;

2) суддя спрямовує проведення врегулювання спору за участю судді для досягнення сторонами врегулювання спору. З урахуванням конкретних обставин проведення наради суддя може оголосити перерву в межах строку проведення врегулювання;

3) на початку проведення першої спільної наради з врегулювання спору суддя роз'яснює сторонам мету, порядок проведення врегулювання спору за участю судді, права та обов'язки сторін;

4) під час проведення спільних нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору. Суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору;

5) під час закритих нарад суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, пропонувати стороні та (або) її представнику можливі шляхи мирного врегулювання спору;

6) під час проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі;

7) інформація, отримана будь-якою зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною. Під час проведення врегулювання спору за участю судді протокол наради не ведеться та не здійснюється фіксування технічними засобами;

8) за необхідності до участі в нарадах залучається перекладач. Перекладач попереджається про конфіденційний характер інформації, отриманої під час проведення врегулювання спору за участю судді;

9) під час врегулювання спору за участю судді забороняється використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис.

Відповідно до ст. 204 ЦПК України врегулювання спору за участю судді припиняється:

1) у разі подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді;

2) у разі закінчення строку врегулювання спору за участю судді;

3) за ініціативою судді у разі затягування врегулювання спору будь-якою із сторін;

4) у разі укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем.

Про припинення врегулювання спору за участю судді постановляється ухвала, яка оскарженню не підлягає. Одночасно суддя вирішує питання про поновлення провадження у справі.

Про припинення врегулювання спору за участю судді з підстави подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді суддя

постановляє ухвалу не пізніше наступного робочого дня після надходження відповідної заяви сторони, а з підстави закінчення строку врегулювання спору за участю судді – не пізніше наступного дня з дня закінчення строку врегулювання спору за участю судді.

У разі припинення врегулювання спору за участю судді з підстав, передбачених п. п. 1 – 3 ч. 1 ст. 204 ЦПК України, справа передається на розгляд іншому судді, визначеному в порядку, встановленому ст. 33 ЦПК України.

Окремо законодавець регламентує строк проведення врегулювання спору за участю судді.

Відповідно до ст. 205 ЦПК України врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про його проведення. Строк проведення врегулювання спору за участю судді продовженню не підлягає.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

*Кучук Андрій Миколайович,
професор кафедри права та методики викладання правознавства
Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка,
доктор юридичних наук, доцент*

СИСТЕМА ПРАВА ЧИ ПРАВОВА СИСТЕМА?

Події останніх п'яти років в Україні поставили на порядок денний питання участі нашої держави у глобалізаційних процесах загалом і євроінтеграційних зокрема. Так, однією з причин Революції Гідності була відмова публічної влади від обраного курсу на підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом. А питання вступу України у Північноатлантичний союз стало предметом законодавчої діяльності через внесення відповідних змін до Конституції України. «... закріплення на конституційному рівні правової визначеності курсу України на членство в ЄС і НАТО мобілізуватиме українське суспільство і українську владу та сприятиме реформам, спрямованим на досягнення критеріїв повноправного членства в ЄС і НАТО» – зазначено у пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» [1]. Таким чином, питання трансформації вітчизняного права, зумовлене глобалізаційними чинниками є вкрай актуальним для України.

Водночас, особливої уваги потребує питання термінології, зокрема, маю на увазі «правова система». У цьому контексті слід зауважити, що пов'язувати

термін «правова системи» з іменем Р. Давида не зовсім правильно. Його праця мовою оригіналу називається «Les grands systemes de droit contemporains» (зазначу, що подібну назву має і праця Раймона Леже «Les grands systemes de droit contemporains: une approche comparative»). На теренах колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) вона відома як «Великі правові системи сучасності» (праця Р. Леже також вітчизняною наукою перекладається як «Великі правові системи сучасності: порівняльно-правовий підхід»), хоча перекладається з французької як «Великі системи сучасного права» (праця Р. Леже – «Великі системи сучасного права: порівняльний аспект»). Відмінність, на перший погляд, здавалася б не велика, але наголошу: не правова система, а *система права*.

Це можна пояснити тим, що більш за все при перекладі «systemes de droit» як «систем права» виникла б неузгодженість із наявним у СРСР розумінні системи права як сукупності норм права, інститутів права і галузей права. Перекладаючи працю В. Бернхема «Introduction to the Law and Legal System of the United States» вказують на «Вступ до права і правової системи Сполучених Штатів», однак, правильно перекладати як «Вступ до законодавчої та судової системи» (на крайній випадок як «Вступ до законодавства та судової системи»). Наголосимо, *судової системи*, а не правової. Відтак, ні В. Бернхем, ні Р. Давид не досліджували ніяких «правових систем». Ні про яку «правову систему» мова не йде у працях американського і французького дослідників. У правових культурах, які вони висвітлюють відсутній цей юридичний термін.

Водночас, слід зауважити, що термін «Legal System» використовував англійський правник Дж. Рац, назвавши власне монографічне дослідження «The Concept of a Legal System», що була опублікована у 1970 р. Назву цієї праці можна перекласти як «Концепція правової системи» (точніше, так її і перекладали у СРСР і перекладають на пострадянському просторі). Якщо саме так перекладати, то тоді необхідно зазначити, що у праці висвітлено «правову систему Остіна» (розділ 1), «теорію правової системи Кельзена» (розділ 5). Водночас європейська фахова правнича література не використовує терміни «Legal System» і «System of Law» як відповідники понять «правова система» і «система права», усталеним є термін «Legal System», однак у значенні права, системи права. Так, у праці «The Concept of a Legal System» Дж. Рац описує систему права як сукупність законів, які є нормами і законів, які не є нормами; розглядає її як систему норм. Вступ до учення про системну природу права, охоплює такі центральні проблеми аналітичної теорії як: «що є критеріями для існування системи права?», «які закони формують цю систему?» і «чи існує структура спільна для всіх систем права?». «Ми розмежовуємо існуючі системи права і ті, які або припинили своє існування (наприклад, римська система права) або ніколи взагалі не існували (наприклад, Платон пропонував право для ідеальної держави). Більше того, ми говоримо, що французька система права існує у Франції, але не існує у Бельгії або, що в Палестині сьогодення система права кардинально відрізняється від системи права, яка існувала 30 років тому. Однією з цілей теорії систем права є встановлення критеріїв для визначення істинності чи помилковості таких тверджень; їх ми назовемо «критерії

існування» системи права» [2, с. IX].

Не можна не акцентувати увагу і на тому, що при використанні терміну «правова система» зарубіжні дослідники переважно мають на увазі право (ототожнюють право і правову систему), зокрема це властиво таким правникам як Ф. Ауманн, А. Уотсон, Дж. Хурст та ін. Фактично на це вказує і вітчизняний науковець Л.А. Луць: «у міжнародно-правовій літературі розповсюдженими є два підходи до розуміння міжнародної правової системи: 1) її ототожнення з міжнародним правом, системою права, системою джерел міжнародного права; 2) її визначення як сукупності певних міжнародно-правових явищ. Це значною мірою пов'язано з тим, що аналіз міжнародно-правових явищ здійснюється не з позицій теорії міжнародного права, а з позицій теорії міжнародних відносин, а також з неузгодженістю поняттєвого апарату теорії міжнародного права та загальної теорії права» [3, с. 7].

У дорадянські часи російські правники не використовували термін «правова система». Поняття «система права» також не набуло широкого вжитку, хоча, розглядались об'єктивне і природне право (М.М. Коркунов), об'єктивне і суб'єктивне право (Є.М. Трубецької, Я.М. Магазинер), чисте і умовне право (О. Куніцин), публічне і цивільне (С. Муромцев), приватне і публічне (Є.М. Трубецької). Німецький юрист Г.Ф. Пухта розглядав право через систему прав і обов'язків, а французький – Л. Дюгі розрізняв публічне і приватне право.

До кінця 30-х – початку 40-х років ХХ ст. система права не стала предметом радянської юридичної науки. Більш того, заперечувався поділ права на приватне і публічне (хоча це і не дивно, зважаючи на те, що у 1922 р. у записці Курському Ленін писав: «Ми нічого «приватного» не визнаємо, для нас все у сфері господарювання є публічно-правовим, а не приватним. ...Відтак необхідно розширювати застосування державного втручання у «приватно-правові» договори, застосовувати не *corpus juris romani* до «цивільних правовідносин», а нашу революційну правосвідомість» [4, с. 42].

Таким чином, зарубіжні правники переважно уникають використання слова «правова система», а використовуючи, фактично ототожнюють явище, що ним позначається, з іншим – позначуване терміном «право».

Список використаних джерел

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64531.

2. Raz. J. The Concept of a Legal System. Oxford: the Clarendon Press. 1970. 208 p.

3. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 32 с.

4. Вышинский А. Я. Вопросы теории государства и права. Изд. 2-е.

*Лазнюк Наталія Василівна,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

ОЗНАКИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Основним регулятором суспільних відносин є право, воно формулюється, існує та розвивається в певній формі, що безпосередньо відповідає фундаментальній його ознаці – формальній визначеності. Найпоширенішими формами права більшості правових систем є нормативно-правовий акт, правовий прецедент, нормативно-правовий договір та правовий звичай. Переважання тих, чи інших джерел права в державі залежить від специфіки правової системи, історичних традицій, національних особливостей, рівня правової культури суспільства тощо.

На сучасному етапі розвитку національної правової системи України, незважаючи на стрімке зростання ролі міжнародних договорів та визнання практики Європейського Суду з прав людини, зокрема його прецедентного права, домінуючим джерелом права України виступає нормативно-правовий акт [1].

Як форма права, нормативно-правовий акт з'явився на ранніх етапах розвитку державності, і в більшості країн поступово витиснув правовий звичай і правову доктрину та став основним нормативним регулятором у суспільстві. За словами М.В. Цвіка, з огляду на юридичну форму і зміст, нормативний акт є найбільш досконалим джерелом права. Його відносять до первинних джерел права практично в усіх сучасних державах, найбільшого поширення він набув у країнах романо-германської правової сім'ї [2, с. 191].

Нормативний акт має певні переваги перед іншими джерелами:

він може бути оперативно виданий і змінений у будь-якій своїй частині, що дозволяє відносно швидко реагувати на соціальні процеси в суспільстві;

нормативні акти, як правило, відповідним чином систематизовані, що дозволяє легко віднайти потрібний документ для застосування і реалізації;

нормативні акти дозволяють точно фіксувати зміст правових норм, що сприяє проведенню єдиної політики та не допускає довільного тлумачення і застосування норм;

нормативні акти підтримуються й охороняються державою [3, с. 236].

Нормативно-правовий акт є особливим різновидом правового акта, який видається тільки правотворчим державним органом. Він належить до офіційних актів компетентних органів, що виражають волю держави. Звідси його верховенство та офіційність.

Як офіційний акт, в якому міститься воля держави, нормативний

правовий акт повинен:

видаватися в межах компетенції відповідного органу [4, с. 273];

мати документальну форму вираження, передбачену для даного виду актів;

відповідати конституції, іншим законам держави, підзаконним актам вищестоячих органів;

бути офіційно опублікованим та введеним дію [5, с. 173].

Нормативно-правові акти, зважаючи на притаманні їм характерні особливості, слід відрізнити від інших правових актів. Як в теорії, так і на практиці найбільш вивченими є ознаки нормативного акта, що впливають з характеру норми як загального припису.

До цих ознак відносяться: відсутність індивідуально-визначеного адресату, невизначеність числа випадків на які розрахований припис та можливість неодноразового застосування, яке не вичерпує дії припису. Вказані ознаки, в більшості випадків, достатньо ясно відрізняють нормативно-правовий акт як загальний припис від індивідуального акта реалізації правових норм. Проте, як показує практика систематизації, не всяке правове положення загального характеру є нормативно-правовим актом. Тому необхідно використовувати й інші критерії, що відрізняють його від решти приписів загального, але не правотворчого характеру [2, с. 93].

Нормативно-правовий акт встановлює загальний, але достатньо визначений критерій поведінки. Якщо у приписах того, чи іншого акта містяться загальні вказівки, які не встановлюють певного, об'єктивного критерію поведінки осіб, то навряд чи можна вважати виконаним завдання правового регулювання окремого виду відносин [6, с. 293].

Варто зазначити, що мають місце випадки, коли загальні вказівки про необхідність проведення організаційних заходів, зафіксовані в актах державних органів, видають за правові норми. Такі розпорядчі приписи часто звернуті до широкого кола виконавців та мають на меті здійснення неодноразових дій. Вони є однією з форм організаційного керівництва, не встановлюють певну міру поведінки і тому не можуть розглядатися як нормативні. Їх основним завданням є організація виконання вже встановлених у нормативно-правових актах правил, чи конкретних завдань.

Часто за нормативні приймаються акти і приписи загального характеру щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням правових норм, чи конкретних завдань, що видаються в результаті перевірки виконання законів, указів, чи постанов та адресовані до певного кола державних органів, для них характерні такі формулювання, як: «прийняти заходи щодо посилення контролю за правильним застосуванням закону (указу, постанови)», «посилити нагляд за правильним та однаковим застосуванням» даного указу чи постанови.

Такі акти, за своїм призначенням, спрямовані на усунення порушень раніше встановлених норм та недоліків їх застосування.

Фундаментальна ознака, що характеризує зміст нормативно-правових актів, полягає в тому, що вони приймаються в результаті процесу правотворчості. Правотворчість – форма владної діяльності уповноважених

суб'єктів (перш за все держави), спрямованої на утворення нормативно-правових актів, за допомогою яких у чинну юридичну систему запроваджуються, змінюються чи скасовуються правові норми [4, с. 274]. Цим вони відрізняється від актів, які не мають ознак нормативності та які приймаються з метою здійснення конкретних заходів та розраховуються на одноразове застосування.

У Конституції України визначено перелік форм нормативно-правових актів для кожного суб'єкта правотворчої діяльності, їх ієрархічне підпорядкування, межі повноважень зазначених суб'єктів та порядок дії в часі, просторі та по колу осіб. Крім того, важливою особливістю нормативно-правових актів є їх обов'язкова публікація в офіційних спеціальних виданнях з відповідністю автентичності тексту офіційному зразку. В Україні закони публікуються у «Відомостях Верховної Ради України», газетах «Голос України» та «Юридичний вісник України»; постанови Кабінету Міністрів – у збірниках постанов уряду України та газеті «Урядовий кур'єр»; закони і підзаконні акти – у часописі «Офіційний вісник України» [7].

Нормативно-правовий акт має певний предмет правового регулювання та діє у відповідній сфері суспільних відносин. Це досягається за допомогою різних способів – шляхом встановлення правових норм, виникнення, зміни та припинення правовідносин, визнання, створення і зміни юридичного стану, за допомогою забезпечення реалізації правових норм, правового захисту законних інтересів [8, с. 15].

Дія нормативно-правового акта, як правило, безстрокова, тобто до моменту його скасування компетентним органом. У виняткових випадках термін чинності вказується в самому акті. Дія нормативно-правового акта розповсюджується на конкретну територію (всю державу, її частину, окрему установу тощо) [6, с. 293]. Нормативно-правові акти розраховані на багаторазове застосування, тому їх дія не вичерпується одноразовим виконанням.

Правила поведінки, що містяться у нормативно-правовому акті носять загальнообов'язковий характер для всіх, кому він адресований. Ігнорування правових актів, їх порушення, перешкоджання реалізації актів є порушеннями законності та недопустимі. Вони тягнуть застосування різних способів відновлення «балансу актів», їх юридичної сили та авторитету, з одного боку, застосування заходів дисциплінарної, адміністративної, матеріальної, кримінальної відповідальності до винних осіб – з іншого. Словом, юридичний захист правового акта служить його міцною гарантією [8, с. 15].

На відміну від нормативного правового акта, акти нормативного тлумачення та роз'яснення закону не повинні містити нових правових норм. Їх основне завдання не встановлювати нові положення, а розтлумачувати існуючі в межах наданої компетенції. У процесі тлумачення встановлюється зміст норми права, її основна мета і соціальна спрямованість, можливі наслідки дії певного акта, виявляються суспільно-історичні обставини його прийняття, умови, у яких відбувається тлумачення, тощо [9, с. 249].

Також цілком доцільно та необхідно розрізняти не тільки загальні та

індивідуальні акти, але й категорії актів, які відповідають формам здійснення державних функцій, тобто акти правотворчості, оперативного виконання, юрисдикції та нагляду (контролю).

Важливою ознакою нормативно-правового характеру актів та окремих їх статей (пунктів) є обов'язковість норм, які підкріплені можливістю застосування заходів державного примусу для забезпечення виконання обов'язку чи захисту суб'єктивного права.

Цією ознакою нормативно-правові акти відрізняються не тільки від неюридичних актів суспільних установ, чи моральних норм, але й від звернень, закликів, заяв.

Кожен нормативно-правовий акт володіє юридичною силою, якою наділяється орган що його видав в механізмі держави та самого документа в системі законодавства.

Варто зазначити, що нормативно-правові акти носять офіційний характер, який полягає в його виданні від імені органу, організації або держави. Повноваження названих суб'єктів приймати правові акти зумовлюється Конституцією, законом, положенням та статутним актом. Звідси впливає важливе правило про видання кожним суб'єктом тільки тих видів актів, які за ним закріплені. Нерідко ж на практиці державні органи довільно обирають форму правового акта і порушують тим самим законність [8, с. 14].

Саме нормативний акт, а не будь-які інші юридичні джерела, більш всього пристосований до постійного оновлення діючого права у відповідності з об'єктивними потребами суспільства. З його допомогою досягається найбільш точний вираз норм права, що є юридичним ґрунтом, базою законності.

Нормативний акт здатен бути найточнішим джерелом (формою) права лише при умові високої юридичної техніки та постійної систематизації. В іншому випадку буде важко безпомилково та швидко орієнтуватися в діючому праві, яке втілене в нормативно-правових актах [6, с. 294].

На підставі вищезазначеного та з урахуванням наукових підходів до цього питання вітчизняних та зарубіжних вчених-юристів визначимо основні ознаки нормативно-правового акта:

- приймається або санкціонується уповноваженими органами держави (правотворчими органами) або народом (через референдум) та носить офіційний характер;

- завжди містить нові норми права або змінює (скасовує) чинні, чітко формулює зміст юридичних прав і обов'язків, містить правила поведінки загального характеру;

- приймається з дотриманням певної процедури;

- має форму письмового акта-документа і точно визначені реквізити, що дозволяють виділити його з багатьох інших правових актів (найменування акта, назву видав органу, дату прийняття, номер, підпис відповідної посадової особи тощо);

- публікується в офіційних спеціальних виданнях з обов'язковою відповідністю автентичності тексту офіційного зразка;

- є обов'язковим для виконання, забезпечується системою державних

гарантій, у тому числі й примусовими засобами;

володіє певною юридичною силою в залежності від місця акта в системі нормативно-правових актів та рівня органу що його видав;

може бути оперативно виданий і змінений у будь-якій своїй частині, що дозволяє відносно швидко реагувати на соціальні процеси у суспільстві;

нормативно-правові акти, як правило, відповідним чином систематизовані, що дозволяє легко віднайти потрібний документ для застосування та реалізації;

має внутрішню структуру – розділи, глави, статті, частини статей, які містять норми права;

входить в єдину ієрархію нормативно-правових актів, займає в ній своє місце, взаємопов'язаний з іншими нормативно-правовими актами;

має певний предмет регулювання у відповідній сфері суспільних відносин;

діє протягом певного терміну (що вказується в самому акті, або безстроково до його скасування компетентним органом), розрахований на багаторазове застосування, його дія не вичерпується одноразовим виконанням;

охоплює своєю дією конкретну територію (всю країну, її частину, окрему установу тощо).

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 06.03.2019).

2. Загальна теорія держави і права: підруч. / За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

3. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підруч. Київ : Кондор, 2006. 477 с.

4. Общая теория государства и права : курс лекций / А. Ф. Вишнеvский и др. / Под общ. ред. А. Ф. Вишнеvского. Минск : Тесей, 1998. 576 с.

5. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. Київ : Істина, 2007. 336 с.

6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / Перекл. з рос. Харків : Консум, 2006. 656 с.

7. Указ Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 р. № 503/97. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/503/97> (дата звернення: 06.03.2019).

8. Тихомиров Ю. А., Комелевская И. В. Правовые акты : учеб.-практ. пособ. Москва : Юридический колледж МГУ, 1995. 162 с.

9. Комаров С. А. Общая теория государства и права : учеб. Изд. 7-е, перераб. и доп. СПб : Питер, 2004. 512 с.

10. Мазур М. В. Акти органів судової влади як джерело конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2009. 20 с.

11. Вильнянский С. Лекции по советскому гражданскому праву. Харьков : Изд-во Харьковского ун-та, 1958. 339 с.

12. Авдюков М. Г. Принцип законности в гражданском судопроизводстве. Москва : Изд-во МГУ, 1970. 204 с.є

*Мозоль Наталія Іванівна,
професор кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У формуванні української правової системи простежуються загальні закони, становлення і розвитку національних правових систем. Водночас наявні певні особливості, що вирізняють специфіку української правової системи [1].

Проголошення Незалежності Україна мало безпосередній вплив на становлення і розвиток правової системи України з урахуванням сучасних реалій її розвитку. Однак відсутність цілісної фундаментальної правової теорії, наукової обґрунтованої політики, стратегії і тактики законотворчості та правотворення в цілому обумовлює їх епізодичний характер, несистематичність і непослідовність. За таких умов відбувається експериментальне вирішення надзвичайно складних суспільних правових проблем.

Непрофесійний підхід у вирішенні питання формування національної системи права є призводить до результатів, протилежних очікуванім. Надмірна диференціація системи права в Україні спричиняє недосконалість і незбалансованість як окремих галузей права, так і системи права в цілому.

Окремі аспекти проблеми розвитку правової системи України висвітлені у працях С. Алексєєва, А. Венгеров, О. Зайчук, М. Кравчук, М. Матузова, М. Марченко, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко та інших учених-правознавців.

Модернізація національної правової системи в Україні передбачає комплексний вплив на структурні компоненти правової системи: інституційну, нормативну, ідеологічну, функціональну, інфраструктурну та результативну підсистеми та їх елементи [4, с. 436]. Формування сучасної правової системи України має на меті не тільки трансформувати національну правову систему, але й виробити її структурні частини у відповідності з правовими здобутками людства в цілому та європейськими стандартами зокрема, що дозволить правовій системі України зайняти чільне місце серед європейських правових систем.

Таким чином, для створення національної правової системи України, важливо водночас зважати як на досвід найбільш розвинених зарубіжних країн, так і на власні історичні напрацювання щодо розвитку теорії національної правової системи.

Загальне визнання міжнародних стандартів обумовлює зобов'язання для всіх держав погодитися на міжнародний контроль за додержанням цих стандартів у національній правовій системі. Україна ратифікувала: Міжнародну

конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенцію про права дитини 1989 р., Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., а отже, ратифікувавши їх, взяла на себе низку зобов'язань перед конвенційними органами.

Однією з найвищих демократичних цінностей, на якій ґрунтується соціальна організація європейської цивілізації, є принцип верховенства права. Як свідчить історичний досвід, саме послідовне і неухильне втілення в життя вимог цього принципу стало запорукою успішного розвитку західних суспільств.

В умовах прагнення України до інтеграції в європейському правовому просторі, особливого значення набуває публічно-правове забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації, яке має передбачити збереження національно-культурної ідентичності правової системи України, що досягається розробкою правових інститутів і норм із урахуванням менталітету й культурно-історичних цінностей тощо [5, с. 55].

Правова система Ради Європи ґрунтована на постмодерній інтелектуальній традиції, яка ввібрала в себе такі риси як: верховенство права, принцип антропоцентризму плюралістичного підходу плюралістичної демократії, плюралізму методологічного, плюралістичності істини в праві, плюралістичності джерел права, плюралізм в правотворчості тощо), принцип інтерсуб'єктивності («я» – інший), домінування приватноправового над публічно(правовим, домінанти особистісно ціннісного підходу до права, логоцентр з такими поняттями та категоріями як: людина(особистість, творчість, свобода, право, справедливість, краса, добро, благо, істина, плюралізм, унікальність, ідею невід'ємності моралі від права тощо [1, с. 450].

Формування сучасної правової системи України відповідно до міжнародних, зокрема – європейських правових стандартів, є складним та багатофункціональним процесом. Саме із Європейським Союзом більшість українських правознавців пов'язує перспективи розвитку та становлення України, як демократичної держави, де є належне правове регулювання суспільних відносин, забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян завдяки ефективному функціонуванню правової системи.

Однак неможливо у правовому полі ігнорувати традиції, ментальність народу, нав'язувати єдині юридичні норми. Будь-який юридичний закон може ефективно функціонувати лише тоді, коли він визнаний народом.

Одним із фундаментальних завдань права на думку О. Сидоренко, є здійснення управління глобалізацією, гармонізація її процесів і нейтралізація негативних наслідків. Право повинно виступати інструментом глобалізації й одночасно засобом управління її процесами. При цьому процес глобалізації у правовій сфері розвивається у двох напрямках, які являють собою єдиний процес трансформації права. З одного боку, очевидним є вплив глобалізаційних процесів на право, результатом чого є зближення і конвергенція правових систем сучасності. При цьому формуються загальні тенденції їх розвитку, до

яких можна віднести тенденцію втілення в національних правових системах загальноновизнаних норм і принципів; появу нових галузей права, таких як космічне, інформаційне, зміна законодавства у зв'язку з інтеграційними процесами тощо. З іншого боку, за посередництвом права робляться спроби спрямувати глобалізацію в певне русло, наприклад, уведення в національне право норм інших держав, адаптованих при цьому до національного правового менталітету та інших історико-культурних особливостей [2].

Таким чином, право слід розглядати як інструмент глобалізації й водночас засіб управління її процесами. При цьому процес глобалізації у правовій сфері розвивається у двох напрямках, які становлять цілісний процес трансформації права. Тому очевидним є вплив глобалізації на розвиток права, результатом чого є зближення і конвергенція правових систем сучасності. Формуються загальні тенденції їх розвитку зокрема тенденція втілення в національних правових системах загальноновизнаних норм і принципів, зміна національної системи законодавства під впливом інтеграційних процесів тощо. Водночас за посередництвом права відбуваються спроби спрямувати глобалізацію в певне русло, зокрема, уведення в національне право норм інших держав, адаптованих до національного правового менталітету та інших історико-культурних особливостей.

Отже, на сучасному етапі розвитку правової системи України зростає потреба у посиленні наукового забезпечення законопідготовчих робіт, глибокого обґрунтування наслідків дії правових норм із урахуванням факторів впливу на їх реалізацію.

Список використаних джерел

1. Братасюк В. Правова система України в контексті європейської інтеграції: особливості прояву інтелектуальної традиції. *Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів* : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28–29 квіт. 2004 р.). У 2 ч. Київ, 2004. С. 489–494.
2. Погоріло В., Малишко М. Правова система України – стан та перспективи розвитку. *Віче*. Київ, 1993. Вересень. С. 21–34.
3. Сидоренко О. Правова система України в контексті глобалізації. *Теорія і практика правознавства*. Харків, 2016. Вип. 1 (9). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_6
4. Удовика Л. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : монографія. Харків : Право, 2011. 552 с.
5. Хаустова М. Проблеми і перспективи розвитку правової системи України в умовах глобалізації. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2014. № 1 (76). С. 54–64.

*Назаренко Ольга Анатоліївна,
викладач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ПСИХОЛОГІЮ (ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР)

Питання правової психології є одним з найцікавіших у правничій думці та особливо значимим для сучасного суспільного життя. Оскільки, являє собою одну з фундаментальних засад для повноцінного функціонування і розвитку держави та громадянського суспільства. Разом з тим, правова психологія є невід'ємною складовою частиною правосвідомості людини, яка відображає її почуття, емоції, настрої та переживання. Вона допомагає суспільству зосередити свою увагу на пріоритеті для нього цінності мирного співжиття та співіснування. На сьогоднішній день виникають багато непорозумінь, суперечностей та конфліктів в середині соціуму, які спричинені дисбалансом у ставленні до права. Протиріччя між свідомістю людини, яка повинна розуміти виняткове значення права для громадського життя, як особливого регулятора її суспільних відносин, а також емоційним станом, що не залежить від формально встановлених приписів і може йти у розрізі з його офіційними положеннями. Саме тому перш ніж перейти до розгляду питання правової психології необхідно зосередити увагу на розумінні правосвідомості, яка за допомогою властивих їй елементів висвітлює у своїй структурі своєрідні психологічні особливості поглядів людини на право.

Незалежно від соціально значимих політичних, економічних, духовних чинників, які впливають на стан суспільного життя, його свідомість і внутрішній світ, правова психологія розкривається саме через призму поняття правосвідомості, яке досліджується у багатьох галузях знань. Так, І.В. Осика вважає, що пізнання навколишнього світу відбувається саме через правосвідомість, де формується усвідомлення, розуміння права і сама система знань та його вимог, вироблення напрямку і характеру поведінки у сфері права та ставлення до права в цілому. За своєю природою правосвідомість представляє не емоції, почуття чи інстинкти, а саме усвідомлення права [1, с. 8]. В.О. Рибаків вважає, що правосвідомість – це складне правове утворення, яке складається з трьох частин: правового відображення, правового пізнання, правового відношення, які можливо розглядати як стадії правосвідомості. Правосвідомість – це відображення правової дійсності, її пізнання і ставлення до неї [2, с. 28]. Ю.К. Погребна зазначає, якщо право по основним особливостям своєї субстанції представляє собою інституціональне утворення, яке виражається у системі загальнообов'язкових, формально-визначених норм, то правосвідомість вичерпується тим, що в праві воно є тільки вихідним моментом його субстанції – уявленнями про право, судженнями про необхідності юридичної структури взаємовідносин людей, настановами на той чи інший правовий режим в житті суспільства і явищами соціально-психологічного порядку, які стосуються правової сфери [3, с. 11]. Виходячи з

різноманітності підходів до розуміння правосвідомості І.Ю. Лимаренко зазначає, що її суттєвими ознаками є: 1) сфера суспільного пізнання; 2) відображає правову дійсність; 3) вміщує сукупність знань, теорій, поглядів, ідей, уявлень, ціннісних орієнтацій, оцінок, настроїв, емоцій, переживань, почуттів, звичок.; 4) визначає ставлення суб'єкта до чинного права; 5) регулює поведінку в юридично значимих ситуаціях; 6) формує уявлення про бажане право і у подальшому знаходить конкретне вираження в нормах права [4, с. 57]. Правосвідомість представляє собою унікальне явище, яке здійснює координацію шляху життєдіяльності людини, яка на основі відповідних уявлень, знань, розумінь про значення права врегульовує будь-які суспільні відносини.

Окрім того, під час розкриття сутності правосвідомості необхідно зазначити її структурні елементи. Так, зокрема в науковій літературі виокремлюються наступні: 1) раціонально-ідеологічні – це правові поняття, знання, ідеї, конструкції, теорії в системному науковому виразі, що складають правову ідеологію; 2) соціально-психологічні – правові почуття, суспільне і індивідуальне становище, які формуються на основі правових знань і уявлень про норми права, юридичних правах і обов'язках, законності, інших правових явищах і пов'язаних з їх безпосереднім сприйняттям та оцінкою; 3) поведінкові – правові настанови, в сукупності представляючи ціннісну орієнтацію особистості, звички, готовність до дій у сфері правового регулювання, які є посередньою ланкою між свідомістю і правовою діяльністю суб'єктів [5, с. 23]. Виходячи з вищезазначеної характеристики структури правосвідомості варто звернути увагу на центральний елемент в її будові, а саме правову психологію, яка особливим чином відповідає за обробку отриманої правової інформації на чуттєво-емоційному рівні, яка потім знаходить своє відображення у характері правової поведінки суб'єктів.

У контексті цього на далі слід звернутись до більш детального наукового бачення змісту правової психології. Зокрема О.М. Полякова висловлює позицію відповідно до якої під соціально-правовою психологією необхідно розуміти сукупність правових почуттів, ціннісного ставлення, настроїв, характерних для всього суспільства в цілому або певної соціальної групи [6, с. 38]. А.О. Титаренко вважає, що під правовою психологією варто розуміти сукупність почуттів, настроїв, емоцій людини, суспільства, держави, які виникають з приводу права та правових явищ [7, с. 16]. О.М. Панченко та І.О. Каніна говорять про те що, правова психологія виступає первинним елементом правосвідомості будь-якої людини. Це пов'язано з тим, що правові почуття, оцінки, настрої стосовно правових явищ (тобто емоційне сприйняття правової дійсності) виникає значно раніше правових ідей та концепцій [8, с. 340]. В.С. Бреднева зазначає, що соціально-психологічні компоненти правосвідомості відіграють значну роль у формуванні та реалізації права. Це або потужний фактор правового розвитку, прогресу у демократичних перетвореннях, або ж гальмування, опір покращенням, реформам. Разом з цим соціально-психологічні та раціонально-ідеологічні компоненти не існують ізольовано один від одного, а навпаки активно співпрацюють [5, с. 24 – 25].

Також, варто погодитись з думкою А.В. Кученєва стосовно того, що значення правової психології неможливо переоцінити. Адже під час знайомства з правовими ідеями людина з будь-яким рівнем знань про право формує власне чуттєве ставлення до нього, на основі якого виробляє поведінку ставлення до закону. Правова психологія визначає саме право з моменту його створення, тобто правотворчості до моменту контролю за його реалізацією. Вона відображає чуттєву оцінку правового розвитку суспільства, підтримуючи функціонування правової системи на інтелектуальному та психологічному рівнях [9, с. 24]. Таким чином, стає помітним той факт, що правова психологія представляє собою особливо цінне значення для життєздатності не тільки окремої людини, але й цілого суспільства, яке прагне функціонувати в умовах демократії та справедливості.

Саме тому, коли йде мова про правову психологію на першому місці завжди знаходяться почуття та емоції людини, які уособлюють собою дійсне її ставлення до права. Емоційний стан відображає правову дійсність очима кожного з окремо взятих суб'єктів. У залежності від того в якому стані він перебуває на момент її сприйняття й залежить характер його подальших дій. Саме тому, для того щоб правильно зорієнтувати бажаний з позиції права розвиток подій необхідно звернутись до взаємопов'язаної з нею складовою правосвідомості, а саме правовою ідеологією. Як зазначає М.П. Недюха правова ідеологія представляє собою поєднання правових теорій та ідей, норм і поглядів, які в концептуальному вимірі оцінюють, відображають та орієнтують процес соціальних змін як безпечного з позиції права та політики буття людини, становлення громадянського суспільства та держави [10, с. 22 – 23]. Також О.М. Полякова вважає, що правова ідеологія є систематизованим науковим вираженням правових принципів, поглядів, вимог різних прошарків та груп населення, суспільства, які чинять активний вплив на формування та функціонування політичного режиму, створення ціннісно-нормативної орієнтації суспільства [6, с. 38]. Відповідно суттєвими рисами правової ідеології на думку Д.Ю. Циганкової виступають: 1) змістовий аспект: аспект – це завжди сукупність ідей про право; 2) діяльнісний аспект – сприяє формуванню стандартних оцінок та правових цінностей, а також напрацюванню правових настанов; 3) суб'єктивний аспект – суб'єктом є носій правосвідомості [11, с. 184]. Разом з тим, В. Толстенко приходить до висновку, що правова ідеологія, з одного боку, безпосередньо несе в собі всі необхідні елементи, які утворюють інтелектуальний зріз правової культури, а з іншого – сприяє реалізації всіх її основних функцій. Сама по собі правова ідеологія здійснює вплив на такі базові елементи правової культури, як правові відносини, правопорядок та правова свідомість [12, с. 23]. Так, слушною є думку І.М. Максимової, яка зазначає, що не існує ідеології, яка б знаходила себе тільки в теоріях і нехтувала при цьому потребами, емоціями, так само і не має правової психології, яка б виключала ідеї, принципи та все інше [13, с. 27]. Правова ідеологія несе в собі погляди та ідеї про право, які знаходяться у взаємозв'язку з почуттями та емоціями людини, що містяться у правовій психології. Таким чином, можна побачити, що ці структурні елементи

правосвідомості являються не просто взаємозалежними, але й взаємодоповнюючими один одного явищами.

Отже, підсумовуючи все вищезазначене слід зауважити, що питання правової психології має особливий характер з власними особливостями, які притаманні її сутності, яка містить у собі численні емоції, почуття та переживання. Для того щоб, вдалося більш уважно розглянути її сутність необхідно звернутись до поняття правосвідомості, яка у своїй структурі містить елемент правової психології. Правосвідомість має особливо важливе значення для людини і суспільства, адже знання, уявлення, розуміння права, наявність поваги до нього говорять про цивілізований та демократичний загальний стан соціального розвитку. Поряд з цим, так важливо з позиції правової психології звернути увагу на підсвідомий стан людини, який самостійно справляється з розумінням та сприйняттям різноманітних явищ, які не завжди позитивно впливають на її внутрішній психологічний стан. Саме тому правова психологія на відміну від всіх інших звертає особливу увагу не просто на отримані та засвоєні людиною знання про право, а перш за все на її внутрішні почуття та емоції, які воно викликає. У більшій мірі у свідомості людини право асоціюється з можливістю встановлення справедливості, яка є бажаним результатом та ідеалом для кожного. Бажання її досягнення різним чином впливає на характер почуттів та емоцій кожного з суб'єктів. Разом з тим правова психологія пов'язується з правовою ідеологією, яка формує ціннісні ідеї про право з урахуванням почуттів та емоцій людини. Ідеї про право збагачують та розширюють коло правосвідомості. Правова психологія звертає увагу на індивідуальні особливості реакції людини під час її знайомства з правовими явищами, які зачіпають важливі для неї індивідуальні цінності, що не можуть бути реалізовані без їх участі. У зв'язку з чим й надалі, щоразу будуть виникати нові настрої та емоції, які функціонуватимуть в просторі правової психології.

Список використаних джерел

1. Осика І. В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 20 с.
2. Рыбаков В. А. Правосознание: к вопросу о понятии. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. Омск, 2015. № 3 (44). С. 23–28.
3. Погребная Ю. К. Методы научного познания категории «правосознание». *Юриспруденция*. Москва, 2011. № 3. С. 10–17.
4. Лимаренко И. Ю. Существенные признаки правосознания. *Общество и право*. Краснодар, 2009. № 4 (26). С. 55–57.
5. Бреднева В. С. Системный анализ структурных компонентов правосознания. *Ленинградский юридический журнал. Пушкин*, 2004. № 3 (9). С. 22–32.
6. Полякова О. М. Правова культура і правосвідомість як засоби стабілізації політичного режиму. *Держава і право*. Київ, 2005. Вип. 29. С. 34–39.

7. Титаренко Т. А. О содержании правосознания. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. Омск, 2010. № 4 (43). С. 15–18.
8. Панченко А. М., Канина А. И. Правовая психология как элемент правового сознания сотрудников органов безопасности. *Вестник университета*. Москва, 2014. № 20. С. 339–342.
9. Кученев А. В. Современное понимание и структура правосознания. *Вестник Московского университета МВД России*. Москва, 2017. № 1. С. 22–25.
10. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства : монографія. Київ : МП Леся, 2012. 400 с.
11. Цыганкова Д. Ю. Правовая идеология: аспекты понимания. *Вестник Московского университета МВД России*. Москва, 2010. № 8. С. 183–185.
12. Толстенко В. Правова ідеологія в процесі формування правової культури: проблеми теорії і практики. *Юридична Україна*. Київ, 2009. № 4. С. 18–24.
13. Максимова И. М. Правосознание как источник правового поведения личности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Тамбов, 2005. 181 с.

Оверчук Михайло Вікторович,
заступник начальника сектору
Головного управління Національної
поліції в Київській області,
майор поліції

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ГЕНЕЗИСУ ЮРИДИЧНОЇ ДУМКИ ЩОДО ОЗНАК ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

До найважливіших завдань, що стоять перед державою та суспільством на сучасному етапі його розвитку, належить забезпечення можливостей реалізації прав і свобод людини й громадянина. Вирішення цього завдання зумовлюється різноманітними факторами, серед яких важливе місце займає утвердження законності й правопорядку, що можливо лише в тому разі, якщо правомірна поведінка суб'єктів правовідносин стане нормою їх життя.

Генезис юридичної думки щодо ознак правомірної поведінки, вчені розглядають з трьох напрямів: дуалістичний, змістовий і множинний.

1. Дуалістичний. Вчені В.М. Кудрявцев й В.П. Казимирчук у загальних рисах охарактеризував категорію правомірної поведінки, де відносять правомірну поведінку до найважливіших проблем сьогодення [3, с. 37].

Отже, ознаки правомірної поведінки, які виділяють вчені є суспільно-корисною соціальною поведінкою, оскільки забезпечує гармонійність та організованість громадського життя, втілена в юридичну форму – відповідає вимогам і принципам права, підконтрольність правомірної поведінки державі, здатність правомірної поведінки викликати юридичні наслідки, має свідомо

вольовий характер, який виражається в вигляді дії чи бездіяльності, гарантується та охороняється державою.

2. Змістовий. Науковцями С.С. Алексєєвим та С.І. Архиповим запропоновані ознаки правомірної поведінки: а) має соціальну значимість для суспільства. Вчинки людей вплетені в систему суспільних відносин і тому впливають на неї. У силу своєї соціальної значущості всякий вчинок несе за собою реакцію оточуючого середовища; б) її психологізм, суб'єктивність. Вона обумовлена тим, що людина наділена свідомістю та волею й контролює свою поведінку. Здійснюючи певні дії в правовій сфері, суб'єкт співвідносить її з нормами та цінностями, аналізує її з позицій того, яку користь він принесе суспільству. Залежно від цього й приймається рішення, визначається напрям і інтенсивність поведінки. Ця сторона пов'язана з відношенням особи до своїх дій та їх наслідків і становить суб'єктивну сторону поведінки; в) юридична ознака, яка включає в себе: по-перше, її правову регламентацію, тобто поведінка має в своєму підґрунті як зовнішні, так і внутрішні сторони, що відображаються в правових приписах; по-друге, підконтрольність державі в особі її правозастосовних і правоохоронних органів, тобто держава передбачає гарантії охорони правомірної поведінки; по-третє правомірна поведінка тягне за собою юридичні наслідки [2, с. 204].

Науковці М.С. Кельман та О.Г. Мурашин зазначають, що правомірній поведінці притаманні такі ознаки, як соціальна значущість, психологізм. Разом із тим поведінка людини в правовій сфері має специфічні, юридичні ознаки, що характеризують її як правомірну й визначається зв'язком поведінки з правом, правовим регулюванням: правова регламентація, підконтрольність її державі, юридичні наслідки [4, с. 253].

3. Множинний підхід. Учені А.С. Шабурова, Р.Т. Мухасва, В.В. Касьянова та В.Н. Нечіпуренка, Н.В. Теремцова до основних ознак правомірної поведінки відносять: суспільну корисність, психологізм, правову регламентацію правомірної поведінки, її підконтрольність державі, здатність правомірної поведінки нести юридичні наслідки [5, с. 153; 6; 7; 8; 9; 10; 11, с. 456 – 478].

На нашу думку, необхідно виділяти наступні ознаки правомірної поведінки: соціальна значущість правомірної поведінки; підконтрольність поведінки свідомості та волі особи; чітка регламентованість правомірної поведінки; підконтрольність державі; здатність тягнути за собою юридичні наслідки.

Звідси слідує, що першою ознакою правомірної поведінки є її соціальна користь. Правомірна поведінка позитивно оцінюється з боку індивідів, суспільства та держави й відповідає їх інтересам, адже, акти правомірної поведінки не порушують прав і свобод інших людей та правопорядок у цілому. Правомірна поведінка дозволяє людині досягти поставленої мети в межах права за допомогою правових засобів. Отже, з точки зору інтересів суспільства правомірна поведінка оцінюється як корисна, вона забезпечує організованість і гармонійність громадського життя.

Другою ознакою є підконтрольність поведінки свідомості та волі особи. Право, як відомо, здатне впливати тільки на таку поведінку людини, яка має

усвідомлений характер і контролюється волею людини. Вчиняючи ту чи іншу дію в правовій сфері, суб'єкт співвідносить її з тими нормами та цінностями, що існують, аналізує її з позиції того, яку користь він набуде для суспільства, собі та іншим людям. Внаслідок цього правомірна поведінка, що не контрольована свідомістю і волею людини, не може бути об'єктом правового впливу. На нашу думку, діяння, що вчиняються, не мають свідомо-вольового характеру, не охоплюються поняттям правомірної поведінки, вони є поведінкою в фізіологічному або будь-якому іншому розумінні, але не є поведінкою в цілях правового регулювання.

Третьою ознакою є чітка регламентованість правомірної поведінки, тобто за допомогою норм права впроваджується в життя суспільно корисна поведінка та витісняється небажана. Правомірна поведінка повинна відповідати таким вимогам, що містяться лише в нормі права. Чітка регламентованість, насамперед, передбачає, що зовнішні і внутрішні властивості поведінки, передбаченої правом, детально описані в законі чи інших нормативно правових актах та чітко обмежені. Ці обмеження, з однієї сторони, відображають реальні можливості регулювання людської поведінки правовими засобами, а з іншої – гарантують від зайвого втручання в життя людини державних органів, громадських організацій, трудових колективів, окремих громадян.

Четвертою ознакою правомірної поведінки є її підконтрольність державі. Держава, регулюючи поведінку людини та оцінюючи її як правомірну, встановлює їй відповідні правові наслідки, зокрема, правові гарантії для правомірної поведінки, створює відповідні умови, використовує досить різноманітні заохочувально-стимулюючі заходи, впливаючи на відповідні мотиваційні механізми правомірної поведінки.

П'ятою ознакою є здатність правомірної поведінки тягнути за собою юридичні наслідки. В умовах розширення меж загальнодозволеного регулювання, коли «дозволено все, що не заборонено законом», можна припустити, що будь-яка поведінка, яка не заборонена нормами права, є правовою. Проте суб'єкти можуть робити такі вчинки, які, хоча й не заборонені правом, однак і не тягнуть за собою будь-яких юридичних наслідків. Оскільки така поведінка є юридично нейтральною – вона не може вважатись правовою.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що правомірна поведінка – це суспільно корисна поведінка, яка відповідає приписам норм права, тобто суб'єктивним правам та юридичним обов'язкам, що виникають на їх основі.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Алексеев С. С., Архипов С. И. Теория государства и права. Москва : Норма, 1998. 456 с.
3. Кудрявцев В. Н., Казимирчук В. П. Современная социология права : учеб. Москва : Юристъ, 1995. 297 с.

4. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підруч. Київ : Кондор, 2006. 478 с.
5. Касьянов В. В., Нечипуренко В. М. Соціологія права : навч. посіб. Вид. 2-е. Ростов н/Д : Фенікс, 2002. 480 с.
6. Теремцова Н. В. Актуальні питання щодо проблеми правомірної поведінки людини та юридична відповідальність. *Наше право*. Київ, 2010. № 2. Ч. 2. С. 97–101.
7. Теремцова Н. В. Природа правомірної поведінки людини (культура поведінки людини, механізм індивідуальної поведінки, антисуспільна поведінка, конформістська поведінка). *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія, Соціологія, Право*. Київ, 2010. № 2 (6). С. 167–171.
8. Теремцова Н. В. Особливості юридичної відповідальності у контексті правомірної та протиправної поведінки: соціальний аспект. *Соціологія права*. Київ, 2014. № 1–2 (7–8). С. 111–117.
9. Теремцова Н. В. Проблеми реалізації норм права щодо правомірної поведінки. *Альманах права. Право і процес: складові забезпечення в сучасних умовах*. Вип. 7. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2016. С. 245–248.
10. Теремцова Н. В. Матеріали кращих виступів та доповідей на семінарі з предмету «Теорія права» студ. юрид. фак. КНУ ім. Т. Шевченка. Вип. I «Теорія права та держави» / За заг. ред. Н. В. Теремцової. Київ, 2011. 132 с.
11. Відповідальність у публічному праві : монографія / П. Андрушко та ін. / За заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2014. 496 с.

Оверчук Олена Миколаївна,
аспірант юридичного факультету
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ДО ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМУ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Процес механізму міжнародної правотворчості характеризується суттєвими складнощами та специфікою за відсутністю на міжнародному рівні єдиного законодавчого органу або єдиного правового акта, що регламентує сам процес. Суб'єктами міжнародної правотворчості виступають держави самостійно або за участю міжнародних організацій, які самі за своїм бажанням встановлюють правомірні способи і правила створення норм права, а також змінюють їх з метою адаптації до умов міжнародної дійсності.

На теперішній час, коли більшість держав світу усвідомили необхідність об'єднати свої зусилля для забезпечення режиму міжнародної правомірності, завдання підвищення ефективності та якості правових актів набуває все

більшого значення. У зв'язку з цим серйозного теоретичного і практичного аналізу вимагає сучасний процес створення норм міжнародного права.

Особливістю міжнародного правотворчого процесу сьогодні є те, що він стає в значній мірі інституціоналізований і набуває регулярний характер. Дана тенденція безпосередньо пов'язана з активною правотворчою діяльністю міжнародних організацій. Міжнародні організації, будучи повноправними суб'єктами міжнародного права, поряд із державами створюють правові норми, сприяють їх подальшому прогресивному розвитку та вдосконаленню, тобто активно беруть участь в міжнародному правотворчому процесі.

Більшість юристів-міжнародників досить позитивно оцінюють внесок міжнародних організацій в міжнародний правотворчий процес. «Будучи складовою частиною міжнародної системи, – пише В.І. Маргієв, – міжнародні організації мають істотний вплив на хід світового розвитку, здійснюючи нормотворчу і пов'язану з нею кодифікаційну та контрольну функції» [4].

Безпосередньо правотворчість міжнародних організацій, будучи, за твердженням фахівців, складовою частиною міжнародної правотворчості в цілому [3, с. 10], виражається в різних формах і проявляється в договірній практиці та в прийнятті обов'язкових рішень від імені міжнародних організацій. Крім того, міжнародні організації можуть здійснювати допоміжну функцію в правотворчому процесі держав, організовуючи конференції держав для укладання міжнародних договорів, а також розробляючи й приймаючи проекти конвенцій, стандартів і регламентів тощо [7, с. 19].

Сутність правотворчості міжнародних організацій і при укладанні міжнародного договору, і при підготовці й прийнятті, наприклад, обов'язкових резолюцій нормативного характеру воєдино. Незважаючи на відмінність його зовнішнього прояву, міжнародна правотворчість проходить наступні стадії: а) підготовка тексту, фіксація тексту, прийняття акту, його вступ в силу, доведення його змісту до відома осіб, що зацікавлені. Оскільки, на відміну від суверенних держав, міжнародні організації природно не можуть володіти законодавчими повноваженнями, норми, що містяться в прийнятих міжнародною організацією актах (рекомендаціях, правилах, рішеннях), також повинні пройти процедуру визнання державами для отримання статусу обов'язкових.

Разом із тим надання державами обов'язкового характеру прийнятим міжнародними організаціями міжнародно-правовим нормам ускладнене проблемою визнання правомірності як самих норм, так і правотворчого процесу. У зв'язку з цим виникає питання про критерії правомірності правотворчої діяльності міжнародних організацій. Вченим К.А. Бекашевим запропоновано вважати правотворчість міжнародної організації правомірним в тому випадку, якщо воно: по-перше, здійснюється організацією, яка має міжнародну правосуб'єктність, і, по-друге, відбувається в такому обсязі й за тим напрямком, як це передбачено в її установчому акті [2, с. 71].

Компетенція міжнародної організації – юридичні повноваження й сфера її предметної діяльності так само, як і правосуб'єктність міжнародної організації, впливає з її статутних документів і, відповідно, обмежується ними.

Досліджуючи обмежений і договірний характер правосуб'єктності міжнародних організацій, вчені Ю.М. Колосов і О.С. Кривчикова констатують, що міжнародна організація, створена державами для виконання конкретних цілей і завдань, наділяється ними зафіксованої в установчому акті певною компетенцією [5, с. 61].

Держави, створюючи міжнародні організації, розробляючи їх статuti, наділяючи їх тим чи іншим обсягом прав і обов'язків, в свою чергу, походять від цілей і завдань майбутніх організацій, тієї ролі, яку вони їм відводять в міжнародному житті.

Так, наділяючи ООН найбільш широким обсягом міжнародної правосуб'єктності в порівнянні з іншими міжнародними організаціями, держави-засновники поклали на неї велике коло складних і відповідальних завдань і цілей в справі підтримання миру і міжнародної безпеки, політичного, економічного, культурного співробітництва та в багатьох інших галузях міжнародних відносин. Зрозуміло, що для здійснення всіх цих комплексних і численних завдань ООН наділена відповідною об'ємною компетенцією, якою інші міжнародні організації не мають.

Відповідно до ст. 104 Статуту ООН, «Організація Об'єднаних Націй користується на території кожного зі своїх членів такою правоздатністю, яка може бути необхідною для виконання її функцій і досягнення її цілей» [1].

Міжнародні організації мають право розглядати питання в межах своєї компетенції та приймати рішення, дотримуючись передбаченої процедури, що стосуються процесу прийняття рішень. Наприклад, згідно з п. 3. ст. 27 Статуту ООН, рішення Ради Безпеки з непроцедурного питання «вважаються прийнятими, коли за них подані голоси дев'яти членів Ради, що включають співпадаючі голоси всіх постійних членів». Правило одностайності є спеціальним механізмом, що сприяє прийняттю органом обміркованих і узгоджених рішень, які будуть правомірними.

Як висновок, можна стверджувати, що діяльність міжнародної організації, в тому числі правотворча, буде правомірною лише тоді, коли вона здійснюється в межах функціональної правосуб'єктності організації, спирається на дотримання законних процедур прийняття рішень, а також коли відповідна компетенція передбачена в установчих документах організації.

Особливо важливе значення має не стільки процес міжнародної правотворчості як такої, скільки його підсумки. З практичної точки зору, найбільш істотним є його результат, юридична природа того, що створено.

Результати міжнародної правотворчості є норми міжнародного права за змістом і джерела міжнародного права за формою. У загальному вигляді, зміст міжнародно-правової норми полягає в міжнародно-правових зобов'язаннях учасників міжнародних правовідносин, наділення їх відповідними правами та обов'язками.

Формами застосування міжнародно-правових норм (джерелами міжнародного права) вважаються міжнародно-правові нормативні акти, зокрема, міжнародні договори, резолюції та рішення міжнародних організацій,

а також конференцій, що містять загальні правила й розраховані на неодноразове застосування, а також міжнародно-правові звичаї.

Список використаних джерел

1. Статуту ООН. Charter of the United Nations. 26 June 1945. URL: <http://www.un.org>.

1. Бекашев К. А., Моисеев Е. Г. Международное публичное право в вопросах и ответах : учеб. пособ. Москва : Проспект, 2011. 224 с.

2. Ковалёва Т. М. Правотворческая деятельность межгосударственной организации как способ реализации учредительного акта : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Калининград, 1999. 52 с.

3. Маргиев В. И. Правотворчество международных организаций. Майкоп: Изд. Адыгейского университета. 1998. 46 с.

4. Международное право : учеб. / Отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. Москва : Международные отношения, 2000. 720 с.

5. Теремцова Н. В. Актуальне питання формування правової доктрини в сучасних умовах. *Правова доктрина та юридична практика: основні шляхи взаємовпливу та підвищення ефективності* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 трав. 2017 р.). Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. С. 120–122.

6. Теремцова Н. В. Актуальне питання щодо форм державного устрою: порівняльний аналіз. *Право. UA*. Київ, 2018. № 2. С. 5–10.

Павлик Микола Петрович,
здобувач ступеня вищої освіти магістра
Навчально-наукового інституту
заочного та дистанційного навчання
Національної академії внутрішніх справ

ПРИРОДА ПРАВОТВОРЧОСТІ

Поширеність права на суспільні відносини та ефективність його правового регулювання визначаються рівнем якості правових норм, що функціонують у державі, тим самим забезпечуючи у ній правопорядок і законність. Функціонування права і його місце в системі соціального регулювання визначається рівнем розвитку суспільства й соціальними факторами, що впливають на його розвиток, особливостями впливу права на суспільні відносини, специфікою та ефективністю правового регулювання.

Безумовно, особливе наукове значення в контексті вивчення сфери існування та функціонування права займає питання його утворення. Це пов'язано із специфікою правоутворюючих факторів розвитку суспільства, які зумовлюють появу права та його оновлення (зміну) в процесі функціонування [2, с. 144]. При цьому актуальності набувають питання щодо визначення

поняття правотворчості, його ознак та етапів, оскільки з'ясування проблем такого роду надасть можливість більш ґрунтовно підійти до подальшого вивчення аспектів творення права.

На наше переконання, питання визначення поняття правотворчості наразі є доволі дискусійним, оскільки дуже часто його ототожнюють із таким правовими явищами як законотворчість, правотворення. Як зазначають Н.М. Оніщенко та О.В. Зайчук, розбудова громадянського суспільства і правової держави, визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю, утвердження принципу верховенства права, різноманітності джерел права призвело до розмежування зазначених понять. У сучасній теорії права сформувався принципово новий підхід до праворозуміння, а відповідно і до визначення названих категорій [4]. Так, наприклад, Ю. А. Ведерніков та А.В. Папірна зазначають, що правотворчість – це діяльність компетентних державних органів, уповноважених державою громадських об'єднань, трудових колективів або (у передбачених законом випадках) всього народу чи його територіальних спільнот зі встановлення (санкціонування), зміни чи скасування юридичних норм [1]. Інші автори, такі як Л.Г. Матвєєва та Н.М. Крестовська, розглядають поняття правотворчості як організаційно оформлену діяльність уповноважених суб'єктів з ухвали, зміни та скасування правових норм, здійснюваної відповідно до суспільних потреб у нормативно-правовому регулюванні [3].

Як елемент правового регулювання правотворчість є результатом об'єктивного розвитку суспільних відносин, безпосередньо спрямованим на їх врегулювання. Мета, зміст та результати правотворчої діяльності обумовлюються різного роду факторами, об'єктивно існуючими в суспільстві, його різних сферах [4].

У свою чергу правотворчість має низку суттєвих ознак, а саме:

1) здійснюється уповноваженими на те суб'єктами: державою, суспільством (народом), органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, трудовими колективами;

2) виражається у встановленні (офіційному визнанні, конкретизації) нових, зміні тих, що діють, і скасуванні застарілих правових норм;

3) одержує завершення в письмовому документі – нормативно-правовому акті;

4) здійснюється з дотриманням процедури підготовки і ухвалення акта, тобто відповідно до правових регламентів [1; 3].

Варто, також, наголосити і на принципах діяльності правотворчості, до яких науковці відносять наступні:

1. Загальні, тобто основоположні вимоги (положення), що виражають її сутність:

- гуманізм – формування нормативно-правових актів на основі загальнолюдських цінностей, міжнародних стандартів прав людини;

- демократизм – участь народу у правотворчому процесі;

- гласність – відкритість правотворчості для широкої громадськості, вільне та відкрите обговорення проектів нормативно-правових актів;

- законність – правотворча діяльність повинна здійснюватись згідно з конституцією та чинними законами держави, з дотриманням установленого порядку підготовки, прийняття та опублікування нормативно-правових актів;

- науковість – ефективне використання у правотворчості найновіших досягнень науки (насамперед юридичної); проведення незалежної наукової експертизи;

- системність – суворе врахування системи права і законодавства, узгодження з ним інших нормативно-правових актів.

2. Спеціальні, притаманні такій формі державної діяльності, яка базується на зазначених вище загальних принципах:

- своєчасність – правильне визначення часу підготовки та прийняття актів, врахування ступеня зрілості регульованих суспільних відносин;

- поєднання динамізму та стабільності;

- плановість – чіткий розподіл правотворчої роботи за предметом, етапами, часом;

- професіоналізм – участь у правотворчій діяльності професійно підготовлених, компетентних, кваліфікованих спеціалістів;

- техніко-юридична відокремленість;

- врахування місцевого досвіду. Основними функціями правотворчості вважають:

- первинне регулювання суспільних відносин – діє тоді, коли суспільні відносини раніше не регулювалися і вперше виникла необхідність у їх урегулюванні;

- оновлення правового матеріалу – передбачає заміну тих законів, які застаріли і не відповідають потребам суспільного розвитку;

- заповнення прогалин у праві, тобто заповнення цілковитої чи часткової відсутності в чинних нормативних актах необхідних норм права;

- упорядкування нормативно-правового матеріалу, тобто систематизація законодавства (наприклад, шляхом його кодифікації або консолідації) [1].

Н.М. Крестовська та Л.Г. Матвєєва, зазначають, що складність категорії правотворчості зумовлює різноманіття критеріїв її класифікації.

За способами правотворчості розрізняють: 1) затвердження нормативно-правових актів і договорів референдумом; 2) прийняття або видання нормативно-правових актів компетентними державними органами; 3) створення юридичних прецедентів судовими та адміністративними органами держави; 4) укладення нормативно-правових договорів компетентними державними органами (або з дозволу держави – іншими суб'єктами, зокрема трудовими колективами); 5) офіційне визнання державою звичаю.

Залежно від форм створюваного права розрізняють: 1) законотворчість; 2) підзаконна правотворчість; 3) прецедентна правотворчість; 4) договірна правотворчість.

Залежно від суб'єкта правотворчості розрізняють:

1) безпосередня правотворчість народу (суспільства); 2) правотворчість найвищого представницького органу (парламенту) держави або суб'єкта федерації; 3) правотворчість органів і посадовців виконавчої влади (уряду,

міністерств і відомств, місцевої адміністрації); 4) правотворчість глави держави; 5) судова правотворчість; 6) правотворчість органів місцевого самоврядування [3].

Правоутворення як процес утворення права складається з трьох етапів: гносеологічного, який відображає процес виникнення і становлення права у формі правосвідомості; матеріального – де право формується у результаті реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що трансформуються у конкретні правовідносини; інституціонального – коли право виступає у вигляді норм права, які у сукупності утворюють систему. Тобто зміст поняття правотворення відображає процес появи права як результат соціального розвитку суспільства, що бере початок із з'ясування потреби у нормативному регулюванні суспільних відносин, створення концепції (ідеї, форми) такого регулювання, розроблення і прийняття правового акта та введення його в дію [4].

Отже, в результаті проведеного дослідження можемо дійти висновку, що правотворчість є одним із етапів правотворення, правова форма діяльності держави та уповноважених організацій з прийняття, зміни, призупинення дії і скасування юридичних норм. Правотворчість як правовому явищу, притаманна низка специфічних ознак та принципів. У залежності від різних критеріїв розмежування розрізняють такі види правотворчості як законотворчість, правотворчість суду, договірна та санкціонована правотворчість тощо.

Список використаних джерел

1. Ведерніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 333 с.
2. Дідич Т. О. Правотворчі засади стабілізації розвитку суспільства. *Правова держава*. Одеса, 2009. Вип. 21. С. 143–150.
3. Крестовська Н.М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: елементарний курс. Вид. 2-е. Харків : Одиссей, 2008. 432 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / О. В. Зайчук та ін. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

*Павлишин Олег Володимирович,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРАВОВА СИСТЕМА ЯК СЕМІОТИКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Певним аналогом ключового для філософії права та семіотики права поняття правової реальності в загальній теорії права виступає поняття правової системи. Використання категорії правової системи в юриспруденції дає

можливість аналізувати та оцінювати позитивне право в цілісному вигляді, а не лише окремі його компоненти. Правова система є позитивним виміром правової реальності, поняттям, яке фіксує доступні для позитивного відображення та наукового дослідження елементи останньої у формальному, структурованому вигляді. Відповідні знакові конструкції, які містить правова система (найбільш відомі, це правотворчість, правозастосування, правова, юридична та правоохоронна діяльність [див.: 1] тощо), є значно більш дослідженими в сучасній теорії права, ніж їх метафізичні прообрази. Це підвищує цінність розробки даної категорії в новітніх семіотико-правових розвідках і зумовлює доволі детальне звернення до поняття та структури правової системи як знакового утворення [2, с. 132 – 136].

Насамперед, слід відзначити той факт, що категорія правової системи є відносно новою у нашій літературі, вона увійшла у науковий вжиток лише у 1980-ті роки і раніше майже не використовувалася. Найбільш ґрунтовними роботами, присвяченими сучасним правовим системам, є книга відомого французького юриста Р. Давида «Основні правові системи сучасності» (1988), двотомник «Правова система соціалізму» за редакцією А.М. Васильєва (1986–1987), книга М.І. Матузова «Правова система і особа» (1987), праця Ф.М. Решетнікова «Правові системи країн світу» (1993), робота В.М. Синюкова «Російська правова система» (1994), праця «Російська державна та правова система. Сучасний розвиток, проблеми, перспективи» за редакцією Ю.Н. Старілова (1999), монографія Н.М. Оніщенко «Правова система і держава в Україні» (2002), яка є однією з перших робіт з цієї проблематики, що з'явилася в Україні, монографія Л.А. Луць «Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти)» (2003) та навчальний посібник «Сучасні правові системи світу» (2003), наукові доповіді О.Ф. Скакун «Правова система України на правовій карті світу» (2004), масштабне п'ятитомне видання «Правова система України: історія, стан та перспективи», головою редакційної колегії якого є В. Я. Тацій (2008 – 2011), монографія М.Г. Хаустової «Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні» (2008), монографія «Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності» за загальною редакцією Ю.Л. Бошицького (2012), монографії Б.В. Малишева «Судовий прецедент у правовій системі Англії» (2008), «Правова система (телеологічний вимір)» (2012), монографія О.С. Мельничук «Міська правова система: поняття та структура» (2014), ґрунтовною є нова монографія Л.Г. Удовики «Правова система України: глобалізаційні трансформації» (2014), в якій автор доводить, що трансформація правових систем, поряд із глобалізацією, визначається іншими різновекторними й дихотомічними процесами – глокалізації та локалізації, які зумовлюють відповідні тенденції правового розвитку. Заслуговують на увагу також дисертаційні дослідження, навчальні видання й наукові статті Р.М. Бірюкова, М.І. Малишка, Л.Г. Матвеевої, О.О. Мережка, М.Г. Хаустової та багатьох інших науковців.

Вивчення цих та деяких інших робіт, присвячених проблемам правової

системи, дозволяють зробити висновок про неоднозначність розуміння даного поняття різними науковцями. Зокрема, іноді згадується про вузьке та широке розуміння категорії «правова система», і, як правило, в ширшому розумінні – це поняття, яке на рівні з правом як системою норм охоплює низку інших компонентів правового життя суспільства. Причому в межах і з позицій загальної теорії права правову систему розглядають як одну з підсистем суспільства поряд з економічною, політичною, релігійною та іншими, надають їй відповідного широкого змісту.

У зв'язку з цим, на наше глибоке переконання, сумнівною є доцільність введення у науковий вжиток і розгляду вузького розуміння правової системи, згідно з яким зміст даного поняття фактично ототожнюється з легістською інтерпретацією поняття «право» як системи встановлених (або санкціонованих) державою загальнообов'язкових і формально-визначених правил поведінки, виконання яких забезпечується діяльністю системи державних органів та, зокрема, апарату державного примусу та відповідних репресивних інституцій.

Адже, як справедливо вказує Г.І. Муромцев, на відміну від багатьох інших понять, звернених «всередину» структури права, поняття «правова система» звернене насамперед «назовні», за її межі. Ця категорія, як вважають фахівці в галузі філософії права та загальної теорії права, відображає найвищий рівень абстракції з-поміж правових категорій, що характеризують право як системне явище [3, с. 281]. Саме тому далі ми розглянемо структурну побудову правової системи та місце правозастосування в її елементному складі.

Компоненти, які входять до правової системи, є неоднаковими за своїм значенням, юридичною природою, «питомою вагою», самостійністю, ступенем впливу на суспільні відносини, але водночас вони підкоряються деяким загальним закономірностям, характеризуються єдністю.

Як цілком слушно зазначають М.І. Матузов і В.М. Синюков, вичерпний перелік цих складових дати достатньо складно, оскільки правова система – складне, багат шарове, різнорівневе, ієрархічне та динамічне утворення, в структурі якого є свої системи й підсистеми, вузли та блоки. Багато з цих складових виступають у вигляді зв'язків, відносин, станів, режимів, статусів, гарантій, принципів, правосуб'єктності та інших специфічних феноменів, які утворюють велику інфраструктуру або середовище існування правової системи.

Головне – розуміти, що перед нами – не випадковий конгломерат різнорідних і не пов'язаних один з одним елементів, а цілісний феномен, певна багаторівнева система, функціонування якої – винятково складний процес.

Якщо абстрагуватися від онтологічної складності зазначеного державно-правового утворення і звернутися до конкретного поняття правової системи у теорії права, найбільш чітким нам видається визначення, запропоноване колективом вітчизняних правознавців: «правова система – сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює необхідний нормативний вплив на суспільні відносини, закріплюючи, регулюючи, охороняючи і захищаючи їх від правопорушень».

Дане визначення перекликається із російськими зразками,

запропонованими М.І. Матузовим і В.К. Бабаєвим і відрізняється схильністю до характеристики правової системи як сукупності правових (юридичних) засобів, що впливають на суспільні відносини та регулюють їх.

Хоча, приміром, Г.І. Муромцев якраз наголошує на різноманітності елементів правової системи, виділяючи з-поміж них доктринально-філософський або ідеологічний (праворозуміння, поняття і категорії права і так далі), нормативний (тобто сукупність діючих у суспільстві правових норм), інституційний (тобто юридичні установи – правотворчі та правозастосовні) і соціологічний (правовідносини, застосування права, юридична практика) елементи.

Заради справедливості відзначимо й інші підходи до визначення правової системи, зокрема, слід звернути увагу на тлумачення О.Ф. Скакун – авторське розуміння правової системи як комплексу «взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та її деформації, правопорядок та інші)» або як «обумовленої об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісної системи юридичних явищ, що повсякчас діють унаслідок відтворення і використання людьми та їх організаціями (насамперед державою) для досягнення своїх цілей» [див.: 4].

Останнє є дуже схожим на визначення В.Д. Перевалова, котрий також розкриває суть правової системи через її спрямованість на суб'єктів права: «правова система – це цілісний комплекс правових явищ, зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, усвідомлений і постійно відтворюваний людьми та їх організаціями (державою), що використовується ними для досягнення своїх цілей».

За М.Й. Байтіним, який у визначенні правових явищ спирається на системний підхід, правова система є сукупністю внутрішньо організованих і взаємопов'язаних, класово однорідних і спрямованих зрештою до загальних цілей правових явищ, кожне з яких в межах єдиної структури виконує свою специфічну службову роль.

Іншою є позиція Ю.О. Тихомирова, що звертає увагу на нормативний характер даного утворення і представляє правову систему держави як структурно організований нормативний масив, який орієнтується, формується і діє на основі загальних принципів, в якому можна виділити цілі права, принципи побудови, порядок правотворчості, закони, підзаконні акти, акти місцевого самоврядування, схвалені міжнародні акти і норми, внутрішньосистемні правові зв'язки і співвідношення.

На думку О.П. Коцюби, якісна характеристика правової системи України повинна розглядатися за юридичними ознаками суб'єктів правовідносин, предмета регулювання, правових механізмів реалізації норм права, серцевиною нинішньої правової системи виділяється законодавство.

Нерідко сам термін використовується у різному контексті і для позначення різних за обсягом понять і явищ, є певна невизначеність з поняттям

«національна правова система» (наприклад, М.М. Марченко, даючи класифікацію західноєвропейських правових систем, користується терміном «національна правова система», а далі дає характеристику «правових систем соціалістичних та постсоціалістичних країн», вже не згадуючи про національну належність останніх).

Зустрічаємо також і певні неточності у розумінні правової системи, наприклад тезу про те, що «у будь-якій державі правова система, будучи невід'ємним елементом правової культури, детермінована історичними і географічними чинниками, є частина соціальної системи держави» [4, с. 237].

Йдеться про те, що деякі дослідники, думку яких ми розділяємо, вважають правову культуру елементом правової системи, а не навпаки, оскільки якщо приймати двозначність поняття «правова культура» в юриспруденції (припустити можливість існування в науковому вжитку її «вузького» та «широкого» розуміння), це породжує шкідливий для позитивної юридичної науки парадокс: правова культура (як статичний елемент правової системи) входить у саму себе (як у ширше, ніж правова система, утворення).

Звідси й постає необхідність, як уже зазначалося вище, надання правовій системі статусу категорії найвищого рівня абстракції серед правових категорій, які характеризують право як системне явище (з важливим семіотико-правовим зауваженням – в його позитивному вимірі). Хоча, безперечно, в іншому контексті та з позицій інших галузей знання правова культура може розглядатися і в ширшому розумінні, що потребує окремого відповідного уточнення.

Існує також точка зору, що «національна правова система може бути визначена як зумовлена об'єктивними закономірностями (в тому числі, культурними, історичними та географічними особливостями) розвитку певного об'єднання людей (громади, суспільства, держави, етносу) цілісна сукупність взаємно пов'язаних норм, правових інституцій та юридичних явищ, що постійно відтворюються та використовуються людьми у процесі співжиття в рамках локальної цивілізації» [5, с. 23] або ж як «конкретно-історична сукупність права (законодавства), юридичної практики і пануючої ідеології окремої країни (держави)».

Як відомо, у світі існує понад 200 національних правових систем, що, природно, істотно ускладнює їх порівняльно-правовий аналіз. Приміром, К. Цвайгерт за критерій класифікації правових систем бере цілком семіотико-правове за своїм характером поняття «правовий стиль», що складається з таких елементів, як походження та еволюція правової системи, своєрідність юридичного мислення, специфічних правових інститутів, природи джерел права і способів його тлумачення, ідеологічних чинників. На основі цього критерію К. Цвайгерт виокремлює низку правових кіл: романський, німецький, скандинавський, англо-американський, соціалістичний, ісламський, індуський.

Інші дослідники-компаративісти вирішують проблему класифікації правових систем в інакший спосіб, зокрема послідовники Р. Давида, беручи за основу критерії ідеології та юридичної техніки, виділяють три основні правові сім'ї (романо-німецьку правову сім'ю, сім'ю загального права, сім'ю

соціалістичного права), а також низка релігійних і традиційних правових сімей, що прилучаються до основних. Тут слід відзначити, що евристичний потенціал семіотичного підходу в юридичній компаративістиці потребує окремого докладного вивчення та детальної уваги, оскільки ця тема починає цікавити все більше коло дослідників (зокрема, його методологічна роль у порівняльно-правовому пізнанні вивчалася Ю.В. Чистяковою та іншими вченими, які формують спрямованість української філософії права на сучасному етапі її розвитку).

Попри певну неузгодженість позицій науковців щодо ключових ознак цієї знакової конструкції, серед найбільш значущих характеристик правової системи як об'єкта семіотичних досліджень варто виділити те, що вона: а) базується на праві; б) формується у зв'язку з правом; в) має вторинний характер щодо базисних відносин; г) існує у вигляді складного комплексного утворення; д) складається з низки елементів, з-поміж яких можна виокремити як статичні, так і динамічні елементи.

Серед так званих «статичних» знакових елементів відзначаємо систему права, систему законодавства, правові принципи, правову культуру, юридичні установи, юридичну техніку, юридичні терміни та правову політику. Серед «динамічних» складових варто назвати правотворчість, правореалізацію, юридичну практику та правові відносини.

Кінцевих цілей правового регулювання можливо досягнути лише за допомогою всієї сукупності юридичних засобів, якими володіє держава, а не за рахунок окремих з них, через це важливо, щоб усі ланки правової системи працювали чітко й безвідмовно, активно виконували свої функції. Кожна з цих складових правової (політико-правової) реальності, виражених у вказаних елементах правової системи та відповідних знакових конструкціях, може бути самостійним об'єктом семіотико-правового аналізу.

Очевидно, що дослідження правових явищ у контексті їх взаємозв'язку як елементів правової системи, в нерозривній єдності з нею відкриває широкі можливості для використання методу семіотико-правового аналізу, порівняльного методу під час вивчення правової дійсності, а також продуктивного застосування у сфері суспільних феноменів системного підходу та системно-структурного аналізу.

Список використаних джерел

1. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : монографія. Київ : Знання, 2005. 375 с.
2. Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система : монографія. Харків : Право, 2017. 336 с.
3. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / Под общ. ред. В. С. Нерсисянца. Москва : НОРМА, 2002. 832 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
5. Харитонов О. І., Харитонов Є. О. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Харків, 2002. 592 с.

*Паламарчук Іван Васильович,
головний спеціаліст Департаменту
персоналу Міністерства юстиції України,
кандидат юридичних наук*

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВОНАСТУПНИЦТВО: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Публічне правонаступництво як інститут адміністративного права передбачено в низці актів українського законодавства. Однак по суті наявність таких актів є мізером у порівнянні з питаннями, що виникають при реалізації публічного правонаступництва на практиці. Таким чином, породжуючи спірні правовідносини, зародком яких є неврегульованість у законодавчій площині значного кола питань у реалізації публічного правонаступництва.

У свою чергу, про недослідженість та неврегульованість напрямків суспільних відносин, які виникають із реалізацією публічного правонаступництва, варто зазначити, що на сьогоднішній день це є проблемним питанням в адміністративній діяльності країни.

Оцінюючи деякі норми Кодексу адміністративного судочинства України [1], Порядку здійснення заходів, пов'язаних з утворенням, реорганізацією або ліквідацією міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2011 р. № 1074 [2] та інших актів законодавства, нескладно пересвідчитися в тому, що законодавець у загальному вигляді задекларував сутність та особливості публічного правонаступництва. Утім, така сутність та особливості не дають змоги дійти однозначного розуміння публічного правонаступництва.

Сутність публічного правонаступництва у науковому вимірі віднайшла свою зацікавленість у дослідженнях вітчизняних вчених. Проте існуюча неврегульованість у законодавчій площині значного кола питань пов'язаних із реалізацією публічного правонаступництва залишаються по суті незмінними: його видів, способів та відповідальності у питаннях реалізації, а також розгляду та вирішення публічно-правових спорів адміністративними судами ускладнених публічним правонаступництвом.

Цілком можливо припустити, що об'єктивно наявна проблема визначення розуміння публічного правонаступництва, його деталізація, існуватиме й надалі. Це пояснюється передусім фактично не повноцінно дослідженим напрямком таких суспільних відносин, наслідком яких є їх правова неврегульованість, що на практиці породжує низку казусних рішень та адміністративних актів суб'єктів публічної адміністрації, які в подальшому, пройшовши всі національні способи відновлення та захисту порушених прав громадян (процедурний та судовий способи, які також не володіють належною сукупністю правових інструментів) оспарюються в міжнародних інстанціях. Зокрема, рішення таких інстанцій (Європейський Суд з прав людини) в подальшому негативно виражається на Державному бюджеті України.

Українським законодавством було закріплено основоположні істини, щодо невідворотності та повноцінної відповідальності держави за свою діяльність,

яка реалізується через делегованих суб'єктів публічної адміністрації, в контексті ст. 3 Конституції України: «... Держава відповідає перед людиною за свою діяльність» [3].

Таким чином, питання правонаступництва суб'єктів публічної адміністрації (державних органів, підприємств, установ та організацій, а також органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій комунальної форми власності), тобто правове регулювання їхньої діяльності, контроль за дотриманням законодавства в їхній діяльності та інші регламентовані законодавством заходи по відношенню до таких суб'єктів, є компетенцією держави в особі її суб'єктів, в залежності від їх компетенції (територіальної, функціональної).

У загальному правовому розумінні правонаступництво – уявляє собою перехід суб'єктивного права (в широкому розумінні – також правового обов'язку) від однієї особи праводавця до іншої (правонаступника) в порядку похідного правонабуття (у відповідних випадках – похідного набуття правового обов'язку) [4, с. 311].

Натомість, доречно детально зазначити, що процедуру передання (набуття) адміністративної (управлінської) компетенції від одного суб'єкта публічної адміністрації до іншого в теорії адміністративного права визначено як публічне (позапроцесуальне, адміністративне по своїй природі) правонаступництво [5].

Враховуючи те, що публічне правонаступництво можливе щодо усіх без винятку суб'єктів публічної адміністрації, то, відповідно доцільно зазначити деякі його види, якими володіє теорія адміністративного права. Так, в практичній діяльності з реалізації публічного правонаступництва існують, зокрема, такі його види: територіальне та функціональне публічне правонаступництво, а також публічне правонаступництво приватних осіб.

Слід зазначити, що територіальне правонаступництво представляє собою процедуру передання (набуття) адміністративної (управлінської) компетенції від одного суб'єкта публічної адміністрації (компетенція якого поширюється на окремо визначену територію) до іншого (із визначенням компетенції на певній окремо визначеній території).

Отже, поміж проблем сучасної теорії адміністративного права й законодавства, які виявляються при вирішенні питань пов'язаних із правонаступництвом у судовому та процедурному порядках, доцільно погодитись із вітчизняними вченими [5] про цілковиту відсутність теоретичного обґрунтування й законодавчого врегулювання процедури набуття адміністративної компетенції одним суб'єктом публічної адміністрації після іншого. Явною вираженою проблемою, пов'язаною із відсутність такого механізму публічного правонаступництва, є зокрема реалізація суб'єктами публічної адміністрації на сьогоднішній день деяких положень Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року [6] та Плану дій Уряду на 2018 рік [7], у питаннях пов'язаних з децентралізацією: сприяння утворенню спроможних територіальних громад та підтримка їх розвитку, передача максимальної кількості повноважень місцевим органам влади та надання таким органам можливості для практичної реалізації делегованих їм

повноважень; формування самодостатньої первинної ланки місцевого самоврядування – територіальних громад, які володіють відповідними матеріальними і фінансовими ресурсами, інфраструктурою, необхідними для ефективного виконання покладених на них завдань та функцій і т. п. Тобто вирішення питань публічного правонаступництва.

Слід звернути увагу, що питання публічного правонаступництва в органах місцевого самоврядування, що виникають із їх реалізацією, є доволі проблемними та мало дослідженими.

Таким чином, потрібно констатувати, що відсутність чіткої законодавчо врегульованої процедури публічного правонаступництва є наслідком недослідженості цього питання взагалі, як інституту адміністративного права.

Хоча, зміст публічного правонаступництва й має у своєму доробку науково-напрацьовані результати вітчизняних вчених. Проте критерії визначення видів публічного правонаступництва із змістовним розкриттям кожного із них, питання їх відповідальності по кожному, розгляд та вирішення публічно-правових спорів адміністративними судами ускладнених публічним правонаступництвом лише вкрай поверхово вивчені.

Тому, адміністративна діяльність країни потребує на сьогоднішній день підготовки комплексу проектів змін до чинного законодавства та підготовки проекту єдиного нормативно-правового акту або законодавчого акту, у разі прийняття яких буде урегульовано локальні правовідносини пов'язані із територіальним публічним правонаступництвом.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 01.03.2019).

2. Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок здійснення заходів, пов'язаних з утворенням, реорганізацією або ліквідацією міністерств, інших центральних органів виконавчої влади» від 20 жовтня 2011 р. № 1074. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-2011-%D0%BF> (дата звернення: 01.03.2019).

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.03.2019).

4. Черепашин Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. *Труды по гражданскому праву*. Москва : Статут, 2001. 479 с.

5. Бевзенко В. М. Публічне правонаступництво: сутність, процедура та особливості. *Право і суспільство*. Дніпропетровськ, 2013. № 6. С. 140–149. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2013/6_2013/32.pdf (дата звернення: 01.03.2019).

6. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року» від 3 квітня 2017 р. № 275-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/programa-diyalnosti-uryadu/serednostrokovij-plan-prioritetnih-dij-uryadu-do-2020-roku-ta-plan-prioritetnih-dij-uryadu-na-2017-rik>

(дата звернення: 01.03.2019).

7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «План пріоритетних дій Уряду на 2018 рік» від 28 березня 2018 р. № 244-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-prioritetnih-dij-uryadu-na-2018-rik> (дата звернення: 01.03.2019).

*Пендюра Максим Миколайович,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ГРАМАТИЧНЕ (МОВНЕ) ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА ЯК НЕОБХІДНИЙ ТА ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОГО ПРАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

В українській правовій системі основним джерелом права є нормативно-правові акти, спрямовані на регулювання найважливіших соціальних та суспільних відносин і охорону матеріальних та духовних цінностей суспільства. Для правильного розуміння й застосування норм права, для охорони та зміцнення законності актуальним є питання тлумачення норм права.

Кардинальні зміни у принципах та умовах суспільного життя України зумовили виникнення нових, раніше не притаманних нашому суспільству відносин, і відповідно, потребу в їх правовій регламентації. У зв'язку з цим на сучасному етапі державотворенні в Україні спостерігається суттєва активізація правотворчості. Внаслідок цього відбуваються значні зміни у правовому полі: з одного боку, під правову регламентацію підпадають відносини, що раніше фактично взагалі не існували (рейдерські захоплення), а з іншого – певна частина відносин стає для правової регламентації байдужою або й зовсім зникає у суспільній практиці. Разом з цим, не позбавлена ця діяльність й юридико-лінгвістичних помилок.

Актуальність цього питання полягає саме в тому, що така ситуація зумовлює не лише унормування таких відносин, але й потребу в удосконаленні правореалізаційної та правоохоронної діяльності, ефективність якої багато в чому залежить від розуміння такої проблеми та якості її правової бази. Тому особливої актуальності набуває не лише проблема підвищення якості змісту новостворюваних нормативно-правових актів, а й забезпечення якісної підготовки їх конкретного змісту, адже ефективність впливу цих актів на впорядкування і розвиток таких суспільних відносин залежить, насамперед, від зрозумілості, якості змісту конкретних положень, що в них сформульовані.

Варто зазначити, що проблема якості змісту нормативно-правових актів у вітчизняній літературі зовсім не нова, але аналізом доведено, що досліджується ще недостатньо активно. Проте, узагальнюючи результати низки теоретичних

досліджень, відповідну практику правозастосовної та правоохоронної діяльності, можна визначити певні умови, виконання яких позитивно впливає на зміст, а значить і на ефективність нормативно-правових актів.

Однією з найважливіших є умова відсутності колізій між положеннями нормативно-правового акта і чинними нормативно-правовими актами рівної з ним юридичної сили. Наявність таких колізій свідчить про недостатність обробки чинних нормативно-правових актів і врахування їх положень, спричиняє низку суттєвих проблем при реалізації колізійних положень, а тому породжує обґрунтовані сумніви (незрозумілості) щодо якості змісту цих нормативно-правових актів.

Термін «колізія» у словнику іншомовних слів перекладається як зіткнення протилежних сил, прагнень та інтересів, у юридичному розумінні тлумачиться як розходження між окремими законами держави або суперечність закону чи судових рішень.

Однією з найбільш актуальних і складних проблем юридичної практики є тлумачення нормативно-правових актів, від вирішення яких залежить ефективність як правового регулювання, так і адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС, інтеграції правової системи України у світовий простір.

Активний розвиток ефективного забезпечення мовними засобами правотворчого процесу в Україні зумовлює необхідність дослідження юридико-лінгвістичних особливостей текстів нормативно-правових актів, пошуку шляхів удосконалення їх інтерпретації, напрацювання практичних рекомендацій.

Доцільність наукової розробки проблем саме мовного забезпечення правотворчого процесу, а зокрема юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів визначається тим, що правові норми формулюються і виражаються за допомогою загальних, абстрактних понять, а також багатозначних слів, спеціальних юридичних та технічних термінів, які за різних умов суб'єктами права можуть сприйматися неоднозначно. Повноцінна інтерпретація текстів нормативно-правових актів передбачає залучення знань інших наук, зокрема лінгвістики.

Посідаючи не останнє місце в мовних теоретико-правових дослідженнях ефективності правових норм, проблема мовного забезпечення правотворчого процесу насамперед належить до недостатньо вивчених питань юридичної науки. Це потребує окремого і ґрунтовного дослідження цього тлумачення, особливо зважаючи на те, що врахування правил цього способу тлумачення має пріоритетне значення для всіх інших способів з'ясування змісту норми права та видів тлумачення.

На завершення слід погодитися з міркуваннями Л.І. Чулінди про те, що «для однозначного розуміння і тлумачення текстів нормативно-правових актів важливим є знання його особливостей на лексичному рівні, які охоплюються правилами юридико-лінгвістичного тлумачення. Ці правила враховують специфіку мови нормативно-правових актів, ґрунтуються, насамперед, на правилах, сформульованих лінгвістичною наукою, і є результатом узагальнення юридичної практики».

*Пікуля Тетяна Олександрівна,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ЯК ОСНОВА І РЕЗУЛЬТАТ ВЗАЄМОДІЇ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ

Сучасні підручники з міжнародного права дедалі частіше починають аналіз міжнародного права з поняття міжнародного співтовариства чи міжнародного суспільства, оскільки міжнародне право є саме правом міжнародного співтовариства і його розвиток нерозривно пов'язаний з розвитком цього співтовариства.

У такій інтерпретації міжнародне право корелюється з соціологічним напрямом філософії права.

У свою чергу поняття «міжнародне співтовариство» має два значення: вузьке та широке.

У вузькому значенні під міжнародним співтовариством мають на увазі саме сукупність суверенних держав, які підтримують між собою взаємні стосунки, що регулюються міжнародним правом.

Міжнародне співтовариство в широкому значенні охоплює окрім держав також несуверенні суб'єкти, тобто усіх учасників міжнародних відносин, які мають здатність діяти на міжнародній арені і чиї права та обов'язки визначені міжнародним правом [1, с. 13]. Такими є, так звані, самопроголошені держави, квазідержави, де-факто держави або інші несуверенні державоподібні утворення.

В англomовній доктрині міжнародного права іноді використовують термін «співтовариство націй» (Community of Nations), в якому бачать «ідеалістичну, майже поетичну концепцію», яка, однак, часто використовується і яка передбачає існування сукупності різних держав в якості членів міжнародної «родини» чи «співтовариства» в силу їх визнання іншими членами співтовариства [2, с. 34]. Згідно з цією концепцією, держава шляхом приєднання до існуючого «співтовариства націй» не тільки отримує визнання як суверенного утворення з відповідними правами і привілеями, якими користуються члени цього співтовариства, але й також погоджується дотримуватися правил цього співтовариства, насамперед норм міжнародного права.

Отже, сучасне міжнародне характеризується наступними ознаками.

По-перше, міжнародне право, як це визнає більшість юристів-міжнародників, є правом міжнародного співтовариства. Воно регулює стосунки в рамках цього співтовариства, яке, у свою чергу, немає якоїсь наддержавної влади чи «світового уряду», який би створював норми міжнародного права.

По-друге, міжнародне право більше не можна розглядати лише як «міждержавне» право, оскільки його суб'єктами є не тільки держави. Водночас в науці міжнародного права не має вичерпного переліку суб'єктів цього права, оскільки, наприклад, стосовно міжнародної правосуб'єктності індивідів

продовжують точитися дискусії або щодо несуверенних державоподібних утворень [3] чи невизнаних самопроголошених держав [4].

По-третє, рушійними силами розвитку міжнародного права є, з одного боку, боротьба між державами та іншими суб'єктами міжнародного права за такі матеріальні і нематеріальні блага в міжнародному співтоваристві, як влада, престиж, економічний добробут тощо; а з іншого – солідарність і співробітництво між цими суб'єктами.

По-четверте, міжнародне право є доволі динамічним явищем соціального життя і знаходиться в процесі постійного становлення, розвитку. Саме тому виявляється вельми складно «ухопити» його позаісторичну чи надісторичну сутність у вигляді якоїсь незмінної ідеї.

По-п'яте, в сучасних умовах міжнародне право не є повністю самостійною нормативною системою, абсолютно ізольованою від інших соціальних регуляторів міжнародних відносин. Норми міжнародного права разом з нормами національного права, що регулюють міжнародні відносини, входять в складну систему міжнародного порядку.

По-шосте, сьоме, з точки зору теорії соціального права Г.Д. Гурвіча, міжнародне право можна розглядати як «право міжнародної (глобальної) інтеграції», яке є відмінним як від права координації, так і від права субординації [5, с. 51 – 52].

Сучасне міжнародне право є правом сучасної світосистеми. Саме тому зрозуміти сенс міжнародного права можна лише в контексті цієї світосистеми.

Як вважає автор теорії світосистемного аналізу американський соціолог Імануїл Валлерстайн, сучасна капіталістична світосистема (світоєкономіка) являє собою ієрархічну структуру, яка складається з трьох структурних компонентів: центру (ядра) світосистеми (економічно і політично могутні держави на чолі з державою-гегемоном США), півпериферії та периферії. Так чи інакше міжнародне право віддзеркалює таку структуру сучасної світосистеми. У зв'язку з чим можна говорити, як це робить польський вчений Яцек Чапутович, про три форми суверенітету з перспективи сучасного глобального ладу [6].

Перша, класична модель суверенітету впливає з тієї моделі, що сформувалася внаслідок Вестфальського миру 1648 р. Це – модель епохи модерну і є характерною для держав півпериферії світосистеми. Власне кажучи, це і є концепція суверенітету, як її розуміє традиційна теорія міжнародного права.

Друга модель суверенітету – це модель «дисфункціональної держави», тобто тієї держави, яка з внутрішніх причин фактично не в стані забезпечити свій суверенітет. Як правило, це – колишні колонії, які вибороли собі право на самовизначення і незалежне існування, але й так і не змогли досягти реальної політичної і економічної незалежності. Такі держави знаходяться на периферії світосистеми.

Третю модель умовно називають моделлю «постсуверенної держави», яка властива високорозвинутим державам центру (ядра) світосистеми. «Постсуверенна держава» характеризується не тільки високим економічним,

політичним та військовим потенціалом, але й також високим ступенем взаємозалежності в рамках багаторівневого регулювання процесами регіоналізації.

Своєрідною політико-правовою проекцією світосистемного аналізу можна вважати теорію Роберта Купера, який стверджує, що колишній біполярний світопорядок періоду «холодної війни» було замінено поділом світу на три підсистеми, три світи, які на міжнародній арені керуються різними принципами.

По-перше, Купер виокремлює «досучасний світ», який, на його думку, знаходиться на етапі «додержавності». Цей світ складається з держав в сенсі міжнародного права, які, однак, на практиці не є державами у повному і реальному сенсі цього слова. Брак внутрішньої цілісності в таких державах веде до відсутності такого політичного критерію державності, як наявність монополії на застосування сили на власній території.

По-друге, більшість держав знаходиться в «сучасному світі», або «модерністичному світі», в якому, незважаючи на процеси глобалізації, не відбулась «ерозія суверенітету». В цьому світі держава зберегла монополію на використання сили та здатність її використання в міжнародних відносинах. Щодо України, то вона, на думку Купера, теж належить до цього світу.

Можна сказати, що система ООН у цілому, яка базується на принципі поваги до суверенітету держав, є політико-правовою формою цього світу.

Третя підсистема являє собою «постмодерністичний світ», в якому аргумент сили було витіснено силою аргументів. Інакше кажучи, в цьому світі панує не військова сила, а право, а суверенітет немовби «роztворився» в міжнародній спільноті. Головними рисами цього світу є «постсуверенітет» і «постдержавність» що є результатом таких тенденцій:

- зростання взаємозалежності та розмиття границь між зовнішньою політикою та внутрішніми справами;
- взаємне втручання у внутрішні справи держав-сусідів;
- відмова від силових аргументів у взаємних стосунках та підпорядкування кодифікованим нормам політичної поведінки;
- принципи пов'язані з верховенством права в міжнародних відносинах спираються на повній добровільності, а держави, які беруть участь в цих відносинах, зацікавлені в існуванні та підтриманні колективної системи оборони;
- військова безпека спирається на взаємній відкритості до діалогу та взаємозалежності [7, с. 22].

Прикладами держав, що належать до згаданої підсистеми, є держави-члени ЄС та Японія.

Таким чином, виходячи з цієї моделі Купера, ми можемо говорити про три види, чи підсистеми, міжнародного права: 1) «досучасне» міжнародне право; 2) сучасне, чи модерністичне, міжнародне право; 3) постмодерністичне (постсучасне) міжнародне право.

Остання підсистема міжнародного права вказує нам на можливі тенденції його розвитку в ХХІ ст.

З огляду на сказане доктор юридичних наук, професор Католицького університету Любліна Мережко Олександр запропонував таке визначення міжнародного права – це система норм, які визнаються міжнародним співтовариством (суспільством) як правові та які регулюють відносини в межах цього співтовариства.

Список використаних джерел

1. Bierzanek R., Symonides J. Prawo miedzynarodowe publiczne. Warszawa, 2005. S. 13.
2. Bledsoe R., Boczek B. The International Law Dictionary. ABC-CLIO, 1987. P. 34
3. Суб'єкти міжнародного права. URL: http://mignarodne.at.ua/news/subekti_mizhnarodnogo_prava_chastina_3/2010-02-10-6.
4. Іщенко В. В. Феномен існування невизнаних та частково визнаних держав в міжнародному праві: сучасні тенденції. URL: <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/.pdf>.
5. Гурвич Г. Д. Философия и социология права: избран. сочин. СПб., 2004. С. 51–52.
6. Czaputowicz J. Suwverenosc jako wyzwanie integracji // Rzeczpospolita. 06.01.2004, nr. 4.
7. Cooper R. The Post-modern State and the World Order. London, 1996. P. 22.

***Піляк Назар Іванович,**
аспірант кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Поряд із особами з повною цивільною дієздатністю учасниками цивільного процесу можуть бути малолітні та неповнолітні фізичні особи.

Відповідно до ч. 2 ст. 47 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [1] неповнолітні особи наділяються цивільною процесуальною дієздатністю (мають право особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді) лише за наявності двох умов у сукупності: 1) справа виникла з відносин, у яких вони особисто беруть участь. Наприклад, дитина, яка досягла чотирнадцяти років, може звернутися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав (ст. 165 Сімейного кодексу України), про скасування усиновлення чи визнання його недійсним (ст. 240 Сімейного кодексу України); 2) інше не встановлено законом.

Зміст ч. 2 ст. 47 ЦПК України дає змогу дійти висновку, що малолітні (особи, які не досягли 14 років), а також неповнолітні особи у справах, що виникають з відносин, у яких вони не беруть особистої участі, цивільної

процесуальної дієздатності не мають. Тому їх інтереси в суді захищають (представляють) законні представники.

Хоча, водночас, із аналізу ст. 45 ЦПК України випливає, що малолітні і неповнолітні особи (навіть, якщо вони беруть участь у справах, які виникли з відносин, в яких вони особисто участі не брали) наділяються деякими процесуальними правами та обов'язками, тобто мають і передумову їх набуття – цивільну процесуальну дієздатність. Зокрема таким особам надаються такі процесуальні права:

1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки;

2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд;

3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

При цьому суд роз'яснює малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника у разі, якщо за віком вона може усвідомити їх значення. Суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ч. 2, 3 ст. 45 ЦПК України).

Крім того, цивільне процесуальне законодавство України встановлює особливий процесуальний порядок допиту малолітніх та неповнолітніх як свідків.

Так, допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей. Свідкам, які не досягли шістнадцятирічного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги. У виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалений той чи інший учасник справи. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуючий повідомляє її про показання цього свідка і надає можливість ставити йому питання. Свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, після закінчення його допиту видаляється із зали судового засідання, крім випадків, коли суд визнав необхідною присутність цього свідка в залі судового засідання (ст. 232 ЦПК України).

Також малолітні та неповнолітні особи не підлягають приводу в суд як свідки (ч. 4 ст. 147 ЦПК України).

Необхідність захисту інтересів малолітніх та неповнолітніх у цивільному процесі вносить певні обмеження і у принцип диспозитивності цивільного

судочинства, відповідно до якого суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до ЦПК України, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених ЦПК України випадках (ч. 1 ст. 13 ЦПК України).

Водночас, як визначено в ч. 2 ст. 13 ЦПК України збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених законом. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених ЦПК України.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

*Плотян Дарина Сергіївна,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавр,
Навчально-наукового інституту № 3
Національної академії внутрішніх справ*

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ І ЗАКОНОТВОРЧІСТЬ В УКРАЇНІ

Одним з визначальних факторів розвитку держави є законотворчість. Саме цей складний і багатогранний процес покликаний сприяти глибинним, історичним за своєю сутністю перетворенням.

У суспільному житті, особливо у сфері його правового регулювання, законотворчому процесу належить одне з провідних місць, адже завдяки йому об'єктивно існуюче право через державне або загальнонародне волевиявлення стає офіційною нормою і набуває силу закону.

Законотворчість за своїм призначенням покликана давати життя праву, його нормам, породжуючи, формуючи та оформляючи їх, надаючи їм статус регулятора суспільних відносин. Саме в законах закріплюються права і свободи особи, політичний курс держави, тенденції розвитку суспільства, чим зумовлюється величезний громадський інтерес до законотворчого процесу. При цьому ухвалення законів нерідко стає ареною зіткнення політичних, економічних та інших інтересів.

Законотворчий процес, законотворчість – це цілеспрямована поступова діяльність, що складається з взаємообумовлених і взаємопов'язаних етапів і стадій, спрямованих на врегулювання суспільних відносин шляхом пізнання та оцінки правових потреб суспільства і держави, на створення законів та системи законодавства.

Без докорінних змін у законотворчому процесі, вирішення нагальних потреб його вдосконалення неможливий розвиток держави і суспільства, який

має забезпечити всьому українському народу і кожному громадянину нашої держави гідні умови існування.

У суспільному житті, особливо у сфері правового регулювання, законотворчому процесі належить одне з провідних місць, адже завдяки йому об'єктивно існуюче право через державне або загальнонародне волевиявлення стає офіційною нормою і набуває силу закону.

Законотворчість за своїм призначенням покликана давати життя праву, його нормам, породжуючи, формуючи та оформляючи їх, надаючи їм статусу регулятора суспільних відносин. Саме в законах закріплюються права і свободи особи, вони віддзеркалюють політичний курс держави і тенденції розвитку суспільства, чим зумовлюється величезний громадський інтерес до законотворчого процесу.

У процесі законотворення повинні бути ретельно вивчені життєві ситуації та об'єктивні умови, за яких вони відбуваються, проаналізовані суспільний досвід у різних сферах діяльності, стан розвитку країни, використані наукові досягнення у цій сфері та кращий практичний вітчизняний та іноземний досвід законотворення.

Людиноцентризм у законотворчості покликаний гарантувати захист прав та законних інтересів, забезпечити безсумнівну дію механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, функціонування системи громадської безпеки, недопущення сваволі у процесі впорядкування суспільних відносин, тощо.

Як відомо, стандарти у сфері захисту прав людини виходять за національні межі. Україна належить до країн, які прагнуть бути повноправним членом європейської спільноти, де культивуються цінності, зокрема захист прав людини.

Прагнення України розвивати та зміцнювати демократичну, соціальну і правову державу, одним із основних принципів якої є забезпечення прав і свобод людини і громадянина, стала ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції). Вона закріпила основні права людини, які забезпечують їй належні умови існування і розвитку. Вони є правовими стандартами прав і свобод, а їх додержання країнами, які визнали цей договір, є обов'язковими, не залежно від рівня економічного, духовного, соціального розвитку держави. Права людини, не залежно від нормативно-правового регулювання, – це природне і невід'ємне правове надбання, необхідне для нормального існування і гармонійного розвитку людини, а тому має визнаватися державою в обсязі міжнародних стандартів. Тобто відповідно до вимог Конвенції права і свободи людини становлять абсолютну цінність, є невід'ємними й належать кожному від народження.

Саме основні положення Конвенції покладені в основу відповідних статей Конституції України, завдяки чому у нашій державі запроваджується принцип верховенства права – одного з основоположних принципів демократичного суспільства. У зв'язку з цим в Україні існує подвійний захист фундаментальних прав і свобод, закріплених у Конвенції та Основному Законі: від відбувається на конституційному та конвенційному рівнях. Зазначені свободи мають спільну

юридичну природу та характеристику, а їх зміст встановлюється у процесі їх застосування, а також тлумачення конвенційних та конституційних норм Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Судова практика ЄСПЛ є об'єктивним критерієм оцінки правової системи кожної держави – учасниці Конвенції. Статистика свідчить, що кількість позовів до ЄСПЛ від українських громадян кожного року зростає.

На сьогодні актуальним є питання визначення самого терміна «права людини», оскільки більшість вітчизняних та іноземних провідних дослідників не надають власного визначення цього терміну. Така ситуація має місце у зв'язку з тим, що у різних країнах світу існують різні правові системи, а відповідно – і різні погляди на поняття та структуру «прав людини».

П. Рабінович пропонує таке визначення: «права і свободи людини – це її певні можливості, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, що об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними та рівними для усіх людей».

На думку вітчизняних учених, права людини розглядаються в об'єктивному та суб'єктивному значеннях. В об'єктивному значенні права і свободи людини – це система міжнародних та національних правових норм, що встановлюють правовий статус людини, закріплюють її положення, правила взаємовідносин між людьми, відносини людини (громадянина) та держави. У суб'єктивному – це можливість, яка належить конкретній людині, що передбачено правовою нормою, і діяння, що захищене державою.

В умовах розвитку демократичного середовища існування все більше вчених схилиються до думки, що провідним критерієм суспільного прогресу є людський фактор, всебічний розвиток людини, зростання ступеня свободи; спосіб життя; рівень соціальної справедливості у відносинах між людьми.

На думку А. Мігоат'єва, серед незмінних умов існування та еволюції суспільства – природа, людина й організоване нею матеріальне та духовне виробництво. На думку вченого, критерієм суспільного прогресу в умовах сучасної цивілізації виправдано вважається загальний високий рівень продуктивних сил, спрямований на всебічний гармонійний розвиток людини в умовах демократичного суспільства.

В. Нерсисянц зазначає, що права людини є необхідним та невід'ємним елементом всілякого права, як права взагалі, вираженням суті права як особливого типу і специфічної форми соціальної регуляції. Тому право без прав людини також неможливо як і права людини без чи поза правом.

Цінність особистості в праві чимало сучасних теоретиків та філософів права пов'язують з концепцією природного права. Наприклад, С. Алексєєв стверджував істинно філософське бачення правових явищ – це і є передусім їх розгляд під кутом природного права. Основа ідей природного права – вимоги життєдіяльності людей як розумних істот, а його сенс – свобода людини, її високе становище в суспільстві, в усій світобудові.

У свою чергу І. Петрухін у своїх твердженнях заперечує будь-який зв'язок природного права і прав людини. З набору його тверджень можна зробити єдиний висновок, а саме: цінність особистості для права визначається реальною

соціальною цінністю людини, а не тим, що про неї думають філософи, або тим, як саме особистість себе цінує, яку має самоповагу. Соціальна цінність особистості вимірюється ступенем поваги до неї з боку інших людей, тих соціальних груп, до яких вона належить, а зрештою, суспільства загалом. А така повага тим більше, чим більше людина працює на інтерес суспільства.

Інтегральним критерієм суспільного прогресу є рівень гуманізації суспільства, становище в ньому особи, рівень її економічної, політичної, соціальної та духовної свободи; рівень задоволення її матеріальних і духовних потреб; стан її психологічного та соціального здоров'я.

Діяльність сучасних держав засвідчує наявність феномену соціального прогресу, адже наукові установи Організації Об'єднаних Націй, інші дослідницькі центри розробили систему показників розвитку країн, таких як внутрішній валовий продукт на душу населення, індекс людського розвитку, рівень життя громадян, середня тривалість життя людини та багато інших соціальних індикаторів. Ці показники характеризують соціальні зміни в певній країні, які відображають прогрес та регрес соціального розвитку в ній.

Соціальний прогрес відбувається за допомогою права у різних сферах суспільного життя. Головним призначенням права є забезпечення згоди та миру в суспільстві у контексті прав людини.

Саме правове забезпечення є одним із ключових складових здійснення будь-яких реформ. Відповідно, напрям розвитку права визначає прогрес у праві та соціальний прогрес загалом. Ефективність удосконалення правового регулювання залежить від змісту законодавства, від відображення в ньому об'єктивних потреб людини, захисту її прав, свободи і законних інтересів, гармонійного розвитку особистості.

Це ж визначається необхідністю забезпечення конституційного принципу визнання людини, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеки найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), людиноцентризму у праві.

Вихідне розуміння сутності права пов'язане з сутністю людини. Сутність людини наддержавна – не держава створює людину, а людина державу. Право й людина – пов'язані явища. Звідси і завдання права – бути «стабілізатором», сприяти вирішенню конфліктів та стимулювати прояв найкращих людських якостей. Розвиток права в ідеалі – це олюднення права, рух людського до права шляхом удосконалення людини.

З усіх формальних цінностей право як найбільш досконала форма відіграє найважливішу роль для держави і громадянина. Право набагато більше дисциплінує людину, ніж логіка і методологія, або ніж систематичні вправи волі. Людина, на думку Б. Кістяківського, – це основа права, «уповноважена та дисциплінована правом особа, основа правопорядку», тоді як «особа людини і сукупність осіб, тобто суспільства, становлять основу як права, так і держави».

Відповідно, основним завданням будь-якої демократичної держави є створення ефективної системи захисту прав і свобод людини, побудованої на принципах законності та рівності всіх перед законом. Закріплення у Конституції України соціального і правового принципів держави передбачає

всю повноту політичних, соціально-економічних, культурних та інших прав і свобод людини та громадянина. Враховуючи вищевказане, метою сучасного розвитку українського суспільства є утвердження прав людини і громадянина, забезпечення умов для її повної реалізації.

Будь-які соціальні явища, зокрема держава і право, парламентаризм та законотворення, безпосередньо пов'язані з природою людини, адже визначають її життєдіяльність.

Держава виступає головним гарантом дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина. Їх реалізація визначається забезпеченістю саме з боку держави. За своєю суттю гарантії прав – це умови, що зобов'язана створити держава для реалізації прав; за змістом – це система заходів спрямована на реалізацію прав; за формою – передбачені Конституцією і законами України організаційно-правові та нормативно-правові форми реалізації прав людини та громадянина.

Н. Оніщенко зазначає, що проблема відповідальності держави перед людиною – це проблема відповідних правовідносин (конституційних, цивільно-правових), у яких держава проте має виступати не суб'єктом особливої значущості, а суб'єктом – відповідальною стороною. Це і є правові відносини рівних сторін, у яких держава має низку переваг перед людиною.

С. Дністрянський писав, що вихідною точкою діяльності держави є лише право, яке одночасно встановлює межі для держави і базові цілі її функціонування. Якщо ж права людини і громадянина становлять ядро всієї системи права й основи розвитку всіх правовідносин, то тоді будь-яка діяльність органів державної влади має спрямовуватися на гарантування, захист і забезпечення цих прав.

В умовах розвитку державності України ключове місце належить формуванню правової системи, одним з основних елементів якої є права людини з позиції як внутрішньодержавного, так і загальносвітового значення. Удосконалення законодавчої бази у цьому напрямі є одним із головних пріоритетів у розвитку правової держави.

Складність реалізації положень законодавства України у сфері прав людини полягає у: матеріальному аспекті, який є багатовимірним і ключовим, адже загально визначено, що основою будь-яких суспільних відносин є економічний фактор; процесі приведення українського законодавства у відповідність до міжнародного, зокрема до європейського законодавства; неврегульованості питань у сфері особистих, політичних, соціальних, культурних, економічних прав, а саме питання невтручання в особисте життя, проблема права на житло, питання права інтелектуальної власності та її захисту, право на працю і право приватної власності та механізм їх реалізації, тощо.

Серед проблем, характерних для сьогодення, також є слід зазначити декларативність окремих норм, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини та громадянина і безвідповідальність органів державної влади, зневажливе, бюрократичне ставлення до потреб людини з боку посадових осіб

органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій різних форм власності.

Однією з необхідних умов розвитку та належного функціонування правової держави, громадян у суспільстві є формування єдиної законодавчої бази, яка має забезпечити правову інформованість населення держави та різних інституцій громадянського суспільства.

Отже, прогрес або розвиток суспільства в Україні – це насамперед якісні зміни, вдосконалення національної системи законодавства, здатної забезпечити існування нашої країни в сучасних демократичних формах життя. Сприяти глибинним, історичним за своєю сутністю перетворенням покликана законотворчість як складний і багатогранний процес.

*Припхан Ірина Ігорівна,
доцент кафедри міжнародного, конституційного
та адміністративного права Івано-Франківського
юридичного інституту Національного
університету «Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук, доцент*

СУДДІВСЬКА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

Відповідно до ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доброчесність та професійна етика, поряд із компетентністю, є критеріями кваліфікаційного оцінювання суддів [1]. Водночас вони також є критеріями добору кандидатів на посади суддів у всі судові інстанції.

Звертаючись до етимології та значення цих термінів, зауважимо, що вони, м'яко кажучи, є не зовсім юридичними й важко піддаються оцінюванню відповідно до об'єктивних критеріїв. Якщо з професійною етикою справа виглядає дещо простіше, оскільки цей критерій використовується як елемент професійної характеристики більшості посадових осіб, що мають доступ до державної служби, в тому числі, не тільки в Україні, то доброчесність, хоча й не є поняттям новим, тільки після започаткування конституційної судової реформи в 2016 р., одержала легальне нормативне закріплення в українському законодавстві.

С.В. Глущенко визначає доброчесність як морально-етичний фундамент діяльності судді, який визначає межу і спосіб його поведінки, яка має ґрунтуватися на принципах добровідносин із громадянами, суспільством та державою, а також чесності у способі життя, виконанні професійних обов'язків та розпорядженні матеріальними ресурсами [2, с. 78].

Морально-етичне поняття доброчесності складається з двох окремих слів – «добро» та «чесність». Це добро діяльне, що характеризується через володіння чеснотами, здатність гідно долати випробування. Поняття доброчесності охоплює не тільки чесність перед іншими людьми, а й чесність перед самим

собою. Доброчесність найчастіше тлумачиться як необхідна морально-етична складова діяльності судді, яка визначає межі його поведінки та характер дій, що базуються на принципах добросовісного та високопрофесійного ставлення до виконання своїх службових обов'язків й чесності у способі свого приватного позаслужбового життя.

Відповідно до ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя зобов'язаний щорічно до 1 лютого подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України декларацію доброчесності за формою, що визначається Комісією. Декларація доброчесності судді складається з переліку тверджень, правдивість яких суддя повинен задекларувати шляхом їх підтвердження або непідтвердження.

У декларації доброчесності судді зазначаються твердження про: 1) відповідність рівня життя судді наявному в нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам; 2) своєчасне та повне подання декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та достовірність задекларованих у них відомостей; 3) невчинення корупційних правопорушень; 4) відсутність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності; 5) сумлінне виконання обов'язків судді та дотримання ним присяги; 6) неутручання у правосуддя, яке здійснюється іншими суддями; 7) проходження перевірки суддів відповідно до Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» та її результати; 8) відсутність заборон, визначених Законом України «Про очищення влади». Декларація доброчесності судді може містити інші твердження, метою яких є перевірка доброчесності судді [1].

Декларація доброчесності судді є відкритою для загального доступу через оприлюднення на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. За відсутності доказів іншого твердження судді у декларації доброчесності вважаються достовірними. У разі одержання інформації, що може свідчити про недостовірність (у тому числі неповноту) тверджень судді у декларації доброчесності, Вища кваліфікаційна комісія суддів України проводить відповідну перевірку. Неподання, несвоєчасне подання декларації доброчесності суддею або декларування в ній завідомо недостовірних (у тому числі неповних) тверджень мають наслідком дисциплінарну відповідальність. Пункт 12 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» конкретизує підстави дисциплінарної відповідальності судді, а саме: допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; непідтвердження суддею законності джерела походження майна».

Водночас п. 20 Прикінцевих та перехідних положень вищевказаного Закону вказує, що виявлення за результатами кваліфікаційного оцінювання невідповідності судді займаній посаді за критеріями компетентності, професійної етики або доброчесності чи відмова судді від такого оцінювання є підставою для звільнення судді з посади за рішенням Вищої ради правосуддя на

підставі подання відповідної колегії Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [1].

З моменту закріплення в законодавстві вимоги відповідності судді критерію доброчесності й до цього часу в професійних колах точаться суперечки щодо того, якими ж критеріями визначити цю особистісно-професійну характеристику. Рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 3 листопада 2016 р. затверджено Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення. У цьому положенні передбачена також певна методологія, за якою члени ВККС повинні здійснювати оцінку критерію «доброчесність» у суддів, що проходять кваліфікаційне оцінювання. Варто відзначити, що головним критерієм за цією методологією є відповідність способу життя задекларованим статкам судді (кандидата на посаду судді) та членів його родини [3].

Пункт 11 Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення, передбачає, що доброчесність кандидатів на посаду судді перевіряється (встановлюється) за такими показниками: достовірність відомостей, зазначених кандидатом на посаду судді у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, декларації про доходи від професійної діяльності для самозайнятої особи, фізичної особи-підприємця; достовірність відомостей, зазначених кандидатом на посаду судді у декларації родинних зв'язків та декларації доброчесності, а також інших документах, поданих кандидатом; наявність інформації про вчинення кандидатом на посаду судді проступків або правопорушень, які свідчать про його недоброчесність, а також фактів притягнення його до відповідальності; наявність незабезпечених зобов'язань майнового характеру, які можуть мати істотний вплив на здійснення правосуддя; відповідність витрат і майна кандидата на посаду судді та членів його сім'ї, а також близьких осіб задекларованим доходам; дотримання кандидатом на посаду судді законодавства, що регулює його професійну діяльність; чесність і сумлінність при здійсненні професійної діяльності, а також інші дані, які можуть вказувати про відповідність кандидата на посаду судді критерію доброчесності [3].

Намагаючись знизити рівень соціальної напруги щодо розмитості та суб'єктивізму встановлення відповідності поведінки суддів (кандидатів на посаду судді) критерію доброчесності, 11 січня 2019 р. Громадська рада доброчесності затвердила індикатори визначення невідповідності суддів (кандидатів на посаду судді) критеріям доброчесності та професійної етики [4]. Зазначається, що документ розроблено на основі кращих міжнародних практик у сфері суддівської доброчесності і етики, які зафіксовані у Бангалорських принципах поведінки суддів, коментарях до них, рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи, висновках Венеційської комісії та Консультативної ради європейських суддів, а також з урахуванням положень Кодексу суддівської етики, Керівних положень Громадської ради міжнародних експертів щодо проведення оцінки доброчесності, знань та практичних навичок

кандидатів на посади суддів Вищого антикорупційного суду.

Як вказується в прес-релізі, перелік індикаторів є орієнтовним і не може тлумачитися як вичерпний, та буде поповнюватись під час роботи Громадської ради доброчесності.

Зрозуміло, що характеризувати всі з зазначених критеріїв немає сенсу, оскільки в документі не розподілено, які з цих критеріїв є критеріями доброчесності, а які – професійної етики. Вважаємо, що й самі автори документу не зовсім розмежовують ці два поняття, хоча законодавець їх виділяє окремо. Так, виділено шість критеріїв доброчесності та професійної етики суддів (кандидатів на посаду судді), а саме: незалежність, неупередженість (безсторонність), чесність і невідкупність, дотримання етичних норм, рівність та старанність. Щодо індикаторів, через які Громадська рада доброчесності розкриває критерії рівності та старанності питань майже не виникає, а щодо інших індикаторів, які свідчать про недотримання окремого критерію, то суб'єктивізму не меншає, а навпаки виникає багато запитань, які потребують відповідей, а відповідні положення – уточнень.

Завдання Громадської ради доброчесності полягає у визначенні наявності обґрунтованих сумнівів щодо доброчесності та професійної етики осіб, які проходять кваліфікаційне оцінювання. Загальний поріг щодо сумнівів у відповідності кандидата на посаду судді має бути стандартом обґрунтованих підстав вважати, що кандидат на посаду судді може не відповідати критеріям доброчесності й професійної етики. Такі «обґрунтовані підстави» можуть існувати не лише у випадку, якщо є перевірені факти, що вказують на невідповідність критеріям доброчесності чи професійної етики, але також внаслідок певних обставин особа з погляду розумного спостерігача сприймається невідповідною цим критеріям, що впливає на довіру до судової системи. Тут ми знову спостерігаємо суб'єктивізм щодо визначення того «розумного спостерігача», і чи завжди члени Громадської ради доброчесності можуть встановити, як сприймається та чи інша інформація отим «розумним спостерігачем», який, мабуть, має репрезентувати думку більшої частини українського суспільства.

Зазначається, що Громадська рада доброчесності аналізує інформацію не тільки про особу, яка проходить кваліфікаційне оцінювання, а й членів її сім'ї та інших пов'язаних осіб. Й тут є власне підводне каміння, оскільки поняття «пов'язані особи» можна тлумачити достатньо широко, а межа між інформацією, яка може бути вільно оприлюднена та втручанням у приватне життя є достатньо хиткою [4].

Підсумовуючи зауважимо, що надання українському правосуддю морального обличчя є позитивним поступом у розвитку демократичної правової держави. Тому немає сумніву, що закріплення на законодавчому рівні таких вимог до представників суддівського корпусу як професійна етика й доброчесність, виключно позитивно вплине на здійснення правосуддя. Водночас потрібно намагатися зробити процес добору кандидатів на посади суддів і процес кваліфікаційного оцінювання суддів більш прозорим, а це у свою чергу можливо виключно через встановлення чітких об'єктивних

критеріїв, закріплених у законодавстві.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
2. Глущенко С. В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та доброчесності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. Київ, 2016. № 6 (33). С. 70–83.
3. 11 січня 2019 року Громадська рада доброчесності затвердила індикатори визначення невідповідності суддів (кандидатів на посаду судді) критеріям доброчесності та професійної етики. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/132839-stali-vidomi-indikatori-viznachennya-nevidpovidnosti-suddiv-kriteriyam-dobrochesnosti>.
4. Положення «Про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення», затверджене рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 3 листопада 2016 р. № 143/зп-16 (у редакції рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 13 лютого 2018 р. № 20/зп-18). URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/polozhennia.pdf> (дата звернення: 10.03.2019).

*Ремез Олена Леонідівна,
аспірант кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

ЗАГРОЗИ БЕЗПЕЦІ ТА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

Різним етапам історичного розвитку формувалися основи становлення свободи та права людини на п'єдестал людських цінностей. Античне і середньовічне право, наприклад, не знали загальної рівності, вони були глибоко диференційованими нормативними системами зі значною кількістю стратифікаційних ознак (стать, релігійні переконання, майновий стан, етнічне та соціальне походження). І тільки Новий час показав заперечення відмінностей між людьми. Серед перших видатних мислителів, що пішли на перекір успадкованій і умовній соціальній нерівності та дали обґрунтування такій теорії були Т. Гоббс, Дж. Локк, Вольтер.

Слід також відзначити, що результатом наростаючого руху у світі за правову і політичну рівність усіх громадян стало юридичне визнання людей рівними і вільними у своїх правах, що були закріплені в Декларації незалежності США 1776 р. і Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Проте лише у другій половині XX ст. ідея загальної рівності набуває широкого світового визнання і знаходить своє юридичне закріплення у ст. 1 Загальної

декларації прав людини 1948 р.: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах». У подальшому ця догма стала основоположною точкою прийняття більшості законів у всіх країнах світу, виключенням не є і Україна [2].

Зокрема принцип рівності прав і свобод людини і громадянина (принцип рівноправності) закріплено у ст. 24 Конституції України: «...громадяни мають рівні конституційні права і свободи...». Разом з тим, в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Держава як гарант цього права створює систему цивільної оборони з функціонування державних органів. Цивільне населення, у свою чергу, захищає своє право на дотримання верховенства права шляхом використання законної можливості створення і об'єднання в установи, організації, формування тощо [1].

Поєднання двох структурних елементів що беруть на себе функції охорони правопорядку та верховенства права стає потужним інструментом в механізмі реалізації основних завдань держави у сфері цивільної безпеки і оборони населення.

Посилення загроз у енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній сферах, міжнародний тероризм, піратство, нелегальна міграція дедалі інтенсивніше поширюються у ХХІ ст., охоплюючи все нові й нові держави завдаючи загрози національній безпеці. І чим сильніша загроза тим уразливіша країна, а з нею і населення.

Проте більш пекучим недоліком залишаються внутрішні виклики національній безпеці. Неконкурентна спроможність української економіки, штучне стримування кадрового оновлення державних органів під час реформування, не спроможність держави виконувати власні функції у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина унеможлиблює процес підвищення рівня життя і якості населення, що провокує посилення соціальної напруги і навіть поширення протестних настроїв.

Особливо гостро стоїть питання боротьби з корупцією у державних органах, що тільки поширює зростання екстремістських настроїв які у свою чергу можуть створити реальну загрозу державному суверенітету і територіальній цілісності України.

Дослідженням щодо вирішення і подолання вказаних проблем займалися такі науковці як Невмержицький Є.В., Серьогін С.С., Тіньков А.Л., Задорожний С.А., Хабарова Т.В., Головатий С.П., Савенко Д.Л., Погребняк С.П., Кочура А.В., Луціва О.М., Степанова Д.С., Савенкова В.Г., Баженова О.В., Новіков Д.В., Бурлака О.В., Ляшенко В.М., Тимінська К.О. та ін.

Захист фундаментальних цінностей – незалежність, свобода, суверенітет, демократія, територіальна цілісність, гідність і права людини, верховенство права, добробут, мир та безпека – стають основним осередком у напрямку розвитку і забезпечення цивільної безпеки. Саме тому діяльність усіх державних структур спрямована на реалізацію основного принципу що закріплений в конституції «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [1].

Разом з тим, відповідно до Основного Закону державна влада в Україні здійснюється на засадах поділу на законодавчу, виконавчу і судову. При цьому, право законодавчої ініціативи мають Президент України та народні депутати України. Систему органів виконавчої влади складають Кабінет Міністрів України, що взаємодіє з Президентом, міністерства, державні комітети, інші центральні органи зі спеціальним статусом, обласні, районні, міські державні адміністрації, а також органи спеціальної галузевої та функціональної компетенції: безпосередньо підпорядковані центральним органам виконавчої влади, а також перебувають у так званому подвійному підпорядкуванні, оскільки одночасно підпорядковуються центральним та місцевим органам виконавчої влади. Суди України утворюють єдину систему судоустрою, яка складається з судів першої – третьої інстанцій та Конституційного Суду України. До складу першої інстанції входять: Вищий суд з питань інтелектуальної власності, Вищий антикорупційний суд, окружний господарський, адміністративний та загальний суди [3].

Апеляційний господарський, адміністративний та загальний суди утворюють структуру судів другої інстанції.

Третю інстанцію структури суду України очолює Верховний суд України у складі якого діють: Велика Палата Верховного Суду, Касаційний адміністративний, господарський, кримінальний, цивільний суди.

Оскільки незалежно від того, чи це орган однієї з гілок влади чи орган зі спеціальним статусом чи навіть цивільні формування – основною і головною метою діяльності є визнання людини, її життя і свободи як найважливішої соціальної цінності. А тому, не може йти мови про дискримінацію будь-якої категорії чи типу. Разом з тим, справедливий розподіл соціальних благ зовсім не потребує їх рівного розподілу, а радше передбачає забезпечення рівності використання можливостей для того, щоб зробити конкуренцію за ресурси справедливою. Отже, тільки повне розуміння втілення принципу рівності і соціальної справедливості з використанням нормативно-закріплених юридичних норм може забезпечити реальне існування в державі принципу верховенства права що спрямоване на благо населення.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. / Права людини. Міжнародно-правові договори України, декларації, документи. Київ, 1992.

3. Що вже змінила реформа правосуддя. URL: <https://aj.court.gov.ua/press/interview/441643/>.

4. Декларация прав Виргинии (1776) / Еллинек Г. Декларация прав человека и гражданина: Всеобщая декларация прав человека; Конвенция о

защите прав человека и основных свобод / сост. Ю. Н. Оборотов. Репринтное воспроизведение изд. 1906 г. Одесса : Юрид. літ., 2006.

*Савайда Олена Іванівна,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

*Присвячується моєму
першому вчителю
з теорії держави та права*

Важливе значення в розбудові сучасної української держави, яка взяла державно-політичний курс на євроінтеграцію, відіграють питання національної правової системи. Безперечно, формування національної правової системи є важливим фундаментом для створення та розвитку демократичної, правової держави.

Проте на формування такого складного та багатогранного правового явища, як національна правова система, впливають численні фактори (і не лише правового характеру). Саме на таких впливових факторах, нам би хотілося зупинитися більш детально.

До основних факторів, що формують основу оптимального розвитку національної правової системи України та ефективного її функціонування, ми можемо віднести, в першу чергу: економічні, політичні, культурні, національні, соціальні фактори та фактори так званого співставлення чи порівняння.

Економічні фактори впливу на формування та розвиток правової системи в сучасних торгівельно-економічних взаємовідносинах осіб (суб'єктів права) є ключовим моментом для існування більшості членів суспільства. Матеріальний добробут напряду залежить від стану економіки та економічного добробуту чи забезпечення громадян країни.

У сучасних умовах доступу до інтернету та його глобальності економічні фактори, які впливають на формування національної правової системи виходять за її межі. Проте такий стан економічних відносин змушує орієнтуватися не лише в структурних елементах своєї національної правової системи, а й інших правових системах. Хоча ми й відносимося до одного (романо-германської правової системи) з їх класифікованих правових системи світу, маємо, по ряду причин, значні відмінності саме в цій сфері.

Політичні фактори впливу на формування та розвиток національної правової системи протягом останніх років існування нашої держави завдають чималого впливу (й позитивного, так і негативного) на її розвиток, що

призводить до часто змінюваних векторів розвитку самої державності (вихід із під влади радянського союзу, владно-братські стосунки із сусідніми державами, євроінтеграційні напрями тощо), що безпосередньо впливає й на формування національної правової системи України. Адже політичний курс держави – це й певна зміна законодавства держави, й прийняття відповідних нормативно-правових актів, що відтворюються політичні настрої суспільства (чи скоріше політичних діячів). Політика держави закладає умови формування та діяльності до національної правової системи.

Соціальні фактори впливу на формування та розвиток національної правової системи проявляються в самій структурі суспільства держави України. Ступінь піклування держави про особу, її інтереси та потреби, про охорону та гарантування її прав та свобод – принципове значення для розробки правової системи держави. Проте це односторонність стосунків.

Для того, щоб відбулося формування демократичної, соціальної та правової держави, потрібно мати соціальну відповідальність та правосвідомість суб'єктів права, що в свою чергу, залежить від рівня правосвідомості громадян, та їхньої сформованості, а також від культурних та національних ознак.

Глобалізаційні процеси, які відбуваються в усіх сферах людської діяльності та особистісному розвитку особи, як ніколи потребують збереження національної ідентифікаційності та культурних цінностей народу. Соціальні фактори впливу на правову систему напругу залежать від суб'єктів права.

Тривалий час правова система характеризувалася як знеособлена структура, тоді як без особи соціальна система не може відбутися. Звернення до людини як до такого, що систематизує, чинника всіх суспільних явищ зажадало перегляду попередніх підходів до структури правової системи і виділення суб'єктів права як неодмінного її елемента, а ми навіть би сказали до ключового елемента. Адже соціальні фактори впливу тягнуть за собою сформовані національні та культурні фактори впливу на правову систему України.

У свою чергу це передбачає застосування принципів та методів юридичного порівняння, яке часто використовується в формуванні правової системи. Проте тут потрібно зупинитися на позитивних і негативних моментах використання вказаного методу у формуванні правової системи України.

Фактори співставлення або порівняння (позитивні та негативні наслідки):

- зовнішньополітичні фактори (проявляються саме в глобалізаційних процесах) – міжнародне становище держави, рівень і характер взаємовідносин з іншими державами і міжнародними організаціями, а також зовнішньополітичний вектор розвитку держави також здійснює суттєвий вплив на правову систему (це можна відстежити розглядаючи історію формування нашої державності);

- ідеологічні фактори – ідеологічна база права, правосвідомість громадян і суспільства в цілому, ступінь її впровадження у суспільну свідомість, правові ідеї, спрямовані на подальший розвиток законодавства та правової системи в цілому.

Вказані фактори впливу на формування правової системи безпосередньо

буде здійснювати свій вплив на будівництво головних підсистем її функціонування, а саме:

- інституційну (суб'єкт права, як всередині системи так і за її межами);
- нормативну (регулятивну, тобто якість самих правових норм);
- ідеологічну (ступінь і рівень правосвідомості та праворозуміння суб'єктів права);
- функціональну (в першу чергу це якість правових відносин);
- комунікативну (інтеграція та взаємозалежність усіх підсистем функціонування правової системи).

Звичайно це не весь перелік факторів впливу на формування правової системи, проте, на нашу думку, це є головні чинники, які впливають на її становлення та розвиток.

Список використаних джерел

1. Кох Х., Магнус У., Винклер фон Моренфельс П. Международное частное право и сравнительное правоведение ; пер. с нем. д-ра юр. наук Ю. М. Юмашева. Москва : Международные отношения, 2003. 480 с.
2. Рабінович П. М. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи. *Методологічні проблеми правової науки*. Харків, 2003. С. 56–67.
3. Бартон В. И. Сравнение как средство познания. Минск, 1998. 231 с.
4. Элон М. Еврейское право ; пер. с иврита А. Белова (Элинсона) и др. ; под общ. ред. И. Ю. Козлихина ; науч. ред. И. Менделевич, М. Левинов. СПб : Юридический центр Пресс, 2002. 611 с.
5. Історія світової культури. Культурні регіони : навч. посіб. / За заг. ред. Л. Т. Левчук. Київ, 1997. 521 с.

Семижон Алла Володимирівна,
здобувач ступеня вищої освіти магістра
Національної академії внутрішніх справ

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Аналізуючи картину сучасності, можна впевнено сказати, що наша держава поставила перед собою низку важливих завдань, які розглядаються в контексті європейського вектору розвитку. При цьому, важливим елементом у досягненні поставлених цілей є невідоме прагнення української держави, яка розвивається на засадах гуманізму та справедливості, досліджує, змінює, відповідно до реалій сьогодення, та наповнює реальним змістом значну кількість правових понять та правових явищ, стати повноправним членом європейського співтовариства. Відповідно до контексту європейського вибору,

одним з головних напрямів вирішення питань, обумовлених відповідними глобалізаційними та інформатизаційними процесами, є зміцнення фундаменту національного громадянського суспільства.

Розвиток національного громадянського суспільства як самоорганізованої і самоврегульованої автономної сфери суспільного життя, в якій функціонують добровільні некомерційні недержавні об'єднання, що діють у межах законодавства і втілюють цінності свободи й солідарності, є важливою складовою демократичної, правової, соціальної української держави. Його характерними рисами вважаються об'єднання особистих, суспільних та колективних інтересів за допомогою численних горизонтальних і вертикальних зв'язків між його елементами в єдине ціле, охорона прав людини і громадянина, демократичної системи державної влади тощо.

Як наголошують спеціалісти, аксіоматично, що сильна держава неможлива без розвиненого громадянського суспільства. Вона (держава) є сильною тією мірою, якою в рамках відведених їй громадянським суспільством функцій і повноважень ефективно здійснює політичне управління в інтересах громадян, створюючи для цього відповідну правову систему і легітимно забезпечуючи правопорядок у суспільстві [1].

Однією з передумов формування розвиненого громадянського суспільства в Україні є його взаємообумовленість процесами глобальної інформатизації. Громадянське суспільство пронизане інформаційними відносинами, ступінь розвитку яких, як і характер інформаційної взаємодії складових компонентів, є його якісною визначеністю, ознакою ідеальної моделі. Виникнення такої інформаційної взаємодії слугує підґрунтям формування повноцінного інформаційного суспільства, в якому інформація (знання) виступає визначальним критерієм соціальної диференціації, новим способом панування.

Інформаційно-комунікаційні процеси лежать в основі всіх еволюційних змін в оточуючому нас середовищі. Основою інформаційного суспільства виступає інформація (знання) та вільний обмін нею. Інформація за таких умов, набуває важливого значення у функціонуванні суспільних і державних інститутів та в житті окремо взятої людини [2]. Саме тому, перехід від індустріального суспільства до інформаційного набуває вже не теоретичного, а прикладного характеру, і виходячи з цього інформаційні процеси безпосередньо впливають на становлення інститутів громадянського суспільства.

Основу сучасного інформаційного суспільства, і відповідно підґрунтя розвитку громадянського суспільства, становлять інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ), які включають процеси створення, поширення, використання й захисту інформації та засоби масової інформації, які займають лідерські позиції серед головних інститутів демократичного суспільства, здійснюють безпосередній вплив на розвиток демократії та інформаційного суспільства. Сучасне інформаційне суспільство вже сьогодні вносить корективи в розподіл різноманітних соціальних ролей між пасивним натовпом і пасіонарними лідерами, а в перспективі обіцяє суттєве розмивання бар'єрів між цими двома іпостасями громадянина та члена соціуму [3].

Аналізуючи наукові праці, що зосереджені на державно-правових аспектах побудови інформаційного простору, варто вказати на тісні зв'язки між інформаційними правовідносинами та громадянським суспільством, які простежуються у вигляді таких особливостей:

1. Процеси інформатизації суспільного життя розкрили потенціал багатьох елементів громадянського суспільства. Демократичний характер ІКТ зумовив поступове насичення інформаційного простору держав різноманітними громадськими об'єднаннями та рухами, які в «інформаційну епоху» отримали необмежені можливості у плані поширення ідей моніторингу та контролю функціонування органів публічної адміністрації.

2. У зв'язку із впровадженням ІКТ та відповідною діяльністю ЗМІ значно посилюється ефективний процес інформування громадян про діяльність органів державної влади. Характер взаємодії між сферою ЗМІ, органами публічної адміністрації та суспільством є індикатором демократичності та свободи у державі. За умови збалансованості такої взаємодії, трансформування її у співпрацю, можна стверджувати про існування у державі розвиненого громадянського суспільства.

3. Виникнення ефективно діючої моделі громадянських правовідносин сучасності нерозривно пов'язане із формуванням глобальних комунікаційних мереж, побудованих на демократичних засадах вільної участі. Серед усіх прав вплив ІКТ є найбільш помітним щодо громадянських і політичних прав, зокрема свободи вираження поглядів, свободи думки і світогляду, права на честь і гідність, права на повагу до приватного і сімейного життя, права брати участь в управлінні державними справами, свободи мирних зібрань та асоціацій, свободи пересування [4].

Таким чином, підсумувавши викладене вище, можна зробити висновок про те, що можливість швидкого обміну різноманітною інформацією, застосування прогресивних ІКТ в усіх сферах суспільного життя й особливо в управлінській сфері є благом для людей, важливою умовою ефективного розвитку громадянського суспільства. Однак, проаналізувавши взаємозв'язок інформаційних відносин та громадянського суспільства, варто звернути увагу на існування поряд з позитивними тенденціями такого взаємозв'язку, деяких негативних аспектів.

Зокрема, необхідно зазначити, що медійні та мультимедійні корпорації «не схильні до світу моралі й особистих свобод» та позбавлені можливості відчувати дух відкритих дискусій, заснованих на індивідуальному мисленні. Становлення транснаціональних мережевих комунікацій приховує в собі чималі небезпеки використання інформаційних технологій антидемократичними, екстремістськими силами. Так, розповсюджений в наш час кібертероризм, здатний істотно дестабілізувати діяльність різних політичних і економічних інститутів і організацій, а також посилити агресивний, екстремістський початок у громадських рухах.

Досить актуальним питанням сьогодення, що відображає негативний аспект впливу ІКТ на громадянське суспільство, є період передвиборчої кампанії, який характеризується появою величезної кількості «фейків» —

неправдивих повідомлень, які підкріплюються підробленими фото, свідченнями псевдоочевидців та відео [5]. Такий «хибний» процес інформування про діяльність органів державної влади призводить до деформації правосвідомості громадян, що призводить до порушення одного з пріоритетних завдань на стадії трансформації нашої держави.

Отже, підсумувавши вищезазначене, можна зробити висновок про те, що всеохоплююча інформатизація в наші дні є фундаментом соціальності, основою громадянського суспільства. Це проявляється у володінні світовим контентом, свободі знати, оцінювати, голосувати, керувати, приймати рішення, мати можливість відчувати самоповагу, судити, коментувати, свідчити і т. п. Поряд з тим, розвиток громадянського суспільства в Україні проходить за умов вкрай неоднозначної політичної ситуації, в період відстоювання власного суверенітету і державної незалежності, напруженої боротьби політичних діячів за владу. Це зумовлює необхідність формування сучасної моделі інформаційного суспільства в Україні як характеристики стану громадянського суспільства на новому етапі розвитку, його можливості відповідати глобалізаційним викликам, моделі, яка б опиралася на здобутки власного культурного, інтелектуального середовища, а також на виважене, координоване державою співробітництво з іншими країнами та міжнародними організаціями в інформаційній сфері, їхній позитивний досвід на основі розкриття та розвитку власного потенціалу.

Список використаних джерел

1. Костецька Т. А. Громадянське суспільство і інформаційне суспільство: концептуальні та нормативні аспекти взаємозв'язку. *Правова держава*. Одеса, 2014. № 26. С. 210–219.
2. Гетьман І. Розвиток громадянського суспільства в умовах інформаційно-глобалізаційних процесів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2011. № 2. С. 46–54.
3. Ясиневич С. Л. Особливості формування громадянського суспільства в інформаційну епоху. *Актуальні проблеми державного управління*. Київ, 2015. № 2. С. 40–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2015_2_11.
4. Сухорольський П. Проблеми забезпечення та розвитку прав людини в умовах інформаційного суспільства. *Український часопис міжнародного права*. Київ, 2013. № 1. С. 18–23.
5. Пригорницька О. Г. Виявлення фейкової інформації в соціальних медіа під час підготовки інформаційно-аналітичного продукту бібліотек в умовах інформаційного протистояння. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1077>.

СУДОВА РЕФОРМА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПОКРАЩЕННЯ ПОЗИЦІЇ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНИХ РЕЙТИНГАХ

Процеси глобалізації кидають виклики національним правовим системам в галузях економіки, політики, соціальних сферах. Щорічні міжнародні рейтинги країн світу демонструють основні тенденції розвитку або деградації країн шляхом підвищення або, навпаки, зниження позицій країни в рейтингових шкалах.

Аналіз позицій України в різних міжнародних рейтингах дозволяє визначити найбільш проблемні галузі, реформування яких є необхідною умовою розвитку країни в цілому.

Наприклад, у 2018 р. за Індексом рівня глобалізації країн, що включає в себе аналіз економічних, соціальних, політичних та культурних процесів, Україна зайняла 45 місце серед 207 країн.

Результати дослідження Інституту майбутнього демонструють, що однією з умов покращення позицію України в міжнародних рейтингах є проведення судової реформи. Крім того, необхідність комплексної судової реформи зумовлена, в першу чергу, викликами суспільства через низький рівень довіри громадян до українського суду.

Україна успадкувала судову систему від Радянського союзу, а подальший низький економічний, соціальний, політичний розвиток країни призвели до погіршення і так доволі недосконалого спадку у вигляді політизованого та корумпованого суду. Як наслідок, суди перетворилися в осередки корупції, а українці втратили право на справедливий суд.

Відповідно до рейтингів, створених за результатами соціологічного дослідження Центра Разумкова «Довіра громадян Україні до суспільних інститутів» зовсім не довіряють судовій системі 49,6 % опитуваних українців, а ще 34,7 % «скоріше не довіряють».

Після революції гідності міжнародна спільнота ззовні та українське суспільство зсередини впроваджують правила, які змушують владу проводити реформи в антикорупційній та судовій сферах. Ці правила знаходять своє нормотворче вираження у Законах України: «Про забезпечення права на справедливий суд», «Про судоустрій і статус суддів», «Про виконавче провадження», «Про Вищу раду правосуддя», «Про Вищий антикорупційний суд» тощо; у змінах, внесених до Конституції України, що стосуються деполітизації суду та змін вимог до суддів, а також в інших нормативно-правових актах, в які були внесені зміни з метою проведення судової реформи.

У межах проведення судової реформи створено Державне бюро розслідувань та Національне агентство з питань запобігання корупції, утворено новий Верховний Суд шляхом ліквідації Верховного Суду України, утворено Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду, здійснено перехід до триланкової системи судів тощо.

Крім того, з 1 січня 2020 р. вступає в силу Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (№ 7279-д), яким вводиться інститут кримінальних проступків. Запровадження інституту кримінальних проступків дозволить розслідувати нетяжкі злочини за спрощеною процедурою, що зменшить навантаження на слідчих та дозволить їм зосередити увагу на розслідуванні тяжких злочинів.

Оптимізація судової системи відбуватиметься і завдяки повномасштабному запровадженню системи «Електронний суд», що дозволить українцям подавати позови через інтернет, оплачувати судовий збір онлайн, миттєво отримувати повідомлення, що проти вас був поданий позов, тощо. Завдяки цим електронним можливостям скоротиться тривалість судового розгляду справ, відпаде необхідність інформування учасників судових процесів про різні обставини поштовими листами, які можуть доходити до адресата тижнями.

Отже, відбуваються системні зміни у важливих сферах життя країни, які потребують часу для ефективної імплементації та доведення власної ефективності. У будь-якому разі аналітичні дані вже підтверджують, запровадження судової реформи стало поштовхом для поступового підвищення рівня довіри українців до суду з 5 до 18 % протягом чотирьох років.

Ще одним із засобів підвищення рівня довіри громадян до судової системи є безпосередня участь останніх у здійсненні правосуддя. Відповідно до п. 4 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України розгляд певної категорії справ окремого провадження здійснюється за участю присяжних. Заміна народних засідателів на присяжних є виключно декларативною та не тягне за собою змістовних змін у процесуальних порядках розгляду цивільних справ. З цього приводу досить критично висловився С.В. Прилуцький, який вважає, що при впровадженні так званого «суду присяжних» законодавець вдався лише до підміни понять. Колишніх «народних засідателів» перейменували на «присяжних», а сутність організації та діяльності суду не змінилась. У черговий раз законодавець «обійшов» Конституцію України стороною, а народ так і не отримав дійсний суд присяжних.

Інститут присяжних в Україні потребує загальнонаціонального розповсюдження шляхом проведення спеціальних навчань, соціальної реклами, поширення ідеї участі громадян під час прийняття судових рішень. Участь присяжних у кримінальних та цивільних справах, а саме перелік справ, розгляд яких має відбуватися за участю присяжних, модель присяжних, яка буде ефективною для застосування в умовах сьогодення потребує подальшого глибокого наукового дослідження.

Питання участі присяжних у судових процесах залишається актуальним, тому що може стати засобом підвищення довіри громадян до судової системи України завдяки перерозподілу відповідальності за прийняті судові рішення між професійними суддями та громадянами.

Отже, судова реформа в Україні, яка включає в себе і внесення змін до Конституції, і запровадження нових інститутів, і ліквідацію старих та створення

нових судових та антикорупційних органів, є рішучим кроком для покращення позицій України на міжнародній арені. А головне, реформування застарілих інститутів та створення нових стандартів є тим інструментом, що здатен покращити життя українців.

Безумовно, крім показників якості судової реформи є ще низка інших економічних, політичних, соціальних показників, які впливають на рівень розвитку країни, але досягнення в інших сферах знецінюються в разі неможливості їх захисту шляхом звернення до незалежного та справедливого суду.

Список використаних джерел

1. Прилуцький С. В. Конституціоналізація безпосередньої участі народу України при здійсненні правосуддя. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. Маріуполь, 2013. Вип. 6. С. 120–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2013_6_19.
2. Україна у глобальних рейтингах 2017 – 2018 рр. / Український Інститут Майбутнього URL: <https://www.uifuture.org/post/ukraina-u-globalnih-rejtingah-2017-2018/>
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
4. Довіра громадян до суспільних інститутів / Центр Разумкова, результати соціологічних досліджень, червень 2018 р. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf.
5. Довіра українців до судів зросла з 5 до 16 % – USAID», опитування вересень 2018 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2578137-usaid-hto-stikavsa-doviraut-sudam-vdvici-bilse-za-spozivaciv-novin.html>.

*Теремцова Ніна Володимирівна,
доцент кафедри теорії права та держави
юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук*

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ПОДІЛУ ПУБЛІЧНОГО І ПРИВАТНОГО ПРАВА: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ТЕОРІЇ

Актуальним питанням у теорії права як науки є дослідження поділу публічного і приватного права. Розподіл системи права на публічне та приватне є найбільш дослідженим і широко визнаним в юриспруденції. Такий поділ отримало визнання ще в Стародавньому Римі.

Приватне право – це упорядкована сукупність юридичних норм, які охороняють і регулюють відносини приватних осіб. Публічне ж право утворюють норми, що закріплюють порядок діяльності органів державної влади

та управління.

Поділ права на підрозділи публічного та приватного є загальноновизнаним, питання щодо критерію такого поділу залишається дискусійним.

У літературі обґрунтовано декілька позицій. На думку М.М. Марченка, в англосаксонській правовій сім'ї поділ права на приватне і публічне практично не використовується [6, с. 252 – 253].

На думку вчених, прихильників підходу щодо поділу права на приватне і публічне, запропоновано вважати метод побудови правовідносин (теорія субординації і координації), правовідносини між юридично рівними суб'єктами регулюються приватним правом, а правовідносини між юридично – пануючим і (підвладним) – правом публічним [2, с. 15].

Однак ця теорія виявляється непридатною для деяких видів правовідносин, в яких взаємодіють юридично не підлеглі один одному (рівноправні) суб'єкти, наприклад, для правовідносин, що виникають при укладанні та реалізації публічно-правових договорів між державами (окремими частинами держав), адміністративних договорів між органами публічної влади, колективних трудових договорів між роботодавцем і працівниками. Крім того, публічні суб'єктивні юридичні права і обов'язки можуть бути реалізовані не лише у владних відносинах.

Так, метод побудови правовідносин не може розглядатися в якості універсального критерію поділу права на приватне та публічне. А посилання на те, що до приватноправових відносин вступають рівноправні суб'єкти, а до публічно-правових – нерівноправні (підлеглі один одному), не завжди показує специфіку приватного і публічного права: в окремих випадках в публічних правовідносинах підпорядкування одного суб'єкта іншому взагалі відсутнє.

На думку С.О. Муромцева, критерієм розмежування між приватним і публічним правом є спосіб захисту прав їх учасників [7, с. 169].

Відповідно до цієї концепції приватним правом регулюються правовідносини, де ініціатива захисту порушеного суб'єктивного юридичного права надається самій зацікавленій особі, а в разі якщо захист ініціюють уповноважені органи влади, то правовідносини регламентуються публічним правом.

Щодо цієї позиції, то можна зазначити, що хоча спосіб захисту на практиці дійсно може проявлятися лише після порушення суб'єктивних юридичних прав, проте він, а отже, і характер суб'єктивного права визначені до правопорушення, а не після нього.

Ще одним істотним недоліком способу захисту як підстави розподілу права на приватне і публічне є те, що органи публічної влади можуть подавати позови на захист приватних суб'єктивних юридичних прав громадян. В якості підстави такого поділу нерідко називають характер реалізованого в правовідносинах інтересу [5]. Виходячи з цього вчені стверджують, що приватне право спрямоване на задоволення і охорону індивідуальних інтересів, а публічне – спільних інтересів.

Критерій інтересу піддається критиці з таких причин:

а) вважаючи те, що публічні інтереси іноді розглядають як суму приватних

інтересів, тобто загальний інтерес розуміють як сукупність індивідуальних. Але якщо публічний інтерес і можна розглядати як сукупність індивідуальних (приватних), то сукупність далеко не всіх приватних інтересів може претендувати на загальне значення. [1, с. 60];

б) у зв'язку з тим, що в публічному право – відношенні хоча і реалізується спільний інтерес, його учасники так чи інакше задовольняють і свої власні інтереси [3, с. 24]. Але якщо задоволення публічного інтересу не виключає можливості реалізації поряд із ним приватного інтересу, то в разі здійснення тільки приватного інтересу публічний інтерес не задовольняється;

в) через те, що право в цілому має віддзеркалювати і захищати в один і той же час як громадські інтереси, так і приватні [2, с. 13]. Автор повністю розділяє думку вчених, однак якщо розглядати приватне і публічне право окремо, щодо окремо один від одного, то перше насамперед охороняє суб'єктивні права і обов'язки, реалізуючи які суб'єкти задовольняють свої особисті інтереси, а публічне право – суб'єктивні права і обов'язки, реалізація яких торкається інтересів суспільства в цілому. Тому цілісність права не заперечує відмінність, відособленості відображених і інтересів, що ним захищаються;

г) оскільки вважають, що характер інтересу – це прояв суб'єктивності в праві, але ні в якому разі не сутнісна ознака [5, с. 19]. Тут не враховується, що про прояв суб'єктивності можна говорити лише при реалізації суб'єктивних прав і обов'язків. Закріплюють їх норми права максимально об'єктивні, оскільки вони фіксують реально існуючу диференціацію загальних і приватних інтересів.

Дещо по-іншому зміст цього критерію розкривається тоді, коли до приватноправових пропонують зараховувати ті відносини, які держава віддає на розсуд громадян, самостійно вирішальних, використовувати їх чи ні свої суб'єктивні права [8, с. 64].

Слід відзначити ще один критерій розмежування приватного та публічного права вважається суб'єктивний склад правовідносин [7]. Отже, відповідно до нього приватне право регулює правовідносини громадян (підданих) між собою, тобто правовідносини між особами, підлеглими не один одному, а органам публічної влади і в цьому сенсі рівними один одному. Публічне право в свою чергу – регулює правовідносини, де однією зі сторін обов'язково є держава або його частина в особі уповноважених органів.

Автор погоджується з думкою вченого В.В. Болгової в тому, що, застосовуючи «комплексні» критерії, ми знаходимося в неоднозначному становищі. З одного боку, заповнюючи прогалини, ми долаємо недоліки, які є у кожного окремо, а з іншого – об'єднуємо їх недоліки [3, с. 28]. Разом із тим одночасне використання декількох критеріїв не завжди веде до об'єднання їх недоліків.

Публічне право охоплює норми та принципи, які дозволяють учасникам правовідносин, задовольняти інтерес суспільства в цілому (можливо, поряд з індивідуальними інтересами окремих осіб). При цьому в публічно-правових відносинах хоча б однієї зі сторін є держава або його частина в особі уповноважених органів.

Приватне і публічне право – це об’єктивно існуючі, відносно незалежні, взаємодіючі між собою підрозділи права як системи. Підставами їх диференціації є характер реалізованих у правовідносинах інтересів і особливості їх суб’єктного складу.

Спільне використання цих критеріїв дозволяє найбільш послідовно і чітко здійснити розмежування підсистем приватного і публічного права.

Список використаних джерел

1. Агарков М. М. Ценность частного права. *Правоведение*. Санкт-Петербург, 1992. № 1. С. 31.
2. Болгова В. В. Смешанные теории разграничения права на публичное и частное. *Вопросы экономики и права*. Москва, 2008. № 1. С. 29.
3. Болгова В. В. Общая характеристика материальных теорий разграничения права на публичное и частное. *Право и политика*. Москва, 2008. № 7. С. 15–69.
4. Белов В. Е. К вопросу о частных отношениях. *Образование и право*. Москва, 2012. № 12. С. 64.
5. Грудцына Л. Ю. Частное и публичное в праве. *Вестник Финансового университета*. Москва, 2012. № 1. С. 44.
6. Марченко М. Н. Теория государства и права : учеб. Москва : Проспект, 2012. С. 252–253.
7. Муромцев С. А. Определение и основное разделение права. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург : Из-дат. Дом С.-Петерб. гос. ун-та : Изд-во юрид. фак-та СПбГУ, 2004. С. 169.
8. Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития. СПб. : Типография В. Безобразова и комп., 1875. С. 181–183.
9. Дигесты Юстиниана / URL: <http://www.digestaiust.narod.ru>.

*Ткачук Лідія Володимирівна,
здобувач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

ПРАВОЗАХИСНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною та правовою. В такій державі усі гілки влади покликані діяти в інтересах народу за допомогою системи інститутів, завдяки яким, в свою чергу, здійснюється зворотній вплив народу на державну владу. Для забезпечення неухильного додержання конституційних прав і свобод людини та громадянина, створення ефективного механізму для їх захисту, духовних та моральних підвалин суспільства необхідно враховувати той факт, що наше суспільство сьогодні зазнає суттєвих перетворень на шляху вступу до європейської спільноти.

Права людини – це гарантовані Конституцією та державою вид і міра можливої поведінки людини і громадянина у суспільстві та державі з метою задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, закріплених у Конституції та інших нормативно-правових актах.

Залежно від характеру відносин, що виникають між людиною і державою основні права можна поділити на три групи. По-перше, як фізична особа людина наділяється певними особистими правами. По-друге, індивід як член громадянського суспільства наділяється певними політичними правами. І, нарешті, по-третє, особа як учасник економічних відносин наділяється певними соціально-економічними правами.

Законодавчо закріплений пріоритет прав людини визначає основні завдання діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади України щодо формування державної політики у сфері захисту прав людини. Як відомо, проголошення будь-якого права людини, навіть закріпленого відповідними актами держави та її органів, ніщо без реальних гарантій його здійснення. З цією метою держава бере на себе певні зобов'язання щодо створення сприятливих умов для ефективного забезпечення прав: надавати громадянам справжні можливості для практичної реалізації ними своїх прав: охороняти права і свободи особи від можливих протиправних посягань; захищати права і свободи особи у випадку їх незаконного порушення [1, с. 5 – 7].

Під захистом прав людини необхідно розуміти форму забезпечення прав і свобод, яка відображає дію певного механізму, спрямовану на: припинення порушень прав особи; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; відновлення порушених прав і свобод; притягнення до юридичної відповідальності особи, винної у скоєнні правопорушення [2, с. 7].

Особливе місце в структурі механізму правового захисту займають правозахисні гарантії, що направлені на створення певних умов, способів та засобів, які забезпечують реальну захищеність прав і свобод людини.

Система правозахисних гарантій прав людини передбачає створення умов економічного, політичного, організаційного й правового характеру, а також способів і методів, що забезпечують реальний фактичний захист цих прав. Проблема гарантування прав людини – одна із складних проблем сучасності, якій слід приділити належну увагу для впровадження у життя закріплених Конституцією України прав людини та громадянина. Окреме місце в структурі гарантування прав людини займають правозахисні гарантії.

Правозахисні гарантії в Україні можна розглядати як систему засобів, способів, умов завдяки яким забезпечується ефективна реалізація людиною свого права на захист. Їх головне призначення полягає у забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, захисту суб'єктивних прав. Роль та значення правозахисних гарантій прав людини визначається тим, що вони створюють максимум можливих на даному етапі розвитку суспільства і держави умов для реальної реалізації права людини на захист.

Правозахисні гарантії встановлюються державою в Конституції, нормах чинного законодавства. Їх мета полягає у реальному забезпеченні

максимального здійснення громадянами своїх прав і свобод за допомогою правових форм та методів правозахисної діяльності (судовий захист, юридична допомога, звернення до омбудсмена тощо).

Правозахисні гарантії на судовий захист свідчить, що проголошені конституціями права і свободи – не просто декларація про наміри, не просте гасло, а принципові положення, які держава має намір реалізовувати. Право на судовий захист – одне з конституційних прав людини та громадянина і на відміну від інших прав воно є гарантією решти прав та свобод. У цьому полягає його особливість і соціальна цінність. Захист прав і свобод людини не може бути надійним без надання зацікавленим особам можливості оскаржити до суду окремі процесуальні дії (бездіяльність) та рішення посадових осіб, які здійснюють попереднє розслідування справи. Реалізувати цю можливість особа може саме в суді, оскільки він є незалежним, не має відомчих інтересів у питаннях боротьби зі злочинністю і тому є найбільш надійним гарантом прав особи, яка потрапила до сфери кримінального судочинства. Під контролем суду повніше забезпечується додержання законів, при цьому досудове слідство стає прозорішим, прогнозованим [3, с. 39].

Правозахисні гарантії на юридичну допомогу впливають з права на судовий захист. Сьогодні воно розглядається як невід’ємне право громадянина. Основний зміст цього права полягає в тому, що всі громадяни рівною мірою мають право на захист, здійснюючи його, можуть користуватися послугами адвоката. Роль адвоката щодо цього є надзвичайно високою, оскільки він дає громадянам консультації з правових питань, представляє їхні інтереси в адміністративних установах, у досудовому розслідуванні й у суді. Саме адвокат спроможний домогтися неухильного дотримання процесуальних прав громадянина.

О.Д. Святоцький зазначив, що розбудова правової держави неможлива без створення гарантій для захисту прав людини, без забезпечення механізму функціонування такого специфічного демократичного інституту, яким є адвокатура [4, с. 4].

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – Закон) [5] адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом.

Стаття 1 цього Закону передбачає, що адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Під захистом розуміється вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної

відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Адвокат безпосередньо реалізовує правозахисні гарантії прав людини при цьому слід наголосити на його функції щодо правових установ, правосуддя, які можна назвати контрольно-стимулюючою, адже участь адвоката в різноманітних процесах змушує їх учасників працювати більш доброякісно, виважено, відповідно до букви і духу закону. До того ж, сама наявність інституту адвокатури створює можливості для надання широкого кола правових послуг усім верствам населення, особливо тоді, коли без втручання кваліфікованого юриста не обійтись [6, с. 242].

Таким чином, можна стверджувати, що Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» комплексно реформує основи адвокатської діяльності в Україні і, згідно з оцінкою незалежних експертів, відповідає загальновизнаним міжнародним демократичним стандартам.

Правозахисні гарантії виражені засобом захисту прав людини в інституті омбудсмена. Крім того, коли використано всі національні засоби захисту своїх прав, є можливість звернутися до міжнародних судових установ або організацій, членом або учасницею яких є держава.

Омбудсман є спеціальною посадовою особою, до повноважень якої належить розгляд звернень громадян, іноземців та осіб без громадянства щодо порушення прав людини з боку державних органів та посадових осіб.

Так, у ст. 101 Конституції України чітко зазначається, що парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради з прав людини [7]. Це ж саме положення підтверджується в Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (далі – Закон) від 23 грудня 1997 р. [8].

Закон затвердив за інститутом Уповноваженого високий конституційний статус незалежного конституційного контрольного субсидіарного органу позасудового захисту, який сприяє поновленню прав людини, порушених органами державної влади чи органами місцевого самоврядування. Він наділив Уповноваженого широкою юрисдикцією, яка поширюється як на органи державної влади, так і на органи місцевого самоврядування; незалежністю від будь-якого органу державної влади або органу місцевого самоврядування; свободою дій щодо відкриття провадження в тій чи іншій справі. Закон вимагав від Уповноваженого політичного нейтралітету та передбачав гнучку і доступну процедуру звернення до Омбудсмена.

Таким чином, правозахисними гарантіями прав людини в Україні можна визначити сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на забезпечення й реалізацію її прав, обов'язків, свобод та інтересів, на усунення можливих причин і перешкод їх неповного або неналежного здійснення.

Суспільство зацікавлено в захищеності прав людини та реалізації права на захист. Адже Конституція України проголошує життя і здоров'я людини, її честь та гідність, недоторканність та безпеку найвищою соціальною цінністю. Гарантованість прав людини визнано змістом і спрямованістю діяльності держави.

Список використаних джерел

1. Волинка К. Г. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти. *Право України*. Київ, 2000. № 11. С. 30–33.
2. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2000. 16 с.
3. Маляренко В. Т., Пилипчук П. П. Про межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи. *Вісник Верховного Суду України*. Київ, 2001. № 2. С. 39.
4. Святоцький О. Д. Адвокатура в юридичному механізмі захисту прав громадян (історико-правове дослідження): дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 1994. 281 с.
5. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
6. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності: теоретичні і деонтологічні аспекти) : наук.-метод. посіб. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2000. 376 с.
7. Темченко В. І. Верховенство права у практиці Євросуду та Конституційного суду України. *Наукові записки НаУКМА*. Київ, 2007. Т. 64: Юридичні науки. С. 15–20.
8. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>.

Харитонов Євген Олегович,
завідувач кафедри цивільного права Національного
університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України
Харитонova Олена Іванівна,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності
та корпоративного права Національного
університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Одним з «побічних ефектів» глобалізації є активізація взаємодії правових систем, зростання масштабів останньої, а відтак актуалізація з'ясування проблем, що виникають у цій галузі, та пошуку шляхів їхнього вирішення.

Першою з проблем, котра має бути тут вирішеною, є визначення пріоритетної сфери (чи «зони») такої взаємодії, оскільки «взаємодія правових

систем», на нашу думку, може розглядатися як узагальнююче поняття, що охоплює низку «взаємодій» елементів правової системи. На доказ цієї тези можна навести, ті міркування, що стосовно деяких випадків «взаємодії правових систем», фактично дослідження відповідного феномену обмежується вивченням трансформацій права, як елементу правової системи. Скажімо, коли йдеться про такі види взаємодії як «рецепція», то, передусім (а можливо, й виключно) мається на увазі саме «рецепція права». Так само поняття «правові трансплантації», як здається, не означає всебічну взаємодію правових систем у цілому.

Як на нашу думку, в умовах глобалізації, передусім і більшою мірою, має місце взаємодія права, як елементу правових систем. При цьому переважає взаємодія правових систем (у формі адаптації) в галузі приватно-правовій, що зумовлено самою природою процесу глобалізації, цілями співробітництва у економічній, культурній тощо галузях.

Варто зауважити, що в сучасних умовах, попри «всесвітність» процесу глобалізації, для України після підписання договору про асоціацію з ЄС вирішального значення набувають питання адаптації національної правової системи до Європейської, визнання та прийняття європейських цінностей, інституцій та концептів, одним з найважливіших поміж яких є приватне право.

Розуміючи Європейське право як систему принципів та юридичних норм, що сформувалися у зв'язку з утворенням і функціонуванням Європейських Співтовариств і Європейського Союзу, на основі та відповідно до установчих договорів і загальних принципів права, враховуємо, що в основу останніх в ЄС покладений пріоритет прав особистості, закріплений у Європейській конвенції, яка враховує конституційні традиції європейських держав. Ці ж традиції визначають подальший розвиток національного права держав – членів Європейських Співтовариств.

У свою чергу Європейське право може стати етапом на шляху до формування глобального концепту приватного права. Зокрема на користь такого припущення свідчать зміни у цій галузі, що знайшли відображення у підходах до створення важливого наукового «Проекту загальної довідкової схеми» – Draft Common Frame of Reference (DCFR) [1].

Домінантою DCFR є відмова від прямого нормативного регулювання відносин у приватноправовій сфері. Натомість, DCFR розглядається як засіб надання ідеям європейського приватного права нового підґрунтя, що підвищує взаєморозуміння і сприяє колективному обговоренню проблем приватного права у Європі [2, с. 17 – 18]. При такій концепції DCFR у тріаді «Принципи, дефініції, модельні правила приватного права ЄС» чільне місце природно посідають «принципи приватного права ЄС».

Слід відзначити розбіжності розуміння у вітчизняній цивілістиці та використання терміну «принципи» в тексті DCFR.

У вітчизняній юриспруденції принципи права характеризують як відправні ідеї його існування, що виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими з сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і

загально значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу. Ознаками принципів права є: регулятивність; внутрішню єдність, що простежується у їхній системно-структурній внутрішній збалансованості, несуперечності, інтегрованості і водночас диференційованості на певні види; їх об'єктивну обумовленість, тобто відповідність характеру суспільних відносин, економічних, політичних, ідеологічних процесів, що відбуваються у суспільстві; матеріалізацію їх у праві шляхом безпосереднього формулювання у нормах права (текстуального закріплення) або виведення принципів прав зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення); їх історичність. Галузі та інститути приватного права побудовані на принципах: 1) автономії; 2) добровільності; 3) юридичної рівності; 4) диспозитивності; 5) координації; 6) загального дозволу; 7) правового захисту приватного інтересу та інші [3, с. 165, 176]. У ст. 3 ЦК України вказані «Загальні засади цивільного законодавства»: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність. При цьому, судячи з формулювань, ст. 3 ЦК України, наведений у ній перелік засад є вичерпним.

Натомість, автори DCFR акцентують увагу не на визначенні поняття принципів права, встановленні їхнього кола тощо, а починають із застереження щодо можливості різного використання терміну принципи. Зокрема, зазначається, що у цьому контексті він використовується як синонім виразу «норми, що не мають юридичної сили закону». З такого погляду можна сказати, що DCFR складається з принципів та визначень. Разом із тим, терміном «принципи» можна описати ті норми, що мають більш загальну юридичну природу, такі як свобода договору чи добросовісність. З цієї точки зору модельні норми DCFR включають у себе принципи.

Варто звернути також увагу на розрізнення у DCFR принципів базових та пріоритетних, оскільки саме за допомогою такої диференціації провадиться акцентування уваги на головних напрямках формування концепту приватного права.

Як впливає з тексту DCFR та коментарів його авторів, «базовими» вважаються такі принципи, що мають забезпечити досягнення найбільш загальних цілей DCFR. У якості таких пропонуються принципи свободи, безпеки, справедливості та ефективності (з припущенням, що ними охоплюється також принципи договірної лояльності, співробітництва тощо).

Визначення «пріоритетних принципів» DCFR не містить. Можливо, тому, що йдеться про терміно-поняття, котре саме вже є і визначенням, а характеристикою його слугує перелік таких принципів (До речі, улюблений прийом давньоримських правознавців: замість абстрактних дефініцій – конкретний перелік).

До категорії пріоритетних принципів найбільшого політичного значення віднесені захист прав людини, підтримка солідарності й соціальної

відповідальності, збереження культурної та мовної різноманітності, захист і поліпшення добробуту, розвиток внутрішнього ринку.

Не зупиняючись тут на характеристиці пріоритетних принципів, лише відзначимо, що пріоритетним з пріоритетних можна вважати принцип захисту прав людини, якому присвячується ст. I.-1:102(2) DCFR, котра передбачає, що модельні норми мають тлумачитися у контексті будь-яких юридичних засобів, які при застосуванні, гарантують права та фундаментальні свободи людини.

Являє також інтерес надання пріоритетності принципу підтримки солідарності й соціальної відповідальності, що пояснюється розширеним тлумаченням принципів лояльності і безпеки договору, що дозволяє залучити у сферу договірної регулювання більш широке коло відносин. Що стосується врахування принципу солідарності у зобов'язаннях, що виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, то тут має місце реалізація ідеї, відомої (хоча з деякими нюансами) в цивілістиці ще юриспруденції Стародавнього Риму.

Практично важливим є принцип збереження культурної та мовної різноманітності, котрий є своєрідною відповіддю опонентам євроінтеграції, які страхають втратою національної культурної ідентичності тощо. Тут позиція авторів DCFR є більш гнучкою. З одного боку, визнається, що у плюралістичному світі, такому як Європа, збереження культурного та мовного розмаїття є умовою самого існування ЄС. Разом із тим, враховується, що там, де людське життя має не тільки культурний, але й суто функціональний зміст, цей принцип може вступати у колізію з принципами солідарності, захисту й поліпшення добробуту, а також розвитку внутрішнього ринку (прикладом чого, власне, слугує приватне право).

Врахування зазначених колізій зумовило компромісне рішення, яке виражається в тому, що поряд із включенням в норми деяких проявів принципу збереження культурної та мовної різноманітності, у ньому відчувається і певне занепокоєння існуванням можливості шкідливого впливу на внутрішній ринок (і, як наслідок, на добробут європейців) надмірної різноманітності систем договірної права. У цьому сенсі, мету DCFR його автори вбачають у орієнтирі для законодавців, щоби сенс європейського законодавства можна було зробити зрозумілим для людей, які отримали юридичну освіту в умовах різних правопорядків.

Значення згаданого занепокоєння стає більш зрозумілим, коли врахувати, що принцип захисту та поліпшення добробуту громадян і підприємців (і доповнюючий його принцип розвитку внутрішнього ринку) розглядається як такий, що охоплює усі або майже усі інші принципи. Бо, як підкреслюють автори, з нього випливає кінцева мета і сенс існування DCFR. Якщо DCFR не допоможе поліпшити добробут громадян і підприємців у Європі – нехай опосередковано, нехай незначно, нехай потрохи, – проект зазнає невдачі [2, с. 23, 25].

Оцінюючи в цілому спрямованість і зміст Draft Common Frame of Reference (DCFR) – Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, особливо Принципи, можна зробити висновок, що, головне призначення DCFR

полягає у формуванні європейського концепту приватного права, що може стати важливим кроком на шляху до формування глобального концепту приватного права.

Список використаних джерел

1. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I – VI. Munich, 2009.

2. Кристиан фон Бар, Эрик Клив, Паул Варул. Предисловие к российскому изданию // Модельные правила европейского частного права / Пер. с англ. / Науч. ред. Н. Ю. Рассказова. Москва : Статут, 2013. 989 с.

3. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

Чубань Вікторія Сергіївна,

*доцент кафедри управління у сфері цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
кандидат економічних наук, доцент*

Пасинчук Кирило Миколайович,

*доцент кафедри управління у сфері цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
кандидат педагогічних наук*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Процеси розбудови України як незалежної та самостійної держави вивели на кардинально новий рівень законотворчий процес, що забезпечує діяльність господарських суб'єктів у сучасних реаліях ринкової економіки. До 1991 р. поняття «економічна безпека», «фінансова безпека» були повністю відсутні у лексиконі правників і економістів, оскільки оперування даними категоріями передбачає наявність конкурентних відносин в економічному середовищі та, відповідно, бажання власників убезпечити підприємство від їх надмірного впливу. Наразі вітчизняне законодавство не містить офіційної системи поглядів на поняття фінансової безпеки держави, принципів її забезпечення, засобів та методів захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз, утвердження нашої держави як повноправного суб'єкта світового співтовариства закріплених єдиному правовому документі.

Проблеми нормативно-правового забезпечення фінансової безпеки України дещо частково розкрито у працях В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки,

А.І. Берлача, О.О. Бригінця, В.О. Заросила, Р.А. Калюжного, Л.М. Касьяненко, В.К. Колпакова, М.В. Корнієнка, І.Є. Криницького, В.В. Крутова, М.П. Кучерявенка, К.С. Радзівіл, В.А. Ліпкана, Н.А. Литвин, Т.О. Мацелик, А.А. Нечай, Н.Р. Нижник, А.М. Новицького, М.В. Патарідзе-Вишинської, Д.В. Приймаченка, Н.Ю. Пришви, Л.А. Савченко, О.В. Солдатенко, Л.М. Стрельбицької, М.П. Стрельбицького, І.В. Чеховської, І.М. Шопіної та ін.

У виконаних вітчизняних наукових дослідженнях зазначена проблема аналізувалася фрагментарно, без відповідного узагальненого підходу.

Фінансова безпека держави – це узагальнюючий якісний стан функціонування фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної, митно-тарифної і фондової систем, умов, правил та інструментів їх регулювання, що забезпечують ефективне функціонування національної економічної системи та її захищеність від внутрішніх і зовнішніх загроз. Отже, фінансова безпека є надзвичайно складною багаторівневою системою, яку утворюють низку підсистем, кожна з котрих має власну структуру і логіку розвитку.

На сьогодні правове забезпечення фінансової безпеки України виступає стратегічним напрямом у діяльності України. Дана тенденція посилюється тим, що глобалізація економіко-правових процесів є незворотнім природним еволюційним наслідком розвитку суспільства та прискорює зміни у самому суспільстві.

На теперішній час система нормативно-правового забезпечення економічної безпеки України є певним чином сформованою, проте діючі законодавчі акти не задіяні у конкретному механізмі забезпечення економічної, а, відповідно, і фінансової безпеки нашої держави, зокрема, у чинних стратегіях або програмах соціально-економічного розвитку держави відсутня інформація щодо результатів їх виконання.

Чинна Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері є досить застарілою та не відповідає вимогам, що до неї ставляться. З часу її прийняття в Україні відбулося досить багато епохальних змін, у тому числі і у фінансовій сфері. Концепція створювалась як програмний документ з боротьби з наслідками світової фінансово-економічної кризи 2008 – 2009 рр., що принесла відчутні негативні наслідки для соціально-економічного розвитку України. За таких умов питання захисту національних інтересів держави у фінансовій сфері потребувало особливої ваги.

На нашу думку, може бути запропонована нова Концепція забезпечення фінансової безпеки України, яка повинна включати такі положення, які відсутні у чинній, а саме: визначення геофінансових масштабів впливу на Україну у цілому чи на окремі її території інших держав та міжнародних суб'єктів; визначення критеріїв і параметрів фінансової системи України, що відповідають вимогам фінансової безпеки; розробку механізмів і заходів ідентифікації загроз фінансової безпеки України та їх джерел; розробку методології прогнозування, виявлення та запобігання виникненню факторів, що спричиняють виникнення загроз фінансовій безпеці, проведення досліджень з виявлення тенденцій і можливостей розвитку таких загроз; організацію

належної системи органів державного фінансового контролю; формування механізмів та заходів фінансової політики, що нейтралізують або зменшують вплив негативних чинників на фінансову безпеку; визначення об'єктів, предметів, параметрів контролю за забезпеченням фінансової безпеки України.

Фінансова безпека, що є базисом національної безпеки, потребує постійного моніторингу її стану. Тобто вихід країни на світові фінансові ринки в умовах фінансової глобалізації є складним і небезпечним процесом, в якому головна роль належить державі, її грамотній фінансовій політиці. І доки в Україні не буде забезпечена політична стабільність, важко очікувати стабільного економічного зростання та підвищення життєвого рівня населення. А в цьому і реалізуються заходи держави, спрямовані на забезпечення належної фінансової безпеки країни.

Погоджуємося з думкою О.О. Бригінця [1], що фінансову безпеку держави доцільно розглядати у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні: фінансова безпека держави – це стан, за допомогою якого забезпечується належне функціонування усіх суб'єктів фінансових правовідносин у державі, що характеризується стійкістю до будь-яких реальних чи потенційних, зовнішніх та внутрішніх негативних впливів, який спроможний забезпечити ефективне функціонування національної фінансової системи, а також її поступальний розвиток.

У широкому значенні: фінансова безпека держави забезпечує захищеність фінансових інтересів держави та українського суспільства; створює умови для якісного протистояння існуючим і виникаючим небезпекам і загрозам, які прагнуть завдати фінансових збитків державі, викликати залежність держави від зовнішніх факторів, підірвати конкурентоспроможність вітчизняних товаровиробників, викликати відплив вітчизняного капіталу за кордон; задовольняє потреби суспільства у фінансових ресурсах і забезпечує поступове економічне зростання; створює сприятливий інвестиційний клімат у провідних системоутворюючих галузях народного господарства; підтримує належний правовий режим захисту іноземних капіталовкладень; нейтралізує вплив світових фінансів та економічної експансії інших держав на національну безпеку; забезпечує ефективність законодавчого регулювання при проведенні економічних перетворень, а також відповідність національного законодавства міжнародним (у першу чергу, європейським) стандартам; дозволяє забезпечити фінансову стабільність держави на визначений період у будь-яких умовах, зокрема мінімізувати наслідки кризи грошової і фінансово-кредитної систем; завдяки наявності у своєму розпорядженні відповідного ефективного механізму здійснює фінансовий контроль в сферах розподілу, перерозподілу та використання державного та інших бюджетів; забезпечує ефективність у використанні адміністративних методів при формуванні дохідної частини державного та інших бюджетів.

Правове забезпечення фінансової безпеки України необхідно визначати через діяльність державного апарату та всього суспільства, спрямовану на захист національних цінностей та інтересів у фінансовій сфері.

Належний рівень забезпечення фінансової безпеки держави базується на певному механізмі, яким виступає система організаційно-правових заходів впливу, що спрямована на попередження, мінімізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці нашої держави.

У даний час відсутні чіткі та структуровані норми законодавства, які змогли б забезпечити належний рівень стану безпеки держави та вирішити ряд нагальних питань, пов'язаних із фінансовим наповненням процесів реформування у нашій державі.

Таким чином, для заповнення правового вакууму в цій сфері необхідним є прийняття Закону «Про основи фінансової безпеки України», запропонований О.О. Бригінцем [1], який дасть змогу скорегувати зусилля суб'єктів, які забезпечують фінансову безпеку нашої держави в єдино правильному напрямі.

До чинної системи органів протидії загрозам фінансовій безпеці держави входять Національна поліція України, Служба безпеки України, податкова міліція, Прокуратура, Національне антикорупційне бюро України, Державна служба фінансового моніторингу України, Державна аудиторська служба України, Рахункова палата.

Проте, незважаючи на значну розгалуженість таких органів, їх робота є дуже неефективною, що зумовлено насамперед: низьким рівнем функціональної взаємодії між контролюючими та правоохоронними органами, відсутністю єдиної інформаційної системи державних органів, конкуруванням між правоохоронними органами та високим рівнем стороннього впливу на такі органи; застарілими методами протидії кримінальним загрозам у сфері публічних фінансів, що застосовуються у роботі правоохоронних органів, а також недосконалістю методики збирання, обробки та аналізу інформації; відсутністю уніфікованих із зарубіжними правоохоронними інституціями методів виявлення та розслідування фінансових злочинів, скоєних із використанням можливостей транснаціональних злочинних фінансових схем.

Тому для впровадження дієвої реформи у сфері протидії кримінальним загрозам у сфері фінансової безпеки в Україні нарізла необхідність створити єдиний правоохоронний орган, завданням якого буде виявлення та усунення системних загроз у сфері публічних фінансів, запобігання їх виникненню в майбутньому. Цей орган має стати єдиним аналітичним центром концентрації та аналізу інформації про стан фінансової системи держави, що збирається державними органами та органами самоврядування, а головне – створити підґрунтя для переходу державних контролюючих органів від наглядово-каральної до профілактично-сервісної моделі роботи.

Позбутися втручання правоохоронних органів в бізнес-середовище через створення нового органу з фінансових розслідувань – ідея, яка обговорюється майже два роки. Новий орган має замінити податкову міліцію, яка з 1 січня 2017 р. виявилася фактично поза законом: депутати помилково виключили з Податкового кодексу положення про податкову міліцію [2].

У березні 2017 р. уряд схвалив законопроект про створення замість податкової міліції нового органу – Служби фінансових розслідувань (далі –

СФР). Однак законопроект про СФР не знайшов підтримки ні на рівні парламенту, ні Президента, ні силових відомств.

У грудні 2017 р. Президент П. Порошенко доручив голові парламентського Комітету з питань податкової та митної політики Н. Южаніній реформувати податкову міліцію. На початку березня 2018 р. вона опублікувала законопроект, яким запропонувала створити Національне бюро фінансової безпеки – альтернативу СФР, із спецстатусом, підзвітний Президенту та парламенту [2].

Як наголосила Н. Южаніна, в Україні має бути створений єдиний, незалежний та віддалений від виконавчої влади орган, який буде займатися економічними злочинами. Таким органом буде Національне бюро фінансової безпеки, який замінить три правоохоронні органи, які зараз мають право розслідувати фінансові злочини. Він має будувати всі кримінальні розслідування на новій моделі, яка застосовується у Європі та Америці.

Новостворений орган, переконаний Президент, буде «інтелектуальним центром, робота якого базуватиметься на використанні сучасних ризик-орієнтованих методів кримінального аналізу» [2].

Тому важливим є прийняття Верховною радою України законів: «Про Національне бюро фінансової безпеки України» та «Про правові засади організації та діяльності фінансової поліції».

Однак законопроект «Про Національне бюро фінансової безпеки України», на нашу думку, потрібно доопрацювати, а саме: в наявному тексті законопроекту існує низка «ризикових моментів», що загрожують погіршити становище підприємців в Україні. Зокрема в законопроекті використовується значна кількість термінів, які на даний момент не визначені законодавчо: «школа публічним фінансам», «аналіз структурованих та неструктурованих даних» тощо. На даному етапі законопроекту, на нашу думку, відсутні засади для ефективної роботи новоствореної служби, не визначений механізм відбору працівників майбутнього бюро, зокрема невизначені обмеження чи квоти на набір до нової служби колишніх працівників податкової міліції чи інших силових органів.

Фінансова безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у фінансовій сфері.

Вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення фінансової безпеки України обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз фінансовим інтересам [1].

Варто зазначити, що пріоритетними напрямками розвитку фінансової безпеки держави повинні стати: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина у фінансовій сфері; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової фінансової системи та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; підвищення вітчизняного інвестиційного потенціалу та інноваційної активності вітчизняних підприємств; детінізація економіки та залучення вивільнених ресурсів у загальнодержавницькі процеси; фінансово-

бюджетна децентралізація; забезпечення бюджетної дієздатності держави; забезпечення курсової стабільності вітчизняної валюти; підвищення ефективності роботи банківського сектору української фінансової системи; реформування фінансового ринку та повноцінне входження національної економіки до структури міжнародних фінансових ринків; мінімізація впливу світових фінансових криз на фінансову систему України; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Список використаних джерел

1. Бригінець О. О. Особливості формування механізму правового забезпечення фінансової безпеки України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. Львів, 2016. № 837. С. 36–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_7
2. Беззуб І. Проблеми та перспективи створення Національного бюро фінансової безпеки в Україні. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3586:problemi-ta-perspektivi-stvorenniya-natsionalnogo-byuro-finansovoji-bezpeki-v-ukrajini-2&catid=71&Itemid=382.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Науково-навчальне видання

**МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ
«НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
(ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА О.Г. МУРАШИНА)»
(м. Київ, 21 березня 2019 року)**

Редакційна колегія:

Завальний Андрій Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент
Кривицький Юрій Віталійович,
кандидат юридичних наук, доцент
Лазнюк Наталія Василівна,
кандидат юридичних наук